

UUDISTUVA NEMO TENETUR SE IPSUM ACCUSARE –
ITSEKRIMINOINTISUOJAN ASEMA NYKYPÄIVÄN
OIKEUDENKÄYTÖSSÄ

Miika Kiuttu

Pro gradu -tutkielma

Prosessioikeus

Oikeustieteiden tiedekunta

Lapin yliopisto

2021

Lapin yliopisto, oikeustieteiden tiedekunta

Työn nimi: Uudistuva nemo tenetur se ipsum accusare – itsekriminointisuojaan asema nykypäivän oikeudenkäytössä

Tekijä: Miika Kiuttu

Opetuskokonaisuus ja oppiaine: Oikeustiede, prosessioikeus

Työn laji: Pro gradu -tutkielma

Sivumäärä: 73 + XI

Vuosi: 2021

Tiivistelmä:

Tämän pro gradu -tutkielman aiheena on itsekriminointisuoja eli jokaisen oikeus olla myötävaikuttamatta oman rikosasiansa selvittämiseen. Tutkielman tarkoituksena on selvittää laajasti, mikä on tämän periaatteen nykyinen asema suomalaisessa oikeusjärjestyksessä ja millaista käytännön merkitystä se saa nykyaikaisessa oikeudenkäytössä. Tutkimusta tehdään pääosin oikeusdogmatiikan keinoin käsittelemällä ja analysoimalla itsekriminointisuojaan koskevaa oikeuskäytäntöä, lainsäädäntöä ja oikeuskirjallisuutta. Tutkimustyötä tehdään myös hieman oikeushistoriallisin keinoin, selvittäen itsekriminointisuojaan aikaisemmin voimassa ollutta sisältöä oikeudenkäytössä.

Tutkimus lähtee liikkeelle käsittelemällä itsekriminointisuojaan historiallista kehitystä sekä kansainvälisesti että kansallisesti Suomessa. Periaatteen historiaa tarkastelemalla saadaan selville minkälaisia arvoja ja arvostuksia siihen sisältyy, sekä miten periaate on päätyttyä nykymuotoonsa. Seuraavaksi tutkielma käsittelee itsekriminointisuojaan läheisesti liittyviä keskeisimpiä oikeusperiaatteita sekä oikeusnormistoa, joista periaate Suomessa ilmenee. Tutkielman keskeisissä pääluvuissa 4 ja 5 tutkitaan, miten itsekriminointisuoja ilmenee kansallisessa rikosprosessissamme sekä rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä. Rikosprosessissa itsekriminointisuojaan asema selvitetään ensin esitutkintavaiheessa, missä huomataan ilmenneen suhteellisen paljon ongelmia periaatteen suhteen. Tutkielma käsittelee seuraavaksi periaatteen vaikuttavuutta rikosoikeudenkäynnin sisällä. Itsekriminointisuojaan asemaa tarkastellaan sekä sen yleisten soveltamisedellytysten suhteen rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä että erityisesti ulosotto-, konkurssi- ja verotusmenettelyissä. Lisäksi käsitellään erityiskysymyksiä itsekriminointisuojaan alkamisajankohdasta ja itsekriminointisuojaan suhteesta valehtelemiseen.

Tutkimuksen pääasialliset johtopäätökset tehdään yhteenvetomaisesti sen viimeisessä luvussa. Tutkimus toteaa itsekriminointisuojaan olevan nykyään laaja merkitys suomalaisessa oikeudenkäytössä, mihin on voimakkaasti vaikuttanut Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntö. Rikosprosessissa itsekriminointisuoja on nykyään turvattu pääosin asianmukaisesti, ottamalla se erityisesti huomioon uudessa esitutkintalainsäädännössä. Nykyään itsekriminointisuojaan ongelmallisuudet koskevat lähinnä periaatteelle annettavaa merkitystä rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä. Näissä menettelyissä itsekriminointisuoja on toteutettu erilaisin lainsäädännöllisin keinoin, ja aihetta sivuavasta oikeuskäytännöstä ei ole tulkittavissa yhtenäistä ratkaisua siihen, mihin periaate käytännössä rajoittuu rikosprosessin ulkopuolella. Tutkimus toteaa, että ulosottoakaarissa tällä hetkellä käytössä oleva palomuurimalli olisi otettava lainsäädännössä laajemmin käyttöön, mikä helpottaisi monin tavoin itsekriminointisuojaan soveltamista rikosprosessin ulkopuolella. Itsekriminointisuoja on usein ristiriidassa muiden merkittävien oikeusperiaatteiden kanssa, minkä vuoksi sille annettava merkitys ei voi laajentua liiaksi rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä.

Avainsanat: Prosessioikeus, rikosprosessi, itsekriminointisuoja, syytetyn oikeudet, tiedonantovelvollisuus, vaitiolo-oikeus, palomuurimalli, hyödyntämiskielto.

Sisällys

LÄHTEET	IV
1. JOHDANTO.....	1
1.1 Tutkielman aihe ja tarkoitus	1
1.2 Tutkimusmetodi	3
1.3 Tutkimuksen rakenne.....	3
2. ITSEKRIMINOINTISUOJAN KEHITYS.....	5
2.1 Historiallinen kehitys kansainvälisesti	5
2.2 Historiallinen kehitys Suomessa.....	9
3. ITSEKRIMINOINTISUOJAN NORMIPOHJA	12
3.1 Itsekriminointisuojaan suhde keskeisiin oikeusperiaatteisiin.....	12
3.2 Kansainvälisiin sopimuksiin ja lakiin kirjattu oikeus.....	15
4. ITSEKRIMINOINTISUOJA RIKOSPROSESSISSA	16
4.1 Epäillyn itsekriminointisuoja esitutkinnassa	16
4.1.1 Esitutkintaa alustavat puhuttelut.....	18
4.1.2 Viranomaisten pakkokeinot esitutkinnassa	23
4.1.3 Epäillyn oikeus avustajaan esitutkinnassa.....	25
4.2 Itsekriminointisuoja rikosoikeudenkäynnissä	34
4.2.1 Syytetyn itsekriminointisuoja	34
4.2.2 Todistajan itsekriminointisuoja	39
5. ITSEKRIMINOINTISUOJA MUISSA MENETTELYISSÄ.....	46
5.1 Itsekriminointisuojaan laaja soveltamisala.....	46
5.1.1 Ulosottomenettely.....	52
5.1.2 Konkurssimenettely	56
5.1.3 Verotusmenettely.....	59
5.2 Itsekriminointisuojaan alkamisajankohta	63
5.3 Itsekriminointisuojaan suhde valehteluun	65
6. JOHTOPÄÄTÖKSET	68

LÄHTEET

Kirjallisuus

Ansamäki, Pia. *Sujuva verotarkastus : opas asiakkaalle*. Helsinki: Alma, 2017.

Ervo, Laura. *Oikeudenmukainen oikeudenkäynti*. Helsinki: Talentum, 2005.

Fredman, Markku. *Puolustajan rooli : rikoksesta epäillyn ja syytetyn avustajan roolin kehitys Suomessa 1980-luvulta nykypäivään*. Helsinki: Alma Talent Oy, 2018.

Fredman, Markku – Kanerva, Janne – Tolvanen, Matti – Viitanen, Marko. *Esitutkinta ja pakkokeinot*. 6. uudistettu painos Helsinki: Alma Talent, 2020.

Gray, Charles M. *Self-Incrimination in Interjurisdictional Law: The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Teoksessa: Helmholz, R. H. – Gray, Charles M. – Langbein, John H. – Moglen, Eben – Smith, Henry E. – Alschuler, Albert W. *The Privilege Against Self-Incrimination: Its Origins and Development*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.

Helenius, Dan – Linna, Tuula. *Siviili- ja rikosprosessioikeus*. Helsinki: Alma Talent Oy, 2021.

Hirvelä, Päivi – Heikkilä, Satu. *Ihmisoikeudet : käsikirja EIT:n oikeuskäytäntöön*. 2. uudistettu painos Helsinki: Alma, 2017.

Hormia, Lauri. *Todistamiskielloista rikosprosessissa : oikeudellinen tutkimus = Beweisverbote im Strafprozess. 1*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 1978.

Jokela, Antti. *Oikeudenkäynti. III, Pääkäsittely, todistelu ja tuomio*. 2. uudistettu painos Helsinki: Talentum, 2015.

Jokela, Antti. *Rikosprosessioikeus*. 5. uudistettu painos Helsinki: Alma Talent Oy, 2018.

Koulu, Risto – Lindfors, Heidi – Niemi, Johanna. *Insolvenssioikeus*. 4. uudistettu painos Helsinki: Alma Talent, 2017 (tutkielmassa käytetyt Koulun osuudet päivitetty 2021).

Könkkölä, Mikko – Linna, Tuula. *Konkurssioikeus*. 2. uudistettu painos Helsinki: Alma Talent Oy, 2020.

Langbein, John H. *The Privilege and Common Law Criminal Procedure: the Sixteenth to the Eighteenth Centuries*. Teoksessa: Helmholz, R. H. – Gray, Charles M. – Langbein, John H. – Moglen, Eben – Smith, Henry E. – Alschuler, Albert W. *The Privilege Against Self-Incrimination: Its Origins and Development*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.

Linna, Tuula. *Ulosottokaaren pääkohdat*. 2. uudistettu painos Helsinki: Alma Talent, 2019.

Norri, Matti. *Polttorovioltta pyhimykseksi : Jeanne D'Arcin oikeusmurha*. Helsinki: Art House, 2017.

Olaus, Petri – Norri, Matti (kääntäjä). *Tuomarinohjeet 1545*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus, 1987.

Pellonpää, Matti – Gullans, Monica – Pölönen, Pasi – Tapanila, Antti. *Euroopan ihmisoikeussopimus*. 6. uudistettu painos Helsinki: Alma Talent, 2018.

Pölönen, Pasi. *Henkilötodistelu rikosprosessissa*. Väitöskirja Helsingin yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 2003.

Pölönen, Pasi – Tapanila, Antti. *Todistelu oikeudenkäynnissä*. Helsinki: Tietosanoma, 2015.

Rautio, Jaakko – Frände, Dan – Wahlberg, Markus (kääntäjä). *Todistelu : oikeudenkäymiskaaren 17 luvun kommentaari*. 2. uudistettu painos Helsinki: Edita, 2020.

Räbinä, Timo – Myrsky, Matti – Myllymäki, Janne. *Verotusmenettelyn perusteet*. Helsinki: Alma Talent, 2017.

Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Hyttinen, Tatu. *Rikosoikeuden yleinen osa : vastuuooppi*. 3. uudistettu painos Helsinki: Alma Talent, 2019.

Tapanila, Antti. *Itsekriminointisuoja*. Helsinki: Tietosanoma, 2019.

Viljanen, Pekka. *1 Rikokset oikeudenkäyttöä vastaan*. Teoksessa: Frände, Dan – Matikkala, Jussi – Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Viljanen, Pekka – Wahlberg, Markus. *Keskeiset rikokset*. 4. uudistettu ja laajennettu laitos Helsinki: Edita Publishing Oy, 2018.

Virolainen, Jyrki – Martikainen, Petri. *Tuomion perustelevminen*. Helsinki: Talentum, 2010.

Virolainen, Jyrki – Pölönen, Pasi. *Rikosprosessioikeus. 2, Rikosprosessin osalliset*. Helsinki: Talentum, 2004.

Virolainen, Jyrki – Vuorenpää, Mikko. *I Johdatus prosessioikeuteen*. Teoksessa: Frände, Dan – Helenius, Dan – Hietanen-Kunwald, Petra – Hupli, Tuomas – Koulu, Risto – Lappalainen, Juha – Lindfors, Heidi – Niemi, Johanna – Rautio, Jaakko – Saranpää, Timo – Turunen, Santtu – Virolainen, Jyrki – Vuorenpää, Mikko. *Prosessioikeus. 5. uudistettu painos* Helsinki: Alma Talent, 2017.

Vuorenpää, Mikko. *Valittuja kysymyksiä todistusoikeudesta*. Helsinki: Kauppakamari, 2020.

Ylönen, Markku. *Asianajajaoikeus : laki, säännöt ja tapaohjeet. 2. uudistettu painos* Helsinki: Alma Talent, 2018.

Äimä, Kristiina. *Verotustiedot : tietojen hankkiminen ja käyttö Suomen oikeudessa sekä kansainvälinen verotustietojenvaihto. 1. painos* Helsinki: Alma Talent, 2017.

Artikkelit

Aalto, Jorma S. *Syytetyn totuusvelvollisuuden kehityksestä*. *Lakimies* 1–2/1967. s. 8–21.

Greenaway Jr., Joseph A. *Joseph A. Greenaway Jr. Lecture Series on Law and Justice: Speak at Your Own Peril*. *British Journal of American Legal Studies* 9/2020. s. 1–15.

Hupli, Tuomas. *Syytetyn aktivoituminen käräjäoikeuden tuomion jälkeen*. *Lakimies* 2/2011. s. 227–247.

Hupli, Tuomas. *Would I lie to you? Valehtelu itsekriminointisuojan erityisongelmana*. Teoksessa: Riekkinen, Juhana (toim.). *Oikeutta oikeudenkäynnistä täytäntöönpanoon : juhlijulkaisu Tuula Linna 1957 - 25/9 - 2017*. Helsinki: Alma Talent, 2017. s. 75–87.

Kukkonen, Reima. *Itsekriminointisuoja ja velallisen petoksen tunnusmerkistön soveltaminen*. *Defensor legis* 2/2015. s. 248–263.

Launiala, Mika. *Itsekriminointisuoja esitutkinnassa : rikoksesta epäillyn oikeudesta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen*. *Edilex-sarja* 12/2013.

Launiala, Mika. *Seulonta-alkometriin puhaltaminen, itsekriminointisuoja ja niskoittelu*. Edilex-sarja 23/2014.

Linna, Tuula. *Velallisen itsekriminointisuoja konkurssissa : miten ojentautua langettavan ihmisoikeustuomion jälkeen?* Defensor legis 2/2012. s. 249–253.

Marttila, Mikko. *Itsekriminointisuoja ja velkojien täytäntöönpanointressi*. Lakimies 3/2011. s. 549–569.

Marttila, Mikko. *Vaitiolo-oikeus ja hyödyntämiskiello konkurssissa*. Defensor legis 5/2013. s. 799–817.

Pattenden, Rosemary. *Case Commentaries*. The International Journal of Evidence & Proof 14/2010. s. 362–385.

Riekkinen, Juhana. *Todisteiden hyödyntämiskiellot rikosprosessissa : Teoreettinen perusta ja oikeustila Suomessa*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen vuosikirja 47/2014. s. 119–202.

Tapanila, Antti. *Itsekriminointisuoja tiedonanto- ja toimimisvelvollisuuden rajoitteena*. Defensor legis 5/2010. s. 559–584.

Tapanila, Antti. *Esitutkinnassa annettu tunnustus todisteena*. Defensor legis 2/2012. s. 146–172. (Tapanila 2012a)

Tapanila, Antti. *Oikeustapauskommentti KKO 2012:45*. Defensor legis 4/2012. s. 582–600. (Tapanila 2012b)

Tapanila, Antti. *Oikeustapauskommentti KKO 2013:25*. Defensor legis 3/2013. s. 425–438.

Tapanila, Antti. *Nemo tenetur*. Teoksessa: Riekkinen, Juhana (toim.). *Oikeutta oikeudenkäynnistä täytäntöönpanoon : juhlaulkaisu Tuula Linna 1957 - 25/9 - 2017*. Helsinki: Alma Talent, 2017. s. 357–374.

Tarkka, Anna-Stiina. *Itsekriminointisuoja ja hyödyntämiskiellot : vertailevia näkökohtia hallinto- ja rikosprosesseista*. Lakimies 3–4/2016. s. 488–515.

Vuorenpää, Mikko. *Itsekriminointisuojan tulkinta ja sen vaikutukset todisteluun*. Teoksessa: Hyttinen, Tatu – Weckström, Katja (toim.). *Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 50 vuotta*. Turku: Turun yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta, 2011. s. 585–595.

Vuorenpää, Mikko. *Itsekriminointisuoja loukatun annettun esitutkintakertomuksen hyödyntämiskiello - KKO 2012:45*. Lakimies 1/2013. s. 138–146.

Virallislähteet

HE 137/1945 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi oikeudenkäymiskaaren 17, 21 ja 24 luvun, korvauksesta todistajille valtionvaroista annetun lain, maakaaren 1 luvun, ulosottolain 3 luvun sekä rikoslain 17 luvun muuttamisesta. Helsinki 1945.

HE 309/1993 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta. Helsinki 1993.

HE 6/1997 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi. Helsinki 1997.

HE 216/2001 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi ulosottolain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. Helsinki 2001.

HE 222/2010 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistamiseksi. Helsinki 2010.

HE 86/2012 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi konkurssilain sekä takaisinsaannista konkurssipesään annetun lain 24 §:n muuttamisesta. Helsinki 2012.

HE 191/2012 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi erillisellä päätöksellä määrättävästä veron- tai tullinkorotuksesta sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi. Helsinki 2012.

HE 46/2014 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäymiskaaren 17 luvun ja siihen liittyvän todistelua yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi. Helsinki 2014.

HE 4/2016 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi rikoslain 10 luvun sekä pakkokeinolain 6 ja 7 luvun muuttamisesta. Helsinki 2016.

HE 99/2016 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi esitutkintalain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. Helsinki 2016.

LaVM 19/2014 vp. Lakivaliokunnan mietintö (HE 46/2014 vp). Helsinki 2014.

PeVL 39/2014 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto (HE 46/2014 vp). Helsinki 2014.

PeVL 8/2016 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto (HE 4/2016 vp). Helsinki 2016.

KK 801/2014 vp. Kirjallinen kysymys eduskunnan puhemiehelle: Kieltäytyminen poliisimiehen suorittamasta puhalluskokeesta. Helsinki 2014.

Verohallinnon ohje A93/200/2016. Rikosoikeudenkäynnissä sovellettava itsekriminointisuoja ja sen vaikutus verotusmenettelyssä. Helsinki 2016.

Oikeuskäytäntö

Korkein oikeus

KKO 1987:93

KKO 1995:66

KKO 2002:116

KKO 2002:122

KKO 2004:24

KKO 2009:27

KKO 2009:80

KKO 2011:46

KKO 2012:5

KKO 2012:16

KKO 2012:45

KKO 2013:25

KKO 2013:77

KKO 2014:82

KKO 2015:1

KKO 2015:6

KKO 2016:76

KKO 2016:96

KKO 2017:65

KKO 2017:78

KKO 2019:17

Korkein hallinto-oikeus

KHO 2016:100

Hovioikeus

Vaasan HO (31.10.2018) R 17/899

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

Funke v. Ranska 25.2.1993

John Murray v. Yhdistynyt kuningaskunta 8.2.1996

Saunders v. Yhdistynyt kuningaskunta 17.12.1996

Averill v. Yhdistynyt kuningaskunta 6.6.2000

Heaney ja McGuinness v. Irlanti 21.12.2000

J.B. v. Sveitsi 3.5.2001

Kansal v. Yhdistynyt kuningaskunta 27.4.2004

Jalloh v. Saksa 11.7.2006

Salduz v. Turkki 27.11.2008

Panovits v. Kypros 11.12.2008

Marttinen v. Suomi 21.4.2009

Pishchalnikov v. Venäjä 24.9.2009

Aleksandr Zaichenko v. Venäjä 18.2.2010

Chambaz v. Sveitsi 5.4.2012

Ibrahim ja muut v. Yhdistynyt kuningaskunta 13.9.2016

Yhdysvaltain korkein oikeus

Miranda v. Arizona 13.6.1966

Berghuis v. Thompkins 1.6.2010

Salinas v. Texas 17.6.2013

LYHENTEET

EIS	Euroopan ihmisoikeussopimus (SopS 63/1999)
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
ETL	Esitutkintalaki (805/2011)
EU	Euroopan unioni
HE	Hallituksen esitys
HO	Hovioikeus
KHO	Korkein hallinto-oikeus
KK	Kirjallinen kysymys
KKO	Korkein oikeus
KonkL	Konkurssilaki (120/2004)
LaVM	Lakivaliokunnan mietintö
OK	Oikeudenkäymiskaari (4/1734)
OVML	Laki oma-aloitteisten verojen verotusmenettelystä (768/2016)
PeVL	Perustuslakivaliokunnan lausunto
RL	Rikoslaki (39/1889)
UK	Ulosottokaari (705/2007)
VerKorL	Laki erillisellä päätöksellä määrättävästä veron- tai tullinkorotuksesta (781/2013)
VML	Laki verotusmenettelystä (1558/1995)
YK	Yhdistyneet kansakunnat

1. JOHDANTO

1.1 Tutkielman aihe ja tarkoitus

Tutkielman aiheena on tarkastella lähemmin itsekriminointisuoja eli jokaisen henkilön oikeutta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Itsekriminointisuoja (self-incrimination) tunnetaan oikeuskirjallisuudessa myös termeinä *nemo tenetur se ipsum accusare* ja myötävaikuttamattomuusperiaate. Tutkielmassani tullaan käyttämään jatkossa termiä itsekriminointisuoja, koska se on termeistä vakiintuneimmassa käytössä ja myös kirjoitusasultaan täsmällisin.¹

Itsekriminointisuoja on prosessioikeudellinen periaate, jolla suojataan rikoksesta syytetyn tai epäillyn oikeutta olla vaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Periaatteella parannetaan rikoksesta syytetyn asemaa suhteessa syyttäjään ja rikoksesta epäillyn asemaa suhteessa esitutkintaviranomaisiin, millä pyritään luomaan osapuolten asemat yhdenvertaisiksi oikeusprosessissa. Keskeistä on etenkin epäillyn ja syytetyn oman tahdon suojaaminen viranomaisten pakotusta tai painostusta vastaan.

Itsekriminointisuoja sisältyy Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 63/1999) 6 § 1 artiklan oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin olennaisiin oikeuksiin, liittyen samalla vahvasti myös 6 § 2 artiklan mukaiseen syyttömyysolettamaan.² Periaatteen merkittävyydestä kertoo, että sitä on oikeuskirjallisuudessa pidetty jopa yhtenä oikeusvaltion peruslähtökohdista.³

Tutkielmassa selvitetään, mikä on itsekriminointisuojan nykyinen asema suomalaisessa oikeusjärjestyksessä. Lähtökohtaisesti itsekriminointisuojan merkitys on vahvimillaan rikosprosessissa ja tämä on myös sen perinteinen soveltamisala. Viime vuosien aikana itsekriminointisuoja on kuitenkin saanut kasvavissa määrin merkitystä myös muilla oikeudenoilla.⁴

Lainsäätäjä ja etenkin tuomioistuimet ovat joutuneet pohtimaan itsekriminointisuoja useissa erilaisissa tilanteissa ja ovat myös toisinaan antaneet toisiinsa nähden ristiriitaisia ja kummastuttavia ratkaisuja ja lausuntoja aiheesta. Tämän ovat myös oikeustieteilijät

¹ Ks. itsekriminointisuojan muista nimityksistä yksityiskohtaisemmin Tapanila 2010, s. 559

² Hirvelä ja Heikkilä 2017, s. 418–419

³ Virolainen ja Pölönen 2004, s. 299

⁴ Tapanila 2017, s. 359

huomanneet, minkä vuoksi oikeuskirjallisuudessa on esitetty runsaasti kritiikkiä ja tulkintoja useista itsekriminointisuoja koskevista oikeustapauksista sekä lainsäätäjän toimista. Periaatteen käytännön soveltaminen ei ole ollut siis ongelmatonta.

Itsekriminointisuoja sisältö määräytyy vallitsevan tulkintalinjan mukaan, joka on Suomessa kokenut merkittäviä muutoksia viime vuosikymmenien aikana. Suurimpana syynä voidaan pitää Strasbourgissa sijaitsevaa Euroopan ihmisoikeustuomioistuinta (EIT), joka on ratkaisukäytännöllään pyrkinyt voimakkaasti ohjaamaan ja yhdenmukaistamaan Euroopan ihmisoikeussopimukseen liittyneiden jäsenmaiden rikosprosessijärjestelmiä.⁵ Esimerkiksi Tapanila on todennut, että itsekriminointisuoja kehitys nykymuotoonsa ei ole niinkään suomalaisen lainsäätäjän taikka tuomioistuinten aikaansaannosta, vaan käytännössä seurausta yleiseurooppalaisesta kehityksestä ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten kasvaneesta merkityksestä.⁶

Tämän tutkielman tutkimuskysymyksenä on selvittää, että mikä on nykyinen itsekriminointisuoja oikeudellinen linja ja asema Suomessa. Käytännössä tämä tapahtuu tarkastelemalla lähemmin oikeudellisia tilanteita, joissa itsekriminointisujalla on merkitystä ja sen sovellettavaksi tuleminen on tyypillisintä. Tutkielma tarkastelee myös periaatteen kehityshistoriaa ja pyrkii tuomaan esille itsekriminointisuoja tulevaisuuden kehitysnäkymät.

Aiheen ollessa melko laaja pro-gradu työksi, itsekriminointisuoja ei pystytä tässä tutkielmassa analysoimaan niin syventävästi kaikilla eri oikeudenkäytön alueilla kuin aiheetta kuuluisi. Niinpä sen käsittelyä tässä tutkielmassa rajataan koskemaan rikosprosessin osa-alueista esitutkintaa ja rikosoikeudenkäyntiä. Itsekriminointisuoja esiintymistä rikosprosessin ulkopuolella rajataan koskemaan sen yleisiä soveltamisedellytyksiä rikosprosessin ulkopuolelle sekä periaatteen ilmenemistä ulosotto-, konkurssi- ja verotusmenettelyissä. Lisäksi tutkielma käsittelee rikosprosessin ulkopuolisten menettelyjen kannalta merkittäviä kysymyksiä siitä, että milloin itsekriminointisuoja voi aikaisintaan alkaa ja voiko itsekriminointisuoja oikeuttaa jopa valehtelemaan. Näillä aiheen rajauksilla tutkielma selvittää itsekriminointisuoja käytännön sisällön sen tärkeimmillä vaikutusalueilla suomalaisessa oikeusjärjestyksessä.

⁵ Fredman, Kanerva, Tolvanen ja Viitanen 2020, s. 5

⁶ Tapanila 2019, s. 49

1.2 Tutkimusmetodi

Tutkielmassani pyrin siis selvittämään, mikä on itsekriminointisuojaan tila voimassa olevana oikeusperiaatteena. Tätä varten minun on tutkittava aiheeseen liittyvää oikeusnormistoa ja -periaatteita unohtamatta sekä kansallisten että kansainvälisten tuomioistuinten ratkaisukäytäntöä.

Tutkimusmetodikseni on täten valittava lainopillinen eli oikeusdogmaattinen tutkimusote. Tulen oikeusdogmatiikan keinoin ja olemassa olevaa oikeustiedettä apuna käyttäen, analysoimaan itsekriminointisuojaan koskevaa oikeussäännöstöä sekä punnitsemaan sitä koskevia keskeisiä oikeusperiaatteita, selvittääkseni voimassa olevan itsekriminointisuojaan sisällön.

Tarvitsen kuitenkin oikeusdogmatiikan tueksi myös empiiristä tutkimusotetta selvittääkseni, miten itsekriminointisuoja tulee yhteiskuntamme oikeusjärjestelmässä käytännössä sovelletuksi. Empiirinen tutkimusote näkyy tutkielmassani, kun käsitelen runsaasti itsekriminointisuojaan koskevaa oikeuskäytäntöä. Oikeuskäytäntöä tarkastelemalla saan selvitettyä, miten tuomioistuin on tulkinnut itsekriminointisuojaan koskevaa lain sisältöä ja vallitsevia oikeusperiaatteita sekä millaiseksi itsekriminointisuoja on tosiasiallisesti Suomessa tämän perusteella muodostunut.

Tutkielmassani poiketaan myös hieman oikeushistorian tutkimusalalle, sillä pidän tarkoituksenmukaisena selvittää itsekriminointisuojaan koskevien oikeusnormien ja -periaatteiden historiallista kehitystä. Historiaa tarkastelemalla itsekriminointisuojaan normipohja avautuu lukijalle ymmärrettävämmiin, kuin vain sen nykyistä oikeudellista sisältöä tarkastelemalla. Miksi ihmiset ovat aikoinaan tämän periaatteen kehittäneet ja missä laajuudessa sitä on ensin sovellettu ovat kysymyksiä, joihin vastaamalla itsekriminointisuojaan tukemia arvoja ja periaatteita voi nykyaikaisessakin oikeusvaltiossa paremmin ymmärtää. Itsekriminointisuojaan kansainvälisellä kehityksellä on ollut oma merkittävä vaikutuksensa myös Suomessa nykyisin sovellettavan itsekriminointisuojaan kehitykseen.

1.3 Tutkimuksen rakenne

Johdannon jälkeen tutkielma lähtee sen toisessa pääluvussa liikkeelle käsittelemällä oikeusperiaatteen nimeltä itsekriminointisuoja syntyhistoriaa ja sen jälkeistä kehitystä

kohti nykypäivää, vaikkakaan sitä ei vielä tuolloin ollut itsekriminointisuojaiksi nimetty ja sen sisältö oli toisenlainen. Tässä oikeushistoriallisessa pääluvussa esitetään tiivistetysti ja ytimekkäästi itsekriminointisuojan merkittävimpiä kehitysvaiheita eri aikakausilta. Päähuomio keskittyy luvussa erityisesti Yhdysvalloissa tapahtuneeseen kehitykseen, jota on havainnollistettu nostamalla esiin muutama merkittävämmistä ja kansainvälistä huomiota saaneista Yhdysvaltain korkeimman oikeuden itsekriminointisuoja koskeneista ennakkoratkaisuista.⁷ Luvun loppupuolella käsitellään myös itsekriminointisuojan historiallista kehitystä Suomessa.

Kolmannessa pääluvussa esitellään itsekriminointisuojan oikeusnormipohjaa eli merkittävimpiä oikeusperiaatteita, joihin se perustuu, ja säädöksiä sekä kansainvälisiä sopimuksia, joista se nimenomaisesti ilmenee. Luvussa on otettu esille myös oikeusperiaatteita, joiden kanssa itsekriminointisuoja on niiden soveltamisen näkökulmasta ristiriidassa.

Neljännessä pääluvussa uppoudutaan syvälle itsekriminointisuojan ydinalueelle eli rikosprosessiin. Tästä luvusta lähtien tulen käsittelemään oikeuskirjallisuuden ja -säännösten lisäksi runsaasti aiheeseen liittyvää oikeuskäytäntöä. Tarkastelen luvussa ensimmäiseksi itsekriminointisuojan saamaa roolia rikosasioiden esitutkinnassa, jossa itsekriminointisuoja on perinteisesti ja yhä edelleen ollut suuri merkitys. Rikosprosessin siirtyessä esitutkinnasta itse oikeudenkäyntiin, käsitellään tässä pääluvussa itsekriminointisuojan merkitystä myös oikeudenkäyntivaiheessa.

Viides pääluku käsittelee itsekriminointisuojan oikeudellista asemaa rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä. Tämän pääluvun aihe on verrattain uusi, koska oikeastaan vasta viime vuosikymmeninä itsekriminointisuojan on katsottu vakituisesti kuuluvan myös sen perinteisen ydinalueen eli rikosprosessin ulkopuolelle. Luvussa tutkitaan itsekriminointisuojan asemaa ja esiintymistä erityisesti konkurssi-, ulosotto- ja verotusmenettelyissä.

Viimeisessä eli kuudennessa pääluvussa pyrin vastaamaan tutkielmassa esitettyihin tutkimuskysymyksiin ja arvioimaan miten tutkielma siinä onnistui. Johtopäätöksiä käsittävässä luvussa pyrin tuomaan esiin omia ajatuksiani itsekriminointisuojaista ja sen asemasta oikeusjärjestelmässä, unohtamatta sen potentiaalisia tulevaisuudennäkymiä.

⁷ Yhdysvaltoja on oikeuskirjallisuudessa pidetty itsekriminointisuojan mallimaana. Tapanila 2019, s. 66

2. ITSEKRIMINOINTISUOJAN KEHITYS

2.1 Historiallinen kehitys kansainvälisesti

Itsekriminointisuojan voidaan katsoa saaneen alkunsa keskiaikaisessa Euroopassa katolisen kirkon inkvisitiossa.⁸ Tässä 1100-luvun lopulla perustetussa kanonisessa oikeuslaitoksessa tuomarilla (inkvisiittorilla) oli laaja toimivalta ja oikeudellisen menettelyn käynnistämiseksi vaadittiin julkisen epäilyn (*fama publica*) olemassaolo eli prosessi käynnistyi ilmiannosta.⁹

Itsekriminointisuoja ei kuitenkaan ollut inkvisitiossa käytössä nykymuodossaan. Epäillyllä ei ollut oikeutta vaieta prosessin aikana vaan hänet veloitettiin valalla puhumaan totta – valehtelemista pidettiin kuolemansyntyinä.¹⁰ Vaikka oikeus vaikenemiseen olisikin ollut olemassa, niin sillä ei olisi ollut käytännön merkitystä: syytetyllä ei saanut olla inkvisitiomenettelyssä¹¹ avustajaa, mikä tarkoitti sitä, että syytetyn oli tarkoituksenmukaista puolustautua osallistumalla aktiivisesti asian selvittämiseen passiivisuuden sijaan.¹²

Itsekriminointisuojan periaatteet näkyivät kuitenkin keskiajalla skolastikkojen¹³ tekemistä tulkintoista, joiden mukaan itseään ei tarvinnut rikoksista ilmiantaa inkvisitiolle, vaikkakin itse oikeudenkäynnissä tuli puhua totta. Tämä *nemo tenetur se ipsum accusare* -periaate¹⁴ ei siis vielä vaikuttanut oikeudenkäynnin sisällä, sillä se ei oikeuttanut siellä valehtelemiseen tai vaikenemiseen.¹⁵

Itsekriminointisuoja alkoi kehittyä nykyisen kaltaiseksi ensiksi Englannissa, jossa katolisella kirkolla ei ollut yhtä vankkaa asemaa kuin Manner-Euroopassa.¹⁶ Rikosoikeudenkäynti kehittyi 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alun Englannissa

⁸ Tapanila 2019, s. 34

⁹ Knuutila 2017, s. 219–223

¹⁰ Aalto 1967, s. 12–13

¹¹ Inkvisition aikaisesta oikeudenkäynnistä voi saada havainnollistavan käsityksen lukemalla myöhemmin pyhimitykseksi julistetun Jeanne d’Arcin vuoden 1431 oikeudenkäynnistä säilyneet pöytäkirjat suomeksi käännettyinä. Ks. Norri 2017.

¹² Langbein 1997, s. 83–90

¹³ Keskiajalla kristillisen teologian alalta syntynyt opillinen suuntaus, joka pyrki muun muassa kehittämään oikeudellista ajattelua. Tapanila 2019, s. 35

¹⁴ Latinankielinen termi itsekriminointisuojuille eli oikeusajatukselle siitä, että syytetty ei ole velvollinen myötävaikuttamaan oman syyllisyytensä selvittämiseen. Ks. esim. Virolainen ja Pölönen 2004, s. 299–300

¹⁵ Tapanila 2019, s. 34–37

¹⁶ Gray 1997, s. 48–51

akkusatoriseksi, mikä myös mahdollisti itsekriminointisuojan toteutumisen oikeudenkäynnissä.¹⁷

Akkusatorisessa menettelyssä syyttäjän tehtävä rikosoikeudenkäynnissä on nostaa ensinnäkin syyte, hankkia ja esittää oikeudenkäyntiaineistoa, sekä huolehtia jutun eteenpäin viemisestä. Tällöin tuomioistuin pystyy pysymään jutun osapuoliin nähden puolueettomana ja keskittymään sen päätehtävään eli asian ratkaisemiseen.¹⁸ Syyttäjän roolin korostuessa akkusatorisessa menetelmässä, silloin vaaditaan myös syytetyn puolustautumiseen ammattitaitoisia henkilöitä huolehtimaan vasta-argumenteista ja -todisteista.¹⁹

Itsekriminointisuojan tehokas soveltaminen rikosprosessin sisällä mahdollistui, kun syytetylle sallittiin lainoppinut oikeudenkäyntiavustaja ja akkusatoriseen menettelyyn liittyviä periaatteita²⁰ alettiin käytännössä soveltamaan oikeudenkäynneissä. 1700-luvun lopulla itsekriminointisuoja oli jo vakiintuneessa käytössä englantilaisissa rikosoikeudenkäynneissä.²¹

Englannin entisessä siirtomaassa Yhdysvalloissa itsekriminointisuoja lisättiin perustuslakiin osaksi yleisiä prosessuaalisia oikeuksia jo vuonna 1789. Perustuslain takaama periaate oli kuitenkin Yhdysvalloissa erilainen kuin Englannissa sovellettu itsekriminointisuoja. Englannissa syytetty velvoitettiin todistamaan, mikäli häntä vastaan esitettiin jutussa riittävä näyttö. Yhdysvalloissa itsekriminointisuoja oli laajempi merkitys, sillä syytetyllä ei siellä ollut todistusvelvollisuutta häntä vastaan kohdistuvan näytön merkittävyydestä riippumatta.²²

Yhdysvalloissa itsekriminointisuojan merkityssisältö on vuosien saatossa muuttunut käytännössä sen kansallisen oikeuslaitoksen oikeuskäytännön ohjaamana, *common law* -oikeusjärjestykselle tyypilliseen tapaan. Esittelen seuraavaksi muutamia itsekriminointisuojan kehityksen kannalta merkittävämpiä Yhdysvaltojen korkeimman oikeuden ratkaisuja.

¹⁷ Tapanila 2019, s. 40

¹⁸ Vrt. inkvisitorinen menetelmä, jossa tuomioistuin hoitaa sekä syyttäjän että prosessijohtajan tehtävät eikä syytetylläkään ole kunnollista asianomaisen asemaan vaan toimii lähinnä tutkinnan objektina. Ks. Virolainen ja Vuorenpää 2017, s. 208

¹⁹ Fredman 2018, s. 105–106

²⁰ Esimerkiksi oikeusjutun näyttötaakka kasvoi, sillä tuomitsemiskynnykseksi alkoi vakiintua periaate, jonka mukaan rikoksesta sai tuomita vain sen, kenen syyllisyys näytettiin toteen sellaisella varmuudella, ettei siitä jäänyt järkevää epäilyä (*beyond reasonable doubt*). Virolainen ja Martikainen 2010, s. 292

²¹ Tapanila 2019, s. 40

²² Tapanila 2019, s. 42

Kansainvälisesti kuuluisaksikin noussut Yhdysvaltain korkeimman oikeuden antama ratkaisu tapauksessa *Miranda v. Arizona* vuodelta 1966 oli merkittävä syytetyn oikeuksien ja itsekriminointisuojaan kehityksen kannalta:

*Miranda pidätettiin epäiltynä 18-vuotiaan tytön kidnappauksesta ja raiskauksesta aihetodisteiden perusteella. Kahden tunnin kuulustelun jälkeen Miranda allekirjoitti tunnustuksen. Hänelle ei kuitenkaan ollut missään vaiheessa kerrottu mahdollisuudesta saada asianajaja eikä oikeudesta vaieta eikä sitä, että hänen tunnustustaan voitaisiin käyttää häntä vastaan. Oikeudenkäynnin aikana Mirandan asianajaja esitti, ettei tunnustus tämän takia päde oikeudessa. Väite hylättiin, ja Miranda tuomittiin pitkään vankeusrangaistukseen. Myös Arizonan korkein oikeus piti tuomion voimassa.*²³

Yhdysvaltain korkein oikeus ratkaisi kuitenkin äänin 5–4, että epäillyn tunnustus ei kelpaa todisteeksi oikeudessa, koska epäillylle ei esitutkinnassa ollut kerrottu hänen perustuslaillisista oikeuksistaan vaieta asiassa ja mahdollisuudesta käyttää avustajaa myös esitutkinnassa. Tapauksessa itsekriminointisuoja sai perustuslain sanamuotoa laajemman merkityksen ja tapaus oli myös ensimmäinen kerta, kun itsekriminointisuoja otettiin sovellettavaksi myös esitutkinnassa.²⁴

Miranda v. Arizona tapauksen jälkeen yhdysvaltalaispoliisit alkoivat lukemaan pidättämälleen rikoksesta epäillylle tämän oikeudet myös TV-sarjoista tutuksi käyneellä ns. *Miranda-varoituksella*²⁵:

*You have the right to remain silent. Anything you say can and will be used against you in a court of law. You have a right to an attorney and have him (or her) present while you are being questioned. If you cannot afford an attorney, one will be appointed to you at government expense. You can decide at any time to exercise these rights and not answer any questions or make any statements. Do you understand these rights?*²⁶

Yhdysvalloissa on viime vuosina pidättäydytty aiempaa konservatiivisemmassa linjassa koskien perustuslain ja täten myös itsekriminointisuojaan tulkintaa. Yhdysvaltain korkein oikeus on tulkinnut itsekriminointisuojaan rajoitetusti, eikä se ole saanut vastaavanlaista laajempaa merkitystä kuin esimerkiksi *Miranda*-tapauksessa. Tämä ilmenee hyvin

²³ Fredman 2018, s. 476

²⁴ Tapanila 2019, s. 43–44

²⁵ Fredman 2018, s. 476

²⁶ Greenaway Jr. 2020, s. 2–3

ottamalla esille melko tuoreet korkeimman oikeuden ratkaisut *Berghuis v. Thompkins* (2010) ja *Salinas v. Texas* (2013).²⁷

Tapauksessa *Berghuis v. Thompkins* epäilylle oli kerrottu esitutkintakuulustelun aluksi Miranda-varoituksella hänen oikeutensa olla vaiti ja hänen oikeutensa avustajaan, jotka hän oli ymmärtänyt. Kolme tuntia kestäneen kuulustelun lopulla käytiin poliisimiehen ja epäillyn välillä seuraava keskustelu:

Policeman: "Do you believe in God?"

Defendant: "Yes' as his eyes filled with tears

Policeman: "Do you pray to God?"

Defendant: "Yes'

Policeman: "Do you pray to God to forgive you for shooting that boy down?"

Defendant: "Yes' and looked away."²⁸

Tätä lausuntoa lukuun ottamatta epäilty pysyi suurilta osin kuulustelussa vaiti, mutta ei ollut nimenomaisesti kertonut poliisille haluavansa pysyä vaiti tai kieltäytyvänsä puhumasta asiasta poliisille. Yhdysvaltain korkein oikeus katsoi, että epäillyn pitkä vaiti pysyminen ei osoittanut, että epäilty vetoaisi sillä omaan oikeuteensa olla vaiti, jolloin poliisin tulisi lopettaa kuulustelu. Oikeuden mukaan epäillyn antama tunnustus oli pätevä eikä loukannut hänen vaitiolo-oikeuttaan.²⁹

Kolme vuotta myöhemmin ratkaisussaan *Salinas v. Texas* Yhdysvaltain korkein oikeus sovelsi oikeutta itsekriminointisuojaan epäillyn kannalta vieläkin niukemmin. Esitutkinnassa epäilty ei suostunut vastaamaan poliisin kysymyksiin siitä, että miksi rikospaikalta löytyi epäillyn revolveriin sopivia hylsyjä, ja tätä vaikenemista sai korkeimman oikeuden mukaan käyttää näyttönä epäiltyä vastaan oikeudessa. Epäiltyä ei ollut tapauksessa informoitu oikeuksistaan Miranda-varoituksella, mutta korkeimman oikeuden mukaan tällä ei ollut tapauksessa olennaista merkitystä.³⁰

²⁷ Tapanila 2019, s. 44–45

²⁸ Pattenden 2010, s. 378

²⁹ Pattenden 2010, s. 378–379

³⁰ Tapanila 2019, s. 45

2.2 Historiallinen kehitys Suomessa

Itsekriminointisuoja on periaatetasolla tunnettu Suomessa jo pitkään. Periaate on ollut kuitenkin käytössä nykyistä kapea-alaisemmin, sillä se on tunnettu vain rikostuomioistuimessa vallitsevana periaatteena, jonka keskeisin sanoma oli, että syytetty ei ollut velvollinen todistamaan oman rikosasiansa oikeudenkäynnissä.³¹

Itsekriminointisuoja on vaikuttanut myös esitutkinnassa, mikä ilmenee ruotsalaisen pappismiehen Petri Olauksen vuonna 1545 kirjoittamista tuomarinohjeista:

Kukaan ei voi todistaa omassa asiassaan, paitsi itseään vastaan, mikä merkitseekin asian myöntämistä.

Ketään ei saa tuomita piinaamalla ja kiusaamisella saadun tunnustuksen nojalla; sillä sellaiset tunnustukset tahtovat olla vääriä ja monet tunnustavat kärsimänsä piinan vuoksi senkin mikä ikinä ei ole totta; ellei sellainen tunnustus tuo esiin perusteita, joitten nojalla sinänsä voi tuomita.³²

Olaus Petri oli kuitenkin tuomarinohjeissaan aikaansa edellä, sillä 1500-luvulla oli vielä vallalla inkvisitorinen kanoninen oikeus, jonka merkittävin itsekriminointisuoja osoittava elementti oli ainoastaan se, ettei kenenkään tarvinnut ilmiantaa itseään rikoksesta. Esimerkiksi kiduttaminen kiellettiin vasta vuonna 1772 ja syytetyllä ei tämänkään jälkeen ollut oikeutta valehdella rikosprosessissa sakon uhalla.³³

Seuraava merkittävä uudistus tapahtui vuonna 1868, kun syytetylle säädettiin niin kutsuttu negatiivinen totuusvelvollisuus, jonka mukaan hänen tuli puhua totta, kun jotakin omassa asiassaan lausui, mutta velvollisuutta todistamiseen ei ollut. Oikeuskäytännön ja -kirjallisuuden vaikutuksesta 1900-luvun alkaessa syytetyllä ei kuitenkaan katsottu olevan enää minkäänlaista selitysvelvollisuutta lausua omassa rikosasiassaan mitään.³⁴

Oikeudenkäymiskaaren (4/1734) todistamissääntelyn uudistuksessa vuonna 1948 säädettiin sen 17 lukuun mahdollisuus kuulustella asianosaista totuusvakuutuksen nojalla. Uudistuksessa ei kuitenkaan haluttu ulottaa tätä mahdollisuutta koskemaan syytettyä

³¹ Hormia 1978, s. 175–176 ja 180–181

³² Olaus Petri, käänös: Norri Matti 1987

³³ Tapanila 2019, s. 46–47

³⁴ Tapanila 2019, s. 47

rikosprosessissa, koska syytetylle ei katsottu voitavan asettaa tällaista totuusvelvoitetta vakuutuksellakaan.³⁵

Vuoden 1948 uudistuksessa siirryttiin vanhasta lakisääntöiseen todistusteoriaan³⁶ perustuneesta todistelumallista avoimeen todistusharkintaan, jossa tuomioistuimelle voi vapaasti esittää erilaista todistelua ja tuomioistuin saa vapaasti harkita todisteiden näyttöarvon. Jo ennen uudistusta oikeuskäytännössä oli vakiintuneesti ryhdytty soveltamaan tuomioistuimen vapaata todistusharkintaa epäkäytännölliseksi koetun lakisääntöisen todistusteorian sijaan.³⁷

Lainsäädäntömme ei ole siis enää pitkään aikaan pakottanut rikoksesta syytetylle (ja epäillylle) positiivista taikka negatiivista totuusvelvoitetta.³⁸ Lainsäädäntömme antaa syytetylle vaikenemisen lisäksi myös käytännössä mahdollisuuden puhua virheellisesti tosiasioista rikosprosessissa, eikä sitä ole juurikaan nähty ongelmallisena 1900-luvun lopun tai nykypäivänkään oikeuskeskustelussa. Sekä lainsäätäjät että oikeustieteilijät ovat pitäneet riittävänä toimenä antaa tuomioistuimelle nykyisenlainen mahdollisuus ottaa myös tällainen syytetyn käyttäytyminen huomioon osana vapaata todistusharkintaa.³⁹

Vuoden 2016 alussa voimaantulleessa todistelulainsäädännön kokonaisuudistuksessa lakia muutettiin monin tavoin merkittävästi myös itsekriminointisuojan kannalta. Asianosaisen kuulustelemisesta totuusvakuutuksen nojalla luovuttiin, koska se koettiin asianosaisen roolin suhteen ongelmalliseksi ja koska sen käyttö oli tosiasiallisesti jäänyt vähäiseksi oikeudenkäytössä.⁴⁰

Todistelulainsäädännön kokonaisuudistuksessa oikeudenkäymiskaaren (OK) 17 lukuun otettiin useita merkittäviä säännöksiä itsekriminointisuojusta. Itsekriminointisuojaan perustuvaa todistamisesta kieltäytymisoikeutta (OK 17 luvun 18 §) käsitellään jäljempänä tutkielman luvussa 4.2.2 ja todisteen hyödyntämiskieltoa (OK 17 luvun 25 §:n 2

³⁵ Tapanila 2019, 47–48

³⁶ Lakisääntöisessä todistusteoriassa laki määritteli todisteille annettavan näyttöarvon oikeudenkäynneissä. Tunnettu säännös tämän todistusjärjestelmän ajalta oli esimerkiksi, että kaksi todistajaa muodosti täyden näytön ja yksi todistaja puoli näyttöä. Rautio ja Frände 2020, s. 1

³⁷ HE 137/1945 vp s. 1–2

³⁸ ”Positiivinen totuusvelvollisuus tarkoittaa, että henkilö on velvollinen oma-aloitteisesti kertomaan kaiken relevantin, mitä hän asiasta tietää, riippumatta siitä, onko se edullista hänelle vai hänen vastapuolelleen. Negatiivinen totuusvelvollisuus puolestaan tarkoittaa sitä, että henkilön on puhuttava totta, jos hän jotain lausuu joko oma-aloitteisesti tai vastaamalla kysymykseen, mutta hänellä on myös oikeus vaieta ja kieltäytyä vastaamasta, jos hän niin haluaa.” Ylönen 2018, s. 473–474

³⁹ Tapanila 2019, s. 48–49

⁴⁰ HE 46/2014 vp s. 29–30

momentti) tutkielman s. 13–14. Itsekriminointisuoja otetaan huomioon myös OK 17 luvun 6 §:ssä, joka sääntelee asianosaisen käyttäytymisen merkityksestä todisteena:

Tuomioistuimien harkitsee, mikä vaikutus asianosaisen menettelyllä on todisteena, jos hän ilman hyväksyttävää syytä:

- 1) kutsusta huolimatta ei saavu oikeudenkäyntiin tai poistuu luvatta;*
- 2) tuomioistuimen kehotuksesta huolimatta ei lausu vastapuolen vaatimuksesta tai sen perusteista;*
- 3) todistelutarkoituksessa kuultuna ei anna kertomusta tai vastaa kysymyksiin;*
- 4) ei noudata tuomioistuimen kehotusta täydentää tai selventää esitystään taikka muuta kehotusta.*

Rikosasian vastaajan 1 momentissa tarkoitettu menettely saadaan ottaa huomioon hänen vahingokseen vain siinä määrin kuin se ei loukkaa hänen oikeuttaan olla myötävaikuttamatta syyllisyytensä selvittämiseen.

Yllä mainitun pykälän mukaan asianomistajan käytöksen todistusarvoa harkitaan siis tuomioistuimessa vapaan todistusharkinnan periaatteen mukaan lukuun ottamatta rikosasian syytetyn käyttäytymistä, jos sen käyttäminen todisteena loukkaisi 2 momentin mukaisesti hänen itsekriminointisuojaansa.

Lain esitöiden mukaan tämä itsekriminointisuojusta oikeutuksensa saava kielto ei ole ehdoton vaan on myös mahdollista, että syytetyn käyttäytyminen rikosasiassa voidaan ottaa näyttönä huomioon tämän vahingoksi. Esitöissä viitataan Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntöön ja todetaan, että säännöksestä voidaan poiketa siinä laajuudessa kuin ihmisoikeustuomioistuimen käytäntö sen sallii.⁴¹

Eurooppalaisella oikeuskehityksellä onkin merkittävä rooli Suomessa sovellettavan itsekriminointisuojan sisällöstä. Tästä syystä on välttämätöntä nostaa jatkossa tutkielmassani esille myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntöä kotimaisen oikeudenkäytön ohella, jotta nykyaikana sovellettavaa itsekriminointisuoja voidaan perustellusti ymmärtää.

⁴¹ HE 46/2014 vp s. 53

3. ITSEKRIMINOINTISUOJAN NORMIPOHJA

3.1 Itsekriminointisuojaan suhde keskeisiin oikeusperiaatteisiin

Oikeutta itsekriminointisuojaan koskettavat läheisesti monet tärkeät oikeusperiaatteet, joista osa puoltaa sen käyttöä ja osa vastustaa. Kuten aiemmasta itsekriminointisuojaan historiallista kehitystä käsittelevästä pääluvusta kävi ilmi, niin vielä keskiajan kanonisen oikeuden ajalla itsekriminointisuojaan käyttöä vastustavat periaatteet olivat niin merkittävässä asemassa, että itsekriminointisuoja sovellettiin hyvin niukasti. Maailman muuttuessa ovat myös oikeusperiaatteet kokeneet muutoksia, minkä vuoksi myös itsekriminointisuojaan asema on vahvistunut yhdeksi keskeisimmistä oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä turvaavista oikeuksista.

Itsekriminointisuoja saa oikeutuksensa prosessuaalisen tasavertaisuuden vaatimuksesta, joka ilmenee Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 6 artiklasta. Itsekriminointisuojaan lähtökohta on suojata rikosprosessissa syytettyä kieltämällä häntä vastaan puhuvien todisteiden hankkiminen pakkokeinoin vastoin hänen tahtoaan. Itsekriminointisuoja auttaa kuitenkin myös ehkäisemään viranomaisten oikeuden väärinkäyttöä ja turvaa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimuksia.⁴²

Prosessuaalisella tasavertaisuudella tarkoitetaan oikeudenkäynnin osapuolten välistä tasa-arvoa (*equality of arms*). Tämä edellyttää osapuolen mahdollisuutta esittää oma asiansa sellaisissa oloissa, joissa häntä ei aseteta vastapuoleen nähden asiallisesti huonompaan asiaan.⁴³

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) tulkinnan mukaan itsekriminointisuojoilla on myös läheinen yhteys EIS 6 artiklan 2 kohdan mukaiseen syyttömyysolettamaan⁴⁴. EIT:n tulkinta on peräisin sen ratkaisusta *Saunders v. Yhdistynyt kuningaskunta* 17.12.1996, jonka kohdassa 68 EIT lausui seuraavaa:

The Court recalls that, although not specifically mentioned in Article 6 of the Convention (art. 6), the right to silence and the right not to incriminate oneself are generally recognised international standards which lie at the heart of the notion

⁴² Tapanila 2019, s. 29

⁴³ Ks. *equality of arms* -periaatteesta Pellonpää, Gullans, Pölönen ja Tapanila 2018, s. 616–621

⁴⁴ EIS 6 artikla 2 kohta: ”Jokaista rikoksesta syytettyä on pidettävä syyttömänä, kunnes hänen syyllisyytensä on laillisesti näytetty toteen.”

of a fair procedure under Article 6 (art. 6). Their rationale lies, inter alia, in the protection of the accused against improper compulsion by the authorities thereby contributing to the avoidance of miscarriages of justice and to the fulfilment of the aims of Article 6 (art. 6). The right not to incriminate oneself, in particular, presupposes that the prosecution in a criminal case seek to prove their case against the accused without resort to evidence obtained through methods of coercion or oppression in defiance of the will of the accused. In this sense the right is closely linked to the presumption of innocence contained in Article 6 para. 2 of the Convention (art. 6-2).

Tämän mukaisesti, rikosasian syyttäjän tavoitteena tulisi olla syytteen näyttäminen toteen ilman, että todisteita hankitaan syytetyltä tätä pakottamalla tai painostamalla hänen tahtonsa vastaisesti.

Vaikka itsekriminointisuoja yllä kuvatuin tavoin sisältyy EIS 6 artiklan oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin mukaisiin oikeuksiin⁴⁵, on olemassa myös useita merkittäviä oikeusperiaatteita, joiden soveltamisalaa itsekriminointisuoja käytännössä rajoittaa.

Itsekriminointisuoja rajoittaa vapaan todistusharkinnan ja vapaan todistelun periaatteita, jotka ovat lähtökohtia todistelulainsäädännöllemme. Esimerkiksi oikeudenkäymiskaaren (OK) 17 luvun 6 §:n 2 momentti⁴⁶ rajoittaa tuomioistuimen vapaata todistusharkintaa rikosasiassa syytetyn itsekriminointisuojan kunnioittamiseksi.

Vapaaseen todisteluun itsekriminointisuoja tekee poikkeuksen, joka ilmenee OK 17 luvun 25 §:n 2 momentista eli niin kutsutusta todisteen hyödyntämiskielto pykälästä:

Tuomioistuim ei saa rikosasiassa hyödyntää 18 §:ssä säädetyn vaitiolo-oikeuden vastaisesti hankittua todistetta. Hyödyntämiskielto koskee myös todistetta, joka on hankittu muussa menettelyssä kuin esitutkinnassa tai rikosasian oikeudenkäynnissä henkilöltä pakkokeinon käyttämisen uhalla tai muutoin vastoin hänen tahtoaan, jos hän oli tällöin epäiltynä tai vastaajana rikoksesta taikka esitutkinta tai oikeudenkäynti oli vireillä rikoksesta, josta häntä syytetään, ja jos todisteen hankkiminen rikosasiassa olisi ollut vastoin 18 §:ää. Jos kuitenkin henkilö on muussa menettelyssä kuin rikosasian käsittelyssä tai siihen rinnastuvassa menettelyssä antanut lakisäateisen velvollisuutensa täyttämisen yhteydessä totuudenvastaisen lausuman taikka väärän tai sisällöltään totuuden

⁴⁵ Hirvelä ja Heikkilä 2017, s. 418–419

⁴⁶ Ks. tutkielman s. 11

*vastaisen asiakirjan taikka väärän tai väärennetyn esineen, sitä saadaan hyödyntää todisteena velvollisuuden vastaista menettelyä koskevassa rikosasiassa.*⁴⁷

Itsekriminointisuoja siis rajoittaa sitä loukatun näytön hyödyntämistä rikosprosessissa. Tämä vaikeuttaa aineellisen totuuden⁴⁸ selvittämistä ja täten myös osaltaan heikentää rikosvastuun toteutumista. Suomalaisessa oikeusjärjestelmässä ei kuitenkaan ole tarkoitus saavuttaa tätä aineellista totuutta hinnalla millä hyvänsä, vaan siihen on päästävä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin edellyttämällä ja eettisesti hyväksyttävällä tavalla.⁴⁹

Moni säännös, kuten itsekriminointisuoja, voi rajoittaa aineellisen totuuden toteutumista ja sitä kautta todellisen asiainkulun selvittämistä oikeudenkäynnissä. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimusten vuoksi prosessuaalinen totuus⁵⁰ saattaa poiketa suuresti aineellisesta totuudesta, kun esimerkiksi tietynlaisilla tavoilla saatua näyttöä ei saada näiden vaatimusten vuoksi oikeudenkäynnissä hyödyntää.⁵¹

Oikeuskirjallisuudessa on myös esitetty näkökulmia, ettei itsekriminointisuoja vaikuta haitallisesti aineellisen totuuden selvittämiseen. Esimerkiksi Launialan mukaan epäillyn kertomus on usein epävarma todiste ja pakottamalla annettu lausunto on usein laadultaan heikko sekä mahdollisesti virheellistä tietoa sisältävä. Epäillyn kuulusteluista saadut tiedot eivät siis auttaisi merkittävästi aineellisen totuuden selvittämistä, vaikka epäilty pakotettaisiin kertomaan totta itsekriminointisuojan soveltamisen sijasta. Launiala kuitenkin mainitsee, että itsekriminointisuojaan sisältyvä epäillyn oikeus olla luovuttamatta myös reaalityodisteita⁵² vaikeuttaa aineelliseen totuuden selvittämistä.⁵³

⁴⁷ Ks. säännöksessä viitattu OK 17 luvun 18 § on nähtävissä tutkielman sivulla 39

⁴⁸ Aineellisella totuudella tarkoitetaan sitä, mitä asiassa on todella tapahtunut. Virolainen ja Vuorenää 2017, s. 120 Oikeudenkäynnin totuuden tavoittelua käsitelty laajemmin ks. Tapani, Tolvanen ja Hyttinen 2019, s. 23–25

⁴⁹ Jokela 2018, s. 9–10

⁵⁰ Prosessuaalisella totuudella tarkoitetaan saatavalla olevasta prosessiaineistosta ilmenevää totuutta, mikä voi poiketa oikeudenkäynnin ideaalisena tavoitteena olevasta aineellisesta totuudesta. Virolainen ja Vuorenää 2017, s. 120

⁵¹ Ervo 2005, s. 103–104

⁵² Realitytodisteet ovat esimerkiksi rikokseen liittyviä asiakirjoja, rikoksentekevälaineita ja muuta todellisesti olemassa olevaa todistusaineistoa.

⁵³ Launiala 2013, s. 6

3.2 Kansainvälisiin sopimuksiin ja lakiin kirjattu oikeus

Itsekriminointisuoja mainitaan Yhdistyneiden kansakuntien (YK) kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevassa kansainvälisessä yleissopimuksessa, johon myös Suomi on liittynyt vuonna 1976. Sen 14. artiklan 3(g) kohdan mukaan jokaisella, jota vastaan on aloitettu rikostutkinta, on oikeus olla tulematta pakotetuksi todistamaan itseään vastaan tai tunnustamaan syyllisyytensä.

Oikeus itsekriminointisuojaan taataan myös Euroopan unionin (EU) perusoikeuskirjan 47 artiklassa sekä Euroopan ihmisoikeussopimuksen oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevassa 6 artiklassa. Euroopan ihmisoikeussopimuksessa itsekriminointisuojaista ei löydy nimenomaista mainintaa, mutta sen on katsottu sisältyvän 6 artiklan oikeuksiin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) oikeuskäytännössä. Tämä on todettu esimerkiksi EIT:n ratkaisun John Murray v. Yhdistynyt kuningaskunta 8.2.1996 kohdassa 45:

Although not specifically mentioned in Article 6 (art. 6) of the Convention, there can be no doubt that the right to remain silent under police questioning and the privilege against self-incrimination are generally recognised international standards which lie at the heart of the notion of a fair procedure under Article 6 (art. 6). By providing the accused with protection against improper compulsion by the authorities these immunities contribute to avoiding miscarriages of justice and to securing the aims of Article 6 (art. 6).

Suomen lainsäädännössä oikeus itsekriminointisuojaan sisältyy Suomen perustuslain (731/1999) 21 §:n 2 momentin mukaisesti oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeisiin.⁵⁴ Merkittävää sääntelyä itsekriminointisuojan yksityiskohtaisemmasta sisällöstä on esimerkiksi oikeudenkäymiskaaren (OK) todistelua oikeudenkäynnissä koskevan 17 luvun sääöksissä. Tutkielmani tarkastelee näistä erityisesti todistajan itsekriminointisuojaan perustuvaa kieltäytymisoikeutta todistamisesta (OK 17 luvun 18 §)⁵⁵ ja itsekriminointisuoja loukkaamalla hankittujen todisteiden hyödyntämiskieltoa oikeudenkäynnissä (OK 17 luvun 25 §)⁵⁶. Erityisesti hyödyntämiskieltosäännös on läheisesti läsnä useissa tutkielmassa esiin nostetuissa itsekriminointisuoja koskevissa

⁵⁴ HE 309/1993 vp s. 74

⁵⁵ Ks. tutkielman s. 39

⁵⁶ Ks. tutkielman s. 13–14

oikeustapauksissa, joissa itsekriminointisuoja on katsottu loukatun ja tuomioistuin on määrännyt todistusaineistoa säännöksen perusteella hyödyntämiskieltoon.

Itsekriminointisuoja on nimenomaisia säännöksiä myös muissa säädöksissämme, joista merkittävänä voidaan mainita esitutkintalaki (805/2011), konkurssilaki (120/2004) ja ulosottokaari (705/2007). Näistä esitutkintalakia tullaan käsittelemään luvussa 4.1, konkurssilakia luvussa 5.1.2 sekä ulosottokaarta luvussa 5.1.1.

4. ITSEKRIMINOINTISUOJA RIKOSPROSESSISSA

4.1 Epäillyn itsekriminointisuoja esitutkinnassa

Rikosprosessin sisällä itsekriminointisuoja on tunnettu oikeutena pisimpään ja on siellä voimassa laajimmillaan. Rikosprosessissa epäillyn tai syytetyn asemassa olevalla on hyvin vahva oikeus itsekriminointisuojaan.⁵⁷

Rikosprosessi on lainmukainen menettely, joka pyrkii rikosvastuun toteutumiseen yksittäistapauksissa. Se koostuu toteuttamisjärjestyksessään seuraavista osa-alueista:

- 1) *esitutkinta*
- 2) *syyteharkinta*
- 3) *oikeudenkäynti tuomioistuimessa*
- 4) *rangaistuksen ja muun rikosoikeudellisen seuraamuksen täytäntöönpano.*⁵⁸

Esitutkinnasta säännellään esitutkintalaissa (ETL, 805/2011), joka uudistettiin vuonna 2011. Vuonna 2014 voimaantullut uusi ETL on kokenut myös lisää uudistuksia EU-oikeuden vaikutuksesta. EU:lta on viime vuosina tullut useita rikosprosessuaalisia direktiivejä, jotka ovat aiheuttaneet muutostarpeita muun muassa ETL:n suhteen. Direktiivien tarkoitus on saada jäsenmaiden kansalliset rikosprosessit vastaamaan Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) viimeaikaista käytäntöä.⁵⁹

⁵⁷ Tapanila 2019, s. 147

⁵⁸ Fredman, Kanerva, Tolvanen ja Viitanen 2020, s. 15

⁵⁹ Fredman, Kanerva, Tolvanen ja Viitanen 2020, s. 5

Esitutkinnan tarkoitus rikosprosessissa ilmenee ETL 1 luvun 2 §:stä. Esitutkinnan käsitettä ei ole laissa tarkemmin määritetty, mutta esitutkinnassa tehdään tarvittava selvitys syyteharkinnan ja rikosoikeudenkäynnin käynnistämistä varten rikokseksi epäillystä teosta, sekä hankitaan todistusaineisto.⁶⁰

Itsekriminointisuoja on kirjattu ETL 4 luvun 3 §:ään seuraavasti:

Rikoksesta epäillyllä on oikeus olla myötävaikuttamatta sen rikoksen selvittämiseen, josta häntä epäillään.

Epäillyn itsekriminointisuojan pääsisältö esitutkinnassa on epäillyn oikeus pysyä passiivisena oman rikosasiansa selvittämisen suhteen. Passiivisuus kattaa esitutkinnan kauttaaltaan sekä epäillyn kuulusteluiden että reaalisen todistusaineiston tutkimisen osalta. Epäillyllä ei ole velvollisuutta esimerkiksi opastaa esitutkintaviranomaisia rikokseen liittyvän esineen sijaintipaikan suhteen.⁶¹

Lainsäätäjä on todennut itsekriminointisuojan toteavasta ETL 4 luvun 3 §:stä lain valmisteluaineistossa seuraavasti:

*Pykälässä tarkoitettun oikeuden keskeisenä sisältönä on se, että rikoksesta epäillyn ei tarvitse esitutkinnassa lausua mitään ja että hänellä ei ole totuudessa pysymisvelvollisuutta.*⁶²

Toisaalta vapaan todistusharkinnan periaatteen mukaisesti epäillyn passiivisuus ja totuudenvastaiset lausumat voidaan ottaa oikeudenkäynnissä huomioon myös epäillyn vahingoksi, mutta tuomio ei saa perustua ainoastaan tai pääasiassa tällaisen todistelun varaan. Oikeuksiin turvautuminen jää siis epäillyn (ja tämän puolustajan) harkinnan varaan.⁶³

Epäillyn oikeus vedota itsekriminointisuojaan pyritään varmistamaan säätämällä esitutkintaviranomaisille ilmoitusvelvollisuus ETL 4 luvun 16 §:ssä. Pykälän mukaan henkilölle, jota aletaan epäillä rikoksesta, tulee viipymättä ja viimeistään ennen hänen kuulemistaan ilmoittaa hänen oikeudestaan vaieta ja olla muutoinkin myötävaikuttamatta rikoksensa selvittämiseen.

⁶⁰ Fredman, Kanerva, Tolvanen ja Viitanen 2020, s. 16

⁶¹ Launiala 2013, s. 19

⁶² HE 222/2010 vp, s. 192

⁶³ HE 222/2010 vp, s. 192–193

ETL 7 luvun 10 §:n 2 momentissa säädetään vielä itsekriminointisuojaan kannalta merkittävästä ilmoitusvelvollisuudesta, joka tulee toimittaa ennen epäillyn kuulustelua:

Rikoksesta epäillylle on ennen kuulustelua yksilöitävä teko, josta häntä epäillään. Epäillylle on lisäksi ilmoitettava hänen oikeuksistaan siten kuin 4 luvun 16 §:ssä säädetään, jollei ilmoitusta ole jo aiemmin tehty. Epäillylle on ennen kuulustelua ilmoitettava oikeudesta vaieta ja olla muutoinkin myötävaikuttamatta rikoksensa selvittämiseen, vaikka ilmoitus tästä oikeudesta olisi jo aiemmin tehty. Epäillylle on ennen kuulustelua ilmoitettava myös oikeudesta käyttää valitsemaansa avustajaa ja siitä, milloin hänelle voidaan määrätä puolustaja, vaikka ilmoitus näistä oikeuksista olisi jo aiemmin tehty, ellei uudelleen ilmoittaminen ole ilmeisen tarpeetonta.

Pykälässä mainitaan myös epäillyn oikeus käyttää avustajaa, mikä on Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa (EIT) vahvistetun ratkaisukäytännön mukaan merkittävä oikeus epäillyn itsekriminointisuojaan toteuttajana ja mahdollistajana. Epäillyn oikeudesta käyttää avustajaa esitutkinnassa käsitellään jäljempänä tarkemmin luvussa 4.1.3.

Mikäli edellä mainittuja epäillyn oikeuksia esitutkinnassa loukataan, niin näitä oikeuksia loukanneilla tai laiminlyödyillä toimilla saadut todisteet voidaan asettaa oikeudenkäynnissä oikeudenkäymiskaaren (OK) 17 luvun 25 §:n mukaisesti hyödyntämiskieltoon.

4.1.1 Esitutkintaa alustavat puhuttelut

Alustavalla puhuttelulla tarkoitetaan henkilön puhuttamista ennen varsinaisen esitutkinnan aloittamista ETL 3 luvun 3 §:n 2 momentin mukaisen selvityksen saamiseksi⁶⁴:

Ennen esitutkinnan aloittamista esitutkintaviranomaisen on tarvittaessa selvitettävä 1 momentissa tarkoitettuun rikosepäilyyn liittyvät seikat erityisesti siten, että ketään ei aiheettomasti aseteta rikoksesta epäillyn asemaan ja että asian sitä edellyttäessä voidaan tehdä 9 §:n 1 momentissa tai 10 §:n 1 momentissa tarkoitettu ratkaisu esitutkinnan toimittamatta jättämisestä. Esitutkinnan aloittamista edeltäviin toimenpiteisiin sovelletaan soveltuvin osin tämän lain säännöksiä.

⁶⁴ Launiala 2013, s. 16

Alustavan puhuttelun keskeinen tarkoitus on selvittää esitutkintaan osallistuvien asema ennen esitutkinnan käynnistämistä. Se on vapaamuotoisempaa kuin esitutkinnan aikana tehtävät kuulustelut, mutta siinäkin tulee noudattaa tiettyjä kuulusteltavan kohteluun ja todistajan ilmaisuvelvollisuuteen sekä kieltäytymisoikeuteen liittyviä sääntöjä (ETL 7 luku 20 §).⁶⁵

Esitutkintaviranomaisella ei kuitenkaan ole alustavissa puhutteluissa yhtä laajaa ilmoitusvelvoitetta kuin vastaavasti ennen varsinaisia esitutkintakuulusteluja (ks. ilmoitusvelvollisuudesta edellä s. 17–18), joten näissä puhutteluissa kuulusteltava ei välttämättä ole tietoinen esimerkiksi oikeudestaan olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Tämän vuoksi tilanne alustavissa puhutteluissa voi muodostua itsekriminointisuojaan kannalta ongelmalliseksi.

Itsekriminointisuojaan tarkoituksenmukaiseksi toteutumiseksi vaaditaan ehdottomasti sitä, että itsekriminointisuojaan oikeutettu henkilö on tietoinen tästä oikeudestaan. Alustavat puhuttelut voivat olla pitkiäkin vapaamuotoisia keskusteluja esitutkintaviranomaisen kanssa ennen kuin viranomaiselle käy selväksi, että puhuteltava on asemaltaan vaitiolo-oikeutettu eli ts. epäilty. Tämän ilmetessä esitutkintaviranomaisen tulisi tehdä puhuteltavalle muodollinen ilmoitus tämän oikeudesta olla vaiti, jotta henkilöltä ei hankittaisi tietoja tämän vaitiolo-oikeutta loukkaavasti.⁶⁶

Pölönen tähdentääkin väitöskirjassaan, että mikäli viranomaista ei velvoiteta ilmoittamaan vaitiolo-oikeudesta, itsekriminointisuoja mitätöivien ”myrkyllisten puiden hedelmien” käyttö epävirallisesti sallittaisiin rikostutkinnassa. Viranomainen voi nimittäin käyttää alustavissa puhutteluissa saatuja tietoja hyödyksi myös välillisesti eli esimerkiksi käyttämällä tietoja suunnatakseen rikostutkintaa uudelleen tietojen osoittamaan suuntaan.⁶⁷ Välittömästi eli suorana näyttönä hyödynnetyt tiedot ovat tuomioistuimen helpompi asettaa myöhemmin oikeudenkäynnissä hyödyntämiskieltoon, mutta välillisesti hyödynnetyjen tietojen osalta tilanne on selvästi monimutkaisempi.

Uuden esitutkintalainsäädännön esitöissä lainsäätäjät on kuitenkin todennut olevan tärkeitä, ettei epäillyn oikeutta itsekriminointisuojaan vaaranneta tai kierretä näissä alustavissa selvityksissä.⁶⁸

⁶⁵ Fredman, Kanerva, Tolvanen ja Viitanen 2020, s. 416

⁶⁶ Pölönen 2013, s. 334–335

⁶⁷ Pölönen 2013, s. 335

⁶⁸ HE 222/2010 vp s. 180

Alustavaa puhuttelua ei voida käyttää esimerkiksi epäillyn lähiomaisen kieltäytymisoikeuden kiertämiseksi, minkä korkein oikeus on todennut jo viime vuosituuhannen puolella ratkaisussaan KKO 1995:66. Tällöin alustavasta puhuttelusta saatu todistelu asetettiin hyödyntämiskieltoon:

Vastaajan oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 20 §:ssä tarkoitettu lähiomainen oli kieltäytynyt todistamasta oikeudenkäynnissä. Todistajana oli kuultu lähiomaista esitutkinnassa puhutellutta poliisia, joka oli kertonut, mitä lähiomainen oli alustavassa puhuttelussa kertonut syytteessä tarkoitetusta teosta. Todistajankertomukseen ei voitu nojautua näyttönä jutussa. Ään.⁶⁹

Tapauksessa KKO 1995:66 poliisi oli puhuttanut epäillyn lähiomaista, joka oli tuossa vaiheessa vielä ollut tietämätön kieltäytymisoikeudestaan⁷⁰. Mikäli lähiomaisen alustavissa puhutteluissa antama kertomus olisi oikeudenkäynnissä sallittu todisteena, tämä olisi käytännössä tarkoittanut lähiomaisen vaitiolo-oikeuden murtamista.

Lakivaliokunta antoi vuonna 2014, todistelulainsäädännön uudistuksen yhteydessä, seuraavanlaisen selventävän lausunnon koskien itsekriminointisuojan asemaa esitutkintaa alustavissa puhutteluissa:

Väärinkäsitysten välttämiseksi valiokunta toteaa, että itsekriminointisuoja säännös ei koske ennen esitutkinnan aloittamista tapahtuneessa alustavassa puhuttelussa vapaaehtoisesti annettuja raskauttavia lausuntoja tai poliisille vapaaehtoisesti luovutettua aineistoa (kuten kirjanpitoa), vaikka henkilölle ei olisi ilmoitettu ETL 7:10:n mukaisesti hänen oikeudestaan olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen.⁷¹

Ensi näkemältä lausunto ei vaikuttaisi olevan linjassa esitutkinnassa noudatettavan menettelyn kanssa, missä itsekriminointisuojan toteutumisesta tulee huolehtia informoimalla epäiltyä tästä oikeudesta.

Pölösen on kritiikissään nostanut esille, että lakivaliokunta viittaa perusteluissaan hallituksen esityksen⁷² mainintaan siitä, että itsekriminointisuoja ei sovellu vapaaehtoisesti annettuihin lausuntoihin. Pölösen mukaan valiokunta on lausunnossaan kuitenkin täysin sivuuttanut sen, että hallituksen esityksen mukaan vapaaehtoisesti

⁶⁹ KKO 1995:66 vp, otsikointi

⁷⁰ Läheisen todistamisesta kieltäytymisoikeuksiin palataan jäljempänä tutkielman luvussa 4.2.2

⁷¹ LaVM 19/2014 vp s. 18

⁷² HE 46/2014 vp s. 89

annettujen lausuntojen hyödyntämiskelpoisuus sidottiin asiallisesti siihen, että onko henkilö ollut tietoinen vaitiolo-oikeudestaan vai ei.⁷³

Lakivaliokunnan lausuntoa on kritisoinut myös Vuorenpää, jonka mukaan tulisi vähintäänkin huolellisesti harkita alustavissa puhutteluissa annettujen tietojen asettamista hyödyntämiskieltoon, mikäli henkilö ei ole ollut alustavissa puhutteluissa tietoinen tämän oikeudesta itsekriminointisuojaan.⁷⁴

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on linjannut alustavien puhuttelujen suhdetta itsekriminointisuojaan jo ennen lakivaliokunnan antamaa lausuntoa ratkaisussaan Aleksandr Zaichenko v. Venäjä 18.2.2010.

Tapauksessa henkilö X:n auto oli pysäytetty poliisien toimesta ratsiassa, jonka aikana X:n autosta löydettiin kaksi kanisteria polttoainetta. Poliisin kysyessä polttoaineiden alkuperää, X oli kertonut ottaneensa polttoaineen työnantajaltaan omaa henkilökohtaista käyttöönsä varten. Poliisi aloitti tässä vaiheessa tekemään kirjauksia ratsiasta. Tämän jälkeen poliisit ilmoittivat X:lle tämän vaitiolo-oikeudesta ja X allekirjoitti poliisille tunnustuksen, jonka mukaan oli ottanut polttoaineen työnantajaltaan omaa henkilökohtaista käyttöönsä varten.⁷⁵

EIT katsoi ratkaisussaan henkilön X oikeutta itsekriminointisuojaan loukatun, kun X oli myöhemmin kansallisessa tuomioistuimessa tuomittu varkaudesta tämän ratsiassa käydyn puhuttelun toimittua jutun päätodisteena. EIT antoi merkitystä sille, että poliisit olivat ilmoittaneet X:n vaitiolo-oikeudesta vasta sen jälkeen, kun X oli antanut itsekriminointisuojaan lausuntonsa kertoessaan ottaneensa polttoaineen työpaikaltaan.⁷⁶ Tätä X:n kertomusta ei voitu oikeudenkäynnissä käyttää todisteena häntä vastaan, vaan kansallisen tuomioistuimen olisi tullut asettaa se hyödyntämiskieltoon.⁷⁷

Aiemmasta tapauksesta huolimatta EIT ei ole pitänyt lähtökohtaisesti kaikkia alustavissa puhutteluissa tapahtuneiden kuulustelujen hyödyntämisiä itsekriminointisuojaan loukkauksina, vaikka puhutellulle ei olisi ilmoitettu itsekriminointisuojusta. EIT on arvioinut tapauksia etenkin niillä perusteilla, että kuinka luotettavana kertomusta voidaan pitää, onko syytetty myöhemmin kansallisessa oikeudenkäynnissä riitauttanut antamansa kertomukset ja miten kansallinen tuomioistuin on arvostellut sekä perustellut

⁷³ Pölönen ja Tapanila 2015, s. 328–329

⁷⁴ Vuorenpää 2020, s. 88

⁷⁵ EIT Aleksandr Zaichenko v. Venäjä 2010, kohta 41

⁷⁶ EIT Aleksandr Zaichenko v. Venäjä 2010, kohta 53

⁷⁷ EIT:n ratkaisua Aleksandr Zaichenko v. Venäjä on analysoinut myös Tapanila 2012a, s. 161–163

kertomuksen näyttöarvon.⁷⁸ Merkitystä on myös sillä, onko viranomaisen menettely perustunut kansalliseen lainsäädäntöön, mikäli epäillyn oikeutta itsekriminointisuojaan tai avustajaan on alustavissa puhutteluissa jostain syystä rajoitettu.⁷⁹

Kotimaisessa oikeuskäytännössä henkilön oikeudesta itsekriminointisuojaan ja avustajaan esitutkintaa alustavissa puhutteluissa on viime vuosina arvioitu esimerkiksi Vaasan hovioikeuden ratkaisussa R 17/899 (31.10.2018). Tapauksessa oli kyse kotietsinnän yhteydessä epäillyn poliisille kertoman tiedon hyödyntämiskelpoisuudesta oikeudenkäynnissä.

Tapauksessa asianomistaja A:n poliisille kertoman perusteella B:tä alettiin pitää rikoksesta epäiltynä ja B päätettiin pidättää sekä suorittaa kotietsintä B:n asunnolla. B:lle ilmoitettiin paikan päällä kyseessä olevan kiinniotto ja kotietsintä, minkä lisäksi hänelle ilmoitettiin esitutkintalain mukaisesti hänen oikeutensa ja asemansa epäiltynä. B oli kuitenkin ollut sekavassa olotilassa eikä ollut täysin ymmärtänyt oikeuksiaan. B oli alkanut oma-aloitteisesti kertoamaan poliisille C tapahtuneesta rikoksesta, mutta oli myöhemmin varsinaisissa esitutkintakuulusteluissa ja oikeudenkäynnissä kiistänyt kertomansa. Kysymyksessä oli, voitiinko poliisia C kuulla oikeudenkäynnissä todistajana B:n kotietsinnän aikana antaman kertomuksen suhteen.

Hovioikeus katsoi poliisin täyttäneen ilmoitusvelvollisuutensa B:lle epäillyn aseman suhteen, mutta B:n ollessa haavoittuvassa asemassa tämä ei ole kyennyt ymmärtämään täysin oikeuksiaan itsekriminointisuojaan ja avustajan suhteen. Poliisilla ei ole ollut erityistä tarvetta puhutteluun vielä kotietsinnän aikana, koska tuolloin oli selvää, että kuulusteluja tulnaisiin vielä toimittamaan myöhemmin esitutkinnassa. Poliisin C kuuleminen B:n kertomuksesta kotietsinnän aikana loukkaisi B:n oikeuksia. Poliisin C kuuleminen näistä seikoista asetettiin hyödyntämiskieltoon.

Tapanila on viimeaikaista hovioikeuskäytäntöämme analysoimalla tullut siihen johtopäätökseen, että lähtökohtaisesti alustavissa puhutteluissa saatuja tietoja on hyväksytty todisteluksi, vaikka puhutelluille ei olisi ilmoitettu heidän oikeudestaan itsekriminointisuojaan. Puhutteluista saadun tiedon on kuitenkin täytynyt olla täysin

⁷⁸ Tapanila 2019, s. 222

⁷⁹ Ks. esim. EIT:n ratkaisu Ibrahim ja muut v. Yhdistynyt kuningaskunta 13.9.2016, jossa Lontoon pommi-iskujen rikostutkinnan aikaan kiinnisaaduilta epäilyltä evättiin oikeus avustajaan ennen ensimmäisiä puhutteluja. EIT hyväksyi menettelyn, koska poliisiviranomaiset pyrkivät estämään suuremmat yhteiskunnalliset vahingot, jotka olivat välittömässä vaarassa, ja menettely perustui kansalliseen lakiin.

vapaaehtoisesti poliisille annettua eikä puhuteltavaan ole saanut kohdistua minkäänasteista pakkoa.⁸⁰

Kotietsinnän aikana tehtyjen alustavien puhuttelujen suhteen linja on kuitenkin ollut tiukempi. Silloin on vaadittu nimenomaista ilmoitusta puhuteltavalle tämän oikeudesta itsekriminointisuojaan.⁸¹ Kuten edellä käsitellyssä Vaasan hovioikeuden ratkaisussa R 17/899, poliisille on useimmiten valmiiksi selvää kotietsinnän kohteena olevan henkilön asema epäiltyä, minkä vuoksi yleensä ei ole asianmukaista tai tarpeellista yrittää kuulustella epäiltyä vielä kotietsinnän aikana.

4.1.2 Viranomaisten pakkokeinot esitutkinnassa

Esitutkinnan tarkoituksena on selvittää rikokset yksittäistapauksittain, joten epäillyn asemassa olevalla on velvollisuus sietää tiettyjä laissa säänneltyjä hänen henkilöönsä ja omaisuuteensa kohdistuvia pakkokeinoja itsekriminointisuoja huolimatta. Epäillyn tulee esimerkiksi ilmoittaa poliisille oikeat henkilötietonsa (poliisilain [872/2011] 2 luvun 1 §) sekä suostua rikoksen selvittämistä ja rekisteröintiä varten tiettyjen henkilötuntomerkkien ottamiseen (pakkokeinolain [806/2011] 9 luvun 3 §).⁸²

Viranomaisten on esitutkinnassa oikeus suorittaa tällaisia laissa säänneltyjä menettelyjä joko pakkokeinoin tai epäillyn rangaistusvastuun toteutumisen uhalla, mikäli hän ei suostu tiettyyn toimenpiteeseen. Esimerkiksi sormenjälki voidaan viimekädessä ottaa epäillyltä poliisin voimankäytön avulla, mutta tämä ei ole mahdollista käsiala- tai ääninäytteen suhteen, jolloin näytteenottoa vastustaessaan epäilty ottaa riskin syyllistyä rikoslain (39/1889) 16 luvun 4 §:n mukaiseen niskoitteluun poliisia vastaan.⁸³

Perustuslakivaliokunta otti todistusosoikeusudistuksen lausunnossaan PeVL 39/2014 vp kantaa siihen, että minkälaisia esitutkintatoimia henkilön tulee passiivisesti sietää ja mitkä toimet puolestaan voisivat loukata henkilön itsekriminointisuoja vaatimalla tältä aktiivista toimintaa. Lausunto on kirjattu hallituksen esitykseen seuraavasti:

Henkilö on velvollinen sietämään kotietsinnän ja takavarikon, puhalluskokeen sekä veri-, virtsa- ja ääninäytteen sekä DNA-testiä varten kudosnäytteen

⁸⁰ Tapanila 2019, s. 228

⁸¹ Tapanila 2019, s. 228

⁸² Launiala 2013, s. 18 ja 22

⁸³ Launiala 2013, s. 22–23

ottamisen. Toisaalta henkilöllä ei esimerkiksi ole kotietsinnässä velvollisuutta ilmoittaa tietokoneen salasanaa tai esineen sijaintipaikkaa.⁸⁴

EIT on arvioinut poliisin liioiteltua voimankäyttöä itsekriminointisuojan suhteen ratkaisussaan *Jalloh v. Saksa* 11.7.2006. Tapauksessa poliisi oli ottanut kiinni huumeiden katukaupustelusta epäillyn, joka oli nielaissut pienen pussin huumausaineita pidätystilanteessa. Poliisi ei löytänyt epäillyn hallusta muita huumeita ja epäilty päätettiin saada oksentamaan huumeet ulos sairaalassa. Epäilty vastusti toimenpidettä ja oksennuslääkkeet päädyttiin toimittamaan epäillyn vatsaan lääkärin toimesta nenän kautta syötetyllä letkulla poliisien pitäessä epäiltyä aloillaan. Poliisin haltuun tällä tavoin saatu huume pussi oli toiminut ratkaisevana todisteena, kun epäilty oli kansallisessa tuomioistuimessa tuomittu huumausainerikoksesta rangaistukseen.

EIT arvioi itsekriminointisuojan toteutumisen kannalta tapauksessa seuraavia seikkoja: todistusaineiston saamiseksi käytetyn pakkokeinon luonnetta ja määrää, kyseessä olleen rikoksen vakavuus yhteiskunnan ja siitä määrättävän rangaistuksen näkökulmasta, menettelyssä läsnäolleita epäillyn turvakeinoja sekä sitä, mihin tällä menettelyllä saatua aineistoa on käytetty.⁸⁵

EIT piti epäillylle tehtyä pakkokeinoa Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) artiklan 3 vastaisena⁸⁶, koska sillä puututtiin vakavasti epäillyn fyysiseen ja henkiseen koskemattomuuteen epäinhimillisin ja epäiltyä halventavin keinoin. Rikos ei ollut myöskään riittävän vakava oikeuttamaan tällaiseen toimeen, kun huumekaupan katsottiin olleen mittasuhteiltaan suhteellisen pientä. Kansallisessa lainsäädännössä oli säädetty turvakeinoista, joiden mukaan ruumiiseen kajoavat pakkokeinot tuli suorittaa sairaalassa lääkärin toimesta. Näin tapauksessa toimittiinkin, mutta epäillylle tehty lääkärintarkastus oli jäänyt vajavaiseksi sen suhteen, että oksennuslääkkeistä epäillylle mahdollisesti aiheutuvia haittavaikutuksia ei ollut täysin arvioitu ennen toimenpidettä. Oksennuslääkkeillä hankittu huume pussi oli myös sittemmin toiminut ratkaisevana todisteena kansallisessa tuomioistuimessa.⁸⁷

⁸⁴ HE 46/2014 vp, s. 89

⁸⁵ EIT *Jalloh v. Saksa* 2006, kohta 117

⁸⁶ Artikla 3 kuuluu seuraavasti: ”Ketään ei saa kiduttaa, eikä kohdella tai rangaista epäinhimillisellä tai halventavalla tavalla.”

⁸⁷ EIT *Jalloh v. Saksa* 2006, kohdat 118–121

EIT piti poliisin suorittamaa pakkokeinoa artiklan 3 vastaisuuden lisäksi myös epäillyn itsekriminointisuojan loukkauksena, kun kansallinen tuomioistuin oli sallinut tämän pakottamalla saadun todisteen hyödyntämisen oikeudenkäynnissä syytetyn vahingoksi.⁸⁸

Tapaus on siinä mielessä poikkeuksellinen, että EIT on pääsääntöisesti todennut, ettei itsekriminointisuoja ulotu vaikutukseltaan henkilön tahdosta riippumatta olemassa oleviin seikkoihin liittyviin näytteisiin, kuten puhallus- ja verinäytteisiin. Henkilön tulee lähtökohtaisesti sietää tällaisten näytteiden ottaminen. Näytteenottoa ei saa kuitenkaan toimittaa EIS artiklan 3 vastaisella tavalla.⁸⁹

Kansallisesti keskustelua herätti muutama vuosi sitten kysymys siitä, että voiko poliisin suorittamasta puhalluskokeesta kieltäytyä itsekriminointisuojaan vedoten.⁹⁰ Poliisi voi ottaa puhalluskokeen liikennevalvonnan yhteydessä ilman, että henkilöä kohtaan vaadittaisiin mitään erityisempää rikosepäilyä, jota vaaditaan useimpien muiden pakkokeinojen hyväksyttävän käytön perusteeksi. Lisäksi puhalluskokeen suorittaminen vaatii aktiivista toimintaa, mikä on sellaisenaan ristiriidassa passiivisena pysymiseen oikeuttavan itsekriminointisuojan kanssa, kun kokeen tulos voi selkeästi myötävaikuttaa henkilön syyllisyyden selvittämiseen. EIT:n ratkaisukäytännöstä on kuitenkin nähtävissä, että puhalluskokeen ottaminen ei riitä toimenpiteenä loukkaamaan puhallutettavan henkilön oikeutta itsekriminointisuojaan.⁹¹

4.1.3 Epäillyn oikeus avustajaan esitutkinnassa

Itsekriminointisuojan toteutumisen kannalta on esitutkinnassa olennaista epäillyn oikeus lainoppineen avustajaan käyttöön esitutkinnan alusta lähtien. Tämä on mielestäni perusteltu erinomaisen hyvin EIT:n toimesta sen ratkaisun *Salduz v. Turkki* 27.11.2008 kohdassa 54:

In this respect, the Court underlines the importance of the investigation stage for the preparation of the criminal proceedings, as the evidence obtained during this stage determines the framework in which the offence charged will be considered at the trial. At the same time, an accused often finds himself in a particularly

⁸⁸ EIT *Jalloh v. Saksa* 2006, kohdat 122–123

⁸⁹ Launiala 2014, s. 7

⁹⁰ Asia nousi esille, kun kansanedustaja Kari Tolvanen kahden kollegansa kanssa jättivät asiasta kirjallisen kysymyksen eduskunnan puhemiehelle 17.10.2014. Ks. KK 801/2014 vp – Kari Tolvanen /kok ym.

⁹¹ Launiala 2014, s. 7

vulnerable position at that stage of the proceedings, the effect of which is amplified by the fact that legislation on criminal procedure tends to become increasingly complex, notably with respect to the rules governing the gathering and use of evidence. In most cases, this particular vulnerability can only be properly compensated for by the assistance of a lawyer whose task it is, among other things, to help to ensure respect of the right of an accused not to incriminate himself. This right indeed presupposes that the prosecution in a criminal case seek to prove their case against the accused without resort to evidence obtained through methods of coercion or oppression in defiance of the will of the accused. Early access to a lawyer is part of the procedural safeguards to which the Court will have particular regard when examining whether a procedure has extinguished the very essence of the privilege against self-incrimination...

Epäillyn oikeus käyttää lainoppinutta avustajaa suojaa epäiltyä itsekriminointisuojaan loukkauksia vastaan esitutinnan aikana. Oikeuksistaan tietämätön epäilty on esitutkinnassa erittäin haavoittuvassa asemassa, koska esitutinnan aikana hankitaan todisteet, joiden perusteella asia tullaan myöhemmin oikeudenkäynnissä ratkaisemaan. Esimerkiksi epäillyltä saadut lausunnot, jotka ovat peräisin ilman epäillyn avustajan läsnäoloa toimitetuista kuulusteluista, voivat joutua myöhemmin oikeudenkäynnissä hyödyntämiskieltoon tuomioistuimen harkinnan mukaan.⁹²

EIT:n ratkaisussa *Salduz v. Turkki* epäillyltä oli esitutkinnassa evätty oikeus avustajaan ja epäilty oli kertonut kuulusteluissa poliisille itselleen epäedullisia seikkoja, jotka epäilty kuitenkin kiisti toistuvasti myöhemmän rikosprosessin aikana. Esitutkintakertomusta poliisille oli käytetty ratkaisevana todistusaineistona, kun hänet myöhemmin Turkin kansallisessa tuomioistuimessa tuomittiin rikoksesta syylliseksi.

EIT katsoi avustajan kieltämisen esitutkinnassa olleen perusteetonta Turkin viranomaisilta ja avustajan puutteen vahingoittaneen syytetyn mahdollisuuksia puolustautumiseen, vaikkakin syytetty oli saanut käyttää avustajaa myöhemmin oikeudenkäynnissä. Merkitystä saivat seikat, että Turkin tuomioistuin ei ollut tehnyt ollenkaan arviota esitutkintakertomuksen hyödyntämiskelpoisuudesta ja se oli pitänyt kertomusta ratkaisevana todisteena, jonka avulla syytetty oli tuomittu rikoksesta. EIT

⁹² Kansallisessa lainsäädännössä on voitu säännellä tilanteista, jolloin epäillyltä voidaan poikkeuksellisesti kieltää avustajan käyttö, vaikka epäilty avustajaa pyytäisi. Esimerkiksi Suomessa esitutinnan tutkinnanjohtaja voi kieltää epäillyltä avustajan käytön, mikäli se on välttämätöntä rikoksen selvittämisen merkittävän vaarantumisen estämiseksi. ETL 7 luku 12 §.

katsoi yksimielisesti Turkin viranomaisten menettelyn loukanneen Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan 3(c) kohdan mukaista oikeutta avustajaan.

Esitutkintalain (ETL) 4 luvun 10 §:n 1 momentissa säädetään jokaisen esitutkinnan asianosaisen oikeudesta käyttää valitsemaansa avustajaa. Tähän pykälään lisättiin, Euroopan parlamentin ja neuvoston ns. ”avustajadirektiivin” 2013/48/EU vaikutuksesta, vuonna 2016 uusi 2 momentti, jossa säädetään epäillyn luopumisesta käyttää oikeuttaan avustajaan:

Jos epäilty ei halua käyttää oikeuttaan avustajaan, esitutkintaviranomaisen on tarvittaessa varmistettava, että epäillyllä on riittävät tiedot häntä koskevan rikosepäilyn sisällöstä, hänen oikeudestaan olla myötävaikuttamatta rikoksensa selvittämiseen ja oikeudestaan käyttää avustajaa esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä. Epäillylle on ilmoitettava, että hänellä on oikeus myöhemmin peruuttaa avustajan käyttöä koskevasta oikeudesta luopuminen.

Oikeudesta avustajaan luopumisen edellytyksenä on, että luopuminen on tapahtunut vapaaehtoisesti ja yksiselitteisesti, sekä rikoksesta epäillyllä on riittävät tiedot tämän oikeuden sisällöstä ja luopumisesta mahdollisesti aiheutuvista seurauksista. Nämä vaatimukset avustajan käytöstä luopumiselle ovat peräisin EIT:n vallitsevasta ratkaisukäytännöstä.⁹³

Tätä ratkaisukäytäntöä edustaa esimerkiksi EIT:n ratkaisu Panovits v. Kypros 11.12.2008. Tapauksessa 17-vuotiasta epäiltyä epäiltiin murhasta ja ryöstöstä. Epäilty tuotiin isänsä kanssa poliisiasemalle, jossa heille kerrottiin tapahtuneesta rikoksesta, rikosepäilystä ja rikosepäilyä tukevasta näytöstä. Tämän jälkeen tuolloin vielä 17-vuotias epäilty pidätettiin ja vietiin eri huoneeseen kuulusteltavaksi. Tutkinnanjohtaja kertoi tällä välin epäillyn isälle, että asian monimutkaisuuden takia heille voisi olla tarpeen käyttää lakimiehen avustusta. Epäilty tunnusti kuitenkin tekonsa parin minuutin kuulustelun jälkeen ja antoi sen myös kirjallisena poliisille.⁹⁴

Epäilty oli peruuttanut tunnustuksensa myöhemmin oikeudenkäynnissä, mutta hänet oli muun muassa tämän tunnustuksen perusteella tuomittu kansallisessa tuomioistuimessa 20 vuoden vankeusrangaistukseen. EIT katsoi, että epäillylle ei ollut esitutkinnassa kerrottu hänen oikeudestaan avustajaan ja olevan epätodennäköistä, että epäilty oli ollut tietoinen oikeuksistaan poliisikuulusteluissa. EIT:n mielestä ei ollut riittävää, että

⁹³ HE 99/2016 vp, s. 27

⁹⁴ EIT Panovits v. Kypros 2008, kohta 69

mahdollisuudesta avustajaan kerrottiin vain epäillyn isälle, etenkin kun epäillyn kuulustelu oli jo eri huoneessa aloitettu eikä isää oltu tähän kuulusteluun kutsuttu.⁹⁵

Tapauksessa oli EIT:n ratkaisun mukaan loukattu Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 6 artiklan 3(c) ja 1 kohtia, koska epäillyllä ei ollut mahdollisuutta käyttää avustajaa esitutkinnan alusta lähtien.⁹⁶

Tapauksessa EIT pohti pääasiassa esitutkintaviranomaisten ilmoitusvelvollisuutta epäillyn oikeuksien suhteen, mutta EIT arvioi myös sitä että, oliko epäilty mahdollisesti luopunut oikeuksistaan antaessaan tunnustuksen poliiseille esitutkinnassa. Ratkaisun kohdassa 68 EIT määrittelee vaatimukset sille, että epäillyn voidaan katsoa luopuneen oikeuksistaan hyväksyttävästi:

The Court reiterates that a waiver of a right guaranteed by the Convention – in so far as it is permissible – must not run counter to any important public interest, must be established in an unequivocal manner and must be attended by minimum safeguards commensurate to the waiver's importance. Moreover, before an accused can be said to have impliedly, through his conduct, waived an important right under Article 6, it must be shown that he could reasonably have foreseen what the consequences of his conduct would be. The Court considers that given the vulnerability of an accused minor and the imbalance of power to which he is subjected by the very nature of criminal proceedings, a waiver by him or on his behalf of an important right under Article 6 can only be accepted where it is expressed in an unequivocal manner after the authorities have taken all reasonable steps to ensure that he or she is fully aware of his rights of defence and can appreciate, as far as possible, the consequence of his conduct.

EIT katsoi, että epäilty tai tämän isä ei ollut luopunut epäillyn oikeudesta avustajaan ennen poliisikuulusteluja siihen vaadittavalla selkeällä ja yksiselitteisellä tavalla.⁹⁷

Toisessa EIT:n ratkaisussa Pishchalnikov v. Venäjä 24.9.2009 oli kyseessä ryöstöstä epäillyn esitutkinnan vaiheiden tarkastelua. Tapauksessa epäilty pidätettiin ja hänelle ilmoitettiin hänen asemansa ryöstöstä epäiltynä ja hänen oikeutensa mukaan lukien vaitiolo-oikeutensa ja oikeutensa avustajaan. Epäilty kirjasi pidätyskirjaan haluavansa tietyn lakimiehen edustavan itseään lisäksi pidätyskirjaan myös lakimiehen puhelinnumeron ja osoitteen. Epäillyn kuulustelua kuitenkin jatkettiin ilman avustajan

⁹⁵ EIT Panovits v. Kypros 2008, kohdat 70–71

⁹⁶ EIT Panovits v. Kypros 2008, kohta 77

⁹⁷ EIT Panovits v. Kypros 2008, kohta 73

läsnäoloa, jonka aikana epäilty tunnusti syyllistyneensä ryöstöön. Kuulusteluja jatkettiin myös seuraavana päivänä ilman avustajan läsnäoloa, jolloin epäilty tunnusti tehneensä myös muita rikoksia ryöstön lisäksi. Tapauksessa ei ollut näyttöä siitä, että epäilty olisi luopunut oikeudestaan avustajaan ennen kuulusteluja, sillä esitutkintaviranomaiset eivät toimittaneet nähtäväksi esitutkintapöytäkirjoja näiltä päiviltä EIT:n niitä pyytäessä.⁹⁸

EIT totesi, että epäillyn on mahdollista luopua oikeuksistaan vastaamalla kuulustelijan kysymyksiin, kun hänelle on ensin asianmukaisesti tiedotettu nämä oikeudet. Tapauksessa tilanne oli kuitenkin eri, koska oikeutensa kuultuaan epäilty oli halunnut käyttää avustajaa apunaan. EIT:n mukaan kuulustelua ei olisi tullut jatkaa ilman avustajan hankkimista epäillylle eikä kuulustelijan kysymyksiin vastaaminen ilman avustajan läsnäoloa tarkoittanut sitä, että epäilty olisi luopunut oikeudestaan avustajaan. Luopumisen voitaisiin katsoa olevan kyseessä tällaisessa tilanteessa vain silloin, kun epäilty itse aloitteellisesti ryhtyy kertomaan asioista viranomaisille.⁹⁹

EIT ei vakuuttunut valtion viranomaisten näkemyksestä, että epäilty olisi luopunut oikeuksistaan vastatessaan kuulustelijan kysymyksiin, kun hänelle oli ennen kuulusteluja tämän oikeudet kerrottu ja hän oli ne sisältävän pidätyskirjan allekirjoittanut.¹⁰⁰ EIT katsoi EIS 6 artiklan 1 ja 3(c) kohtia loukatun, kun epäillylle ei hänen pyynnöstään huolimatta hankittu esitutkintavaiheessa avustajaa.¹⁰¹

Suomessa itsekriminointisuoja esitutkinnassa käsiteltiin ensimmäistä kertaa korkeimmassa oikeudessa sen ratkaisussa KKO 2012:45.¹⁰² Ratkaisun otsikko kuuluu seuraavasti:

A oli vangittuna, kun häntä kuulusteltiin epäiltyinä törkeästä huumausainerikoksesta. A:lle määrätty puolustaja ei ollut kuulusteluissa läsnä. Kuulustelut käytiin englanniksi, mutta pöytäkirjat laadittiin suomeksi, jota A ei lainkaan osannut. Esitutkintapöytäkirjan mukaan A:lle oli ennen kuulusteluja ilmoitettu oikeudesta käyttää avustajaa, mutta hänelle ei ollut ilmoitettu oikeudesta pysyä vaiti ja oikeudesta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Poliisin tiedossa oli, ettei A ollut neuvotellut puolustajansa kanssa myöskään ennen kuulusteluja.

⁹⁸ EIT Pishchalnikov v. Venäjä 2009, kohdat 72 ja 75

⁹⁹ EIT Pishchalnikov v. Venäjä 2009, kohdat 78–79

¹⁰⁰ EIT Pishchalnikov v. Venäjä 2009, kohta 79

¹⁰¹ EIT Pishchalnikov v. Venäjä 2009, kohdat 91–92

¹⁰² Tapanila 2012b, s. 599 ja Tapanila 2019 s. 57 ja 192

A tuomittiin hovioikeudessa törkeästä huumausainerikoksesta sekä törkeästä kuolemantuottamuksesta ja törkeästä vammantuottamuksesta. Syyksilukeminen perustui osaksi A:n esitutkinnassa antamiin lausumiin, joihin syyttäjä oli oikeudenkäynnissä vedonnut A:n syyllisyyttä tukevana näyttönä.

Korkeimman oikeuden ratkaisusta ilmenevillä perusteilla katsottiin, että A ei ollut yksiselitteisesti ja oikeuksistaan tietoisena luopunut oikeudestaan käyttäen avustajaa esitutkinnassa eikä A ollut tiennyt avustajasta luopumisen seurauksista. A:n puolustautumismahdollisuuksia ja itsekriminointisuojaaja oli rikottu niin, ettei esitutkinnassa annettuja lausumia saanut käyttää näyttönä A:ta vastaan.

Tapauksessa KKO katsoi, että vaikka esitutkintaviranomaiset olivat määränneet epäillylle puolustajan, niin epäillyn puolustusta ei ollut riittävästi turvattu. Merkitystä sai se, että epäiltyä oli ryhdytty kuulustelemaan ilman avustajan läsnäoloa silloin, kun ensimmäistäkään avustajan ja epäillyn välistä neuvottelua ei ollut käyty. Epäilty ei ollut luopunut yksiselitteisesti oikeuksistaan vastaamalla esitutkintaviranomaisten kysymyksiin, eikä hän ollut tietoinen epäillyn asemaan perustuvista oikeuksistaan sekä niistä oikeusvaikutuksista, joita hänelle voi näistä oikeuksista luopumisella aiheutua.¹⁰³

Vuorenpää on tapausta käsittelevässä oikeustapauskomentissaan nostanut esille keskeisiä kohtia KKO:n ratkaisusta etenkin sen esitutkintakertomuksille asettaman hyödyntämiskiellon suhteen. Epäillyn antamat esitutkintakertomukset asetettiin hyödyntämiskieltoon siksi, koska esitutkintaviranomaisten toiminnan vuoksi epäillyn oikeus avustajaan ei toteutunut esitutkinnassa ja tämä aiheutti merkittävän loukkauksen epäillyn itsekriminointisuojaan.¹⁰⁴

Vuorenpää huomauttaa, ettei esitutkintakertomusta olisi asetettu hyödyntämiskieltoon, mikäli epäilty olisi pätevästi luopunut oikeudestaan avustajaan tai edes silloin, kun epäillyn oikeutta avustajaan olisi loukattu, jos tämä loukkaus ei olisi kuitenkaan loukannut epäillyn itsekriminointisuojaaja. Mikäli epäillyn itsekriminointisuojaaja ei olisi loukattu, niin esitutkintakertomus olisi ollut mahdollisesti hyödynnettävissä vapaan todistusteorian mukaisesti todisteena, mutta sen näyttöarvoa tulisi tällöin pienentää.¹⁰⁵

Ratkaisua KKO 2012:45 ovat myös kommentoineet Riekkinen ja Tapanila. Riekkinen on tulkinnut tapausta samansuuntaisesti kuin Vuorenpää, pitäen hyödyntämiskiellon

¹⁰³ KKO 2012:45, kohta 32

¹⁰⁴ Vuorenpää 2013, s. 145

¹⁰⁵ Vuorenpää 2013, s. 145–146

asettamisen ratkaisevana perusteena epäillyn itsekriminointisuojan loukkausta.¹⁰⁶ Tapanila on tulkinnut hyödyntämiskiellon johtuneen itsekriminointisuojan loukkauksen lisäksi sillä perusteella, että epäilty ei ollut luopunut tapauksessa pätevästi avustajastaan ja esitutkintapöytäkirja oli laadittu suomeksi, jota epäilty ei ollut osannut.¹⁰⁷

Seuraavana vuonna korkein oikeus antoi uuden ennakkopäätöksen koskien itsekriminointisuojaa ja oikeutta avustajaan esitutkinnassa ratkaisussaan KKO 2013:25. Tapauksessa KKO joutui arvioimaan, että olivatko huumausainerikoksesta epäillyn esitutkinnassa antamat kertomukset hyödynnettävissä todisteena häntä vastaan vai oliko puolestaan hänelle epäiltynä kuuluvia oikeuksia loukattu esitutkinnan aikana. Tapaus oli lähtökohdiltaan samankaltainen kuin aiemmassakin ratkaisussa KKO 2012:45, mutta KKO päätyi arvioimaan tätä uudempaa tapausta hieman eri tavalla.

Tapauksessa epäilty oli ilman avustajaa käydyissä esitutkintakuulusteluissa tunnustanut huumeiden hallussapitoon ja myyntiin liittyviä seikkoja, jotka oli myöhemmin kiistänyt oikeudenkäynnissä. KKO katsoi, että epäilty oli luopunut yksiselitteisesti oikeudestaan avustajaan, kun hänelle oli ennen kuulusteluja oikeudestaan kerrottu ja epäilty oli allekirjoittamissaan esitutkintapöytäkirjoissa ilmoittanut, ettei tarvitse kuulusteluissa avustajaa. KKO:n mukaan myöskään epäillyn itsekriminointisuoja ei ollut tapauksessa loukattu, kun epäilty ei ollut alempien oikeuksien käsittelyissä siihen vedonnut ja hän ei ollut myöskään väittänyt olleensa esitutkinnassa tietämätön vaitiolo-oikeudestaan.¹⁰⁸

Epäillyn oikeuksia avustajaan ja itsekriminointisuojaan ei siis ollut KKO:n mukaan loukattu ja esitutkintakertomukset olivat tämän kannalta hyödynnettävissä todisteena.¹⁰⁹ KKO hylkäsi kuitenkin syytteen näyttämättömänä siltä osin, mitä syyttäjä pyrki esitutkintakertomuksilla näyttämään toteen, koska syyksi lukeminen ei voinut perustua yksin esitutkintakertomuksessa annettuun näyttöön ja muu syytekohdan mukaista tekoa osoittava näyttö oli riittämätöntä sen syyksi lukemiseksi.¹¹⁰

Tapanila on ratkaisua koskevassa oikeustapauskomentissaan kiinnittänyt huomiota muun muassa tapauksen ristiriitaisuuteen aiemman KKO 2012:45 ratkaisun kanssa. Kummassakaan tapauksessa epäillylle ei ollut kerrottu tämän oikeudesta

¹⁰⁶ Riekkinen 2014, s. 165

¹⁰⁷ Tapanila 2012b, s. 599–600. Ks. myös Tapanilan kommentit Vuorenpään ja Riekkisen esittämistä erisisältöisistä tulkinnoista. Tapanila 2019, s. 58–60

¹⁰⁸ KKO 2013:25, kohdat 11–14

¹⁰⁹ KKO 2013:25, kohta 15

¹¹⁰ KKO 2013:25, kohdat 22–23

itsekriminointisuojaan ennen kuulusteluja, mutta siihen suhtauduttiin KKO:n toimesta eri tavalla kussakin ratkaisussa. KKO 2012:45 ratkaisussa KKO katsoi epäillyn olleen tietämätön oikeuksistaan ja esitutkintaviranomaisten vastuulla olleen näyttää, että epäiltyä oli tällöin informoitu vaitiolo-oikeuksistaan. KKO 2013:25 ratkaisussa KKO taas katsoi, että epäilty ei ollut tietämätön oikeuksistaan, koska ei ollut muuta myöhemmissä oikeudenkäyntivaiheissakaan ilmoittanut. Erilainen kohtelu itsekriminointisuojaan suhteen saattaa selittyä sillä, että uudemmassa ratkaisussa epäilty oli tuomittu jo aiemmin rikoksista käräjäoikeudessa, jolloin olisi melkoisen epäuskottavaa, että epäilty olisi ollut enää tosiasiallisesti tietämätön oikeuksistaan tämän uuden rikoksen esitutkinnassa. Toisaalta uudemmassa ratkaisussa itsekriminointisuojaa käsiteltiin melko niukasti, kun pääasiana oli selvitetty epäillyn luopuneen pätevällä tavalla oikeudestaan avustajaan esitutkintakuulusteluissa.¹¹¹

Edellä käsiteltyjen KKO:n ennakkotapausten aikana Suomessa ei vielä ollut voimassa vuonna 2014 voimaantulleen uudistetun esitutkintalain (ETL) mukaista esitutkintaviranomaisten velvollisuutta ilmoittaa epäillylle itsekriminointisuojaan ennen kuulustelujen aloittamista (ks. ETL:n ilmoitusvelvollisuus edellä s. 17–18). Lakiin kirjattu ilmoitusvelvollisuus varmistaa, että jokainen rikosepäilty tulee tietoiseksi oikeuksistaan, mikä on selkeyttänyt itsekriminointisuojaan oikeudellista asemaa, joka jäi vielä KKO:n ratkaisujen KKO 2012:45 ja KKO 2013:25 jälkeen hieman epävarmaksi.

Uudempaa oikeuskäytäntöä on KKO 2016:76 ratkaisu, jossa oli kyse tuhotyöstä ja murhan yrityksestä epäillyn antamien esitutkintakertomusten hyödyntämiskiellon arvioimisesta, kun epäilty oli jo aiemmin mielentilatutkimuksissa todettu alentuneesti syyntakeiseksi. Epäillylle oli ilmoitettu hänen oikeutensa useaan otteeseen, mutta epäilty ei ollut halunnut avustajaa, ja kuulustelujen aikana epäilty oli sittemmin tunnustanut tekonsa. Epäilty oli kiistänyt lausuntonsa myöhemmin oikeudenkäynnissä, kun hänellä oli ollut käytössään avustaja.

KKO määräsi epäillyn esitutkintakertomukset hyödyntämiskieltoon katsoessaan, ettei epäilty ollut pätevästi luopunut oikeudestaan avustajaan. KKO:n mukaan merkityksellistä oli että, epäilty oli erittäin haavoittuvassa asemassa mielentilatutkimusten osoittamien tulosten vuoksi, esitutkintakertomukset muodostivat merkittävän osan jutun näytöstä ja

¹¹¹ Tapanila 2013, s. 433–434

kyseessä oli erittäin vakava rikos, josta seuraavia oikeusvaikutuksia epäilty ei ollut täysin ymmärtänyt luopuessaan oikeudestaan avustajaan esitutinnan aikana.¹¹²

Toisessa KKO:n ennakkoratkaisussa KKO 2016:96 arvioitiin vangittuna olleen epäillyn osin oma-aloitteisestikin antaman tunnustuksen hyödyntämiskelpoisuutta, kun se oli annettu poliisille esitutkintakuulustelujen ulkopuolella. Tapauksen otsikointi kuuluu seuraavasti:

A oli vangittuna ollessaan kuudennen ja seitsemännen esitutkintakuulustelunsa välisenä aikana kolmena peräkkäisenä päivänä ilman puolustajansa läsnäoloa tapahtuneissa puhuttamisissa tunnustanut esitutkintaa hoitaneelle rikosylikonstaapelille surmaamisteon ja kertonut muutoinkin tälle tekoon liittyneistä seikoista. Tätä aikaisemmissa ja myös puhuttamisia seuranneissa esitutkintakuulusteluissa, joissa A oli ollut puolustajansa avustamana, A oli kiistänyt osallisuutensa murhaan sekä muihin tutkittavana olleisiin rikoksiin.

A tuomittiin hovioikeudessa murhasta elinkaudeksi vankeuteen. Hovioikeuden syyksilukeminen oli perustunut osaksi rikosylikonstaapelin todistajankertomukseen siitä, mitä A oli tälle puhuttamisissa kertonut.

Korkeimman oikeuden ratkaisusta ilmenevillä perusteilla katsottiin, että A:n puolustautumismahdollisuuksia ja itsekriminointisuoja oli loukattu niin, ettei rikosylikonstaapelin todistajankertomusta saanut hyödyntää näyttönä A:n syyllisyydestä. Ratkaisussa katsottiin myös, ettei A:n puhuttamiselle ollut ollut edellytyksiä tämän mielentilan vuoksi.

KKO korosti ratkaisussaan sitä, että epäilty oli halunnut käyttää avustajaa kaikissa aiemmissa ja tunnustamisen jälkeisissäkin esitutkintakuulusteluissa. Myös epäillyn mielentila oli ollut vangittuna ollessaan sellainen, että esitutkintaviranomaisten piti korostuneesti huolehtia epäillyn oikeuden avustajaan toteutuminen. Epäillyn itsekriminointisuojaan kuuluvia oikeuksia ei voitu myöskään kiertää käymällä epäillyn kanssa epävirallisempia keskusteluja esitutkintakuulustelujen ulkopuolella. Epäilty ei ollut missään vaiheessa ilmaissut halunneensa luopua avustajastaan eikä epäillyn puhuttaminen ilman avustajaa ollut tapahtuneessa tilanteessa perusteltua.¹¹³

Kummassakin KKO:n ratkaisuissa KKO 2016:76 ja KKO 2016:96 KKO käytännössä halusi, että epäiltyjen terveystilasta johtuen heidän avustajansa järjestämisestä olisi

¹¹² KKO 2016:76, kohdat 15 ja 22

¹¹³ KKO 2016:96, kohdat 23–26

huolehdittu esitutkinnassa viran puolesta. Viranomaisten tulee pystyä arvioimaan tilanne itse siitäkkin huolimatta, vaikka epäilty ilmoittaisi, ettei tarvitse avustajaa.¹¹⁴

Tapanila on seurannut ja analysoinut kattavasti suomalaisten hovioikeuksien oikeuskäytäntöä koskien epäilyn kuulusteluja esitutkinnassa vuosilta 2014–2018.¹¹⁵ Kokoavasti Tapanila toteaa, että hyödyntämiskieltovaatimukset on pääsääntöisesti hylätty hovioikeuksissa. Epäillyille kerrotaan nykyään ymmärrettävällä tavalla heidän oikeutensa, mikä on vähentänyt hyödyntämiskieltojen asettamisen tarvetta. Hyödyntämiskieltoja asetetaan nykyään lähinnä, jos käsillä on tilanteita kuten KKO 2016:76 ja KKO 2016:96, joissa viranomaisilta vaaditaan huolellisempaa tilannearviota esimerkiksi epäilyn terveydentilan, iän tai kielitaidon vuoksi.¹¹⁶

4.2 Itsekriminointisuoja rikosoikeudenkäynnissä

Rikosoikeudenkäyntivaiheessa ongelmat itsekriminointisuojan suhteen ovat käytännössä vähäisempiä kuin tätä huomattavasti enemmän ongelmallisuuksia aiheuttavassa esitutkintavaiheessa. Oikeudenkäynnissä esille nousee lähinnä itsekriminointisuojan merkitys näytönarvioinnin, osapuolten välisen todistustaakan ja todistelun osalta.¹¹⁷

Oikeudenkäyntivaiheessa merkittävimmät itsekriminointisuoja määrittävät säännökset tulevat vuonna 2016 uudistetusta oikeudenkäymiskaaren todistelua koskevasta 17 luvusta, joka on myös viime vuosikymmenien aikana kokenut useita muutoksia Euroopan unionin direktiivien johdosta. Direktiivit taas noudattavat pääosin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ennakkoratkaisuisista ilmeneviä tulkintoja.¹¹⁸

4.2.1 Syytetyn itsekriminointisuoja

Syytetyllä on usein oikeudenkäyntivaiheessa avustaja, etenkin kun kyseessä on vakava rikosasia. Tuomioistuimenkin on määrättävä syytetylle viran puolesta puolustaja esimerkiksi, kun tuomioistuin katsoo, ettei syytetty pysty itse puolustamaan itseään (laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa [689/1997] 2 luvun 1 §:n 3 momentti). Syytetty on

¹¹⁴ Tapanila 2019, s. 218–219

¹¹⁵ Tapanila 2019, s. 205–219

¹¹⁶ Tapanila 2019, s. 218–219

¹¹⁷ Tapanila 2019, s. 239–240 ja 248

¹¹⁸ Tapanila 2019, s. 178–179

yleensä tullut vaitiolo-oikeudestaan tietoiseksi jo esitutkinnassa, mutta viimeistään oikeudenkäynnissä tuomioistuin tarpeen vaatiessa kertoo syytetylle tämän oikeuksista.¹¹⁹

Syytetyn itsekriminointisuojaan kannalta merkittävintä onkin tuomioistuimen mahdollisuus ottaa syytetyn vaitiolo ja muu epärehellisyys huomioon oikeudenkäynnin näytönarvioinnissa.¹²⁰ Vapaan todistusteorian mukaisesti tuomioistuin saa lähtökohtaisesti ottaa huomioon syytetyn käyttäytymisen todisteena ja määrittää tälle todistusharkintansa myötä asianmukaiseksi katsomansa näyttöarvon. Vapaata todistusharkintaa koskee oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 6 § (ks. tutkielman s. 11), jonka 2 momentti kuitenkin kieltää tuomioistuimen vapaan todistusharkinnan syytetyn käyttäytymisen osalta, mikäli se loukkaisi syytetyn itsekriminointisuojaan.

Vapaan todistusharkinnan kieltö syytetyn itsekriminointisuojaan kunnioittamiseksi ei kuitenkaan ole ehdoton. Kieltoa tulee nimittäin soveltaa vain siinä laajuudessa kuin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) ratkaisukäytäntö sallii syytetyn vaikenemisen käyttämisen todisteena hänen vahingokseen oikeudenkäynnissä.¹²¹

EIT on merkittävästi linjannut tuomioistuimen harkintamahdollisuutta koskien syytetyn vaikenemisen käyttämistä todisteena häntä vastaan ratkaisussaan EIT John Murray v. Yhdistynyt kuningaskunta 8.2.1996. EIT päätyi tapauksessa arvioimaan, onko syytetyllä absoluuttinen oikeus luottaa siihen, että hänen vaikenemiseensa – tapahtui se milloin tahansa – ei voi vedota häntä vastaan oikeudessa. EIT arvioi myös, onko syytetylle etukäteen ilmoittaminen siitä, että tietyissä tilanteissa vaikeneminen voidaan ottaa todisteena huomioon hänen vahingokseen, katsottava aina itsekriminointisuojaan loukkaavaksi pakottamiseksi.¹²²

EIT piti selvänä, että syytetyn syyksi lukemaksi tuleva tuomio ei saanut perustua ainoastaan tai ratkaisevasti syytetyn vaitioloon, kieltäytymiseen vastaamasta poliisin esittämiin kysymyksiin tai kieltäytymiseen luovuttamasta poliisille todistusaineistoa. Syytteen tueksi saa kuitenkin ottaa todisteena huomioon syytetyn vaikenemisen, kun hän on vaiti tilanteessa, jossa häneltä ehdottomasti tulisi odottaa selvitystä.¹²³

EIT täsmensi, ettei syytetyn oikeus vaitioloon ole ehdoton. Rajanveto sen suhteen, onko syytetyn itsekriminointisuojaan loukattu, ratkaistaan tapauskohtaisesti. Tämä tehdään

¹¹⁹ Tapanila 2019, s. 240

¹²⁰ Tapanila 2019, s. 240

¹²¹ HE 46/2014 vp, s. 53

¹²² EIT John Murray v. Yhdistynyt kuningaskunta 1996, kohta 46

¹²³ EIT John Murray v. Yhdistynyt kuningaskunta 1996, kohta 47

punnitsemalla erityisesti tilanteita, joista tehdään syytetylle haitallisia päätelmiä, ja näille päätelmille kansallisten tuomioistuinten antamaa näyttöarvoa, unohtamatta arvioida tilanteessa mahdollisesti läsnäolleen pakottamisen luonnetta.¹²⁴

Tapauksessa oli kyse tilanteesta, jossa poliisin suorittamassa kotietsintätilanteessa syytetty löytyi talosta, jossa pidettiin kidnapattua henkilöä. Syytetty pysyi vaiti ensimmäisistä poliisikuulusteluista lähtien eikä oikeudenkäynnissäkään vastannut hänelle esitettyihin kysymyksiin siitä, mitä hän oli tehnyt kyseisessä talossa. EIT:n mielestä oli täysin luonnollista vaatia epäillyltä selitystä tämän läsnäolosta talossa eikä sitä voinut pitää tilanteessa epäreiluna tai kohtuuttomana.¹²⁵ EIT katsoi, että vaitiolosta sai vetää syytetyn vahingoksi tulevia johtopäätöksiä eikä kansallisen tuomioistuimen toiminta ollut tällä menettelyllä loukannut syytetyn itsekriminointisuoja.¹²⁶ Tapauksessa oli kylläkin loukattu syytetyn oikeutta avustajaan, koska tältä oli viranomaisten toimesta evätty oikeus avustajaan pidättämistä seuranneiden ensimmäisten 48 tunnin ajan, jolloin kuulustelut oli jo aloitettu.¹²⁷

Toisessa ratkaisussaan EIT *Averill v. Yhdistynyt kuningaskunta* 6.6.2000 EIT katsoi, että syytetyn vaikenemisesta sai tehdä hänen vahingokseen johtopäätöksiä, kun syytetty ei antanut esitutkinnassa selvitystä siitä, miksi hänen hiuksistaan ja vaatteistaan löytyi samoja vaatekuituja kuin murhaan käytetystä pakoautosta löytyneistä maskeista ja hanskoista. Syytetty oli pysynyt esitutkinnassa asiasta vaiti ja vastannut vasta oikeudenkäynnissä kysymyksiin vaatekuiduista. EIT hyväksyi ratkaisussaan syytetyn vaikenemisesta poliisikuulusteluissa tehtyjen tulkintojen käyttämisen todisteena syytettyä vastaan.¹²⁸ Tässäkin tapauksessa syytetyn oikeutta avustajaan oli loukattu, kun pidätyksen jälkeisten ensimmäisten 24 tunnin aikana hänelle ei ollut myönnetty avustajaa, vaikka tuolloin oli jo aloitettu ensimmäiset poliisikuulustelut.¹²⁹

Kotimaista oikeuskäytäntöä syytetyn käyttäytymisen näytön arvioinnista on muutamia korkeimman oikeuden ratkaisuja, jotka ovat kuitenkin ajalta ennen vuoden 2016 todistus-oikeusuudistusta ja siten ennen vastaavaa itsekriminointisuojan huomioimista lainsäädännössä kuin nykyisissä todistelua koskevissa säännöksissä. Tapauksista on

¹²⁴ EIT *John Murray v. Yhdistynyt kuningaskunta* 1996, kohta 47

¹²⁵ EIT *John Murray v. Yhdistynyt kuningaskunta* 1996, kohta 54

¹²⁶ EIT *John Murray v. Yhdistynyt kuningaskunta* 1996, kohdat 57–58

¹²⁷ EIT *John Murray v. Yhdistynyt kuningaskunta* 1996, kohta 70

¹²⁸ EIT *Averill v. Yhdistynyt kuningaskunta* 2000, kohdat 50–52

¹²⁹ EIT *Averill v. Yhdistynyt kuningaskunta* 2000, kohdat 60–61

kuitenkin syytä käsitellä tässä yhteydessä muutamaa syytetyn aseman havainnollistamiseksi itsekriminointisuojaan toteutumisen kannalta.

Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2004:24 oli kyse kätkemisrikoksesta. Tapauksessa syytetyltä oli takavarikoitu suuri määrä jälleenmyyntiin tarkoitettuja tavaroita. Syytetty ei ollut kertonut vastausta kysymykseen siitä, että miten hän oli saanut tavarat haltuunsa, vaan kertoi ainoastaan ostaneensa ne halvemmalla kuin millä oli ne myöhemmin jälleenmyynyt ja saanen osan velan maksuksi, mutta jättäneensä tuolloin kysymättä niiden alkuperää.¹³⁰

KKO katsoi, että syytetty ei ollut tuonut esille mitään sitä päätelmää vääräksi osoittavaa seikkaa, että tavarat oli tosiasiallisesti hankittu varkausrikoksin. Syytetyn vaitiolo saatiin ottaa näyttönä huomioon osoittamaan muun syyttäjän esittämän näytön vakuuttavuutta varsinkin, kun tämä muu näyttö käytännössä sulki pois kaikki varkausrikosta lukuun ottamatta olemassa olevat mahdollisuudet tavaroiden hankinnalle. Syytetty tuomittiin ammattimaisesta kätkemisrikoksesta.¹³¹

Ratkaisussa KKO 2013:77 oli kyseessä tapaus, jossa syytettyjen antama selvitys katsottiin epäuskottavaksi, mutta asiassa esitetty muu näyttö ei ollut riittävää syytettyjen katsomiseen rikoksesta syyllisiksi. Tapauksen otsikko on seuraavanlainen:

Kahden ja puolen kuukauden ikäisellä lapsella havaittiin tutkimuksissa useita luunmurtumia, jotka olivat syntyneet 2–4 viikkoa aikaisemmin joko samalla kertaa tai verrattain samanaikaisesti. Vammat olivat seurausta lapseen kohdistuneesta huomattavan suuresta ulkoisesta voimasta. Tapahtumainkulusta ei kirjallisten lääkärinlausuntojen lisäksi esitetty muuta selvitystä kuin lasta hoitaneiden vanhempien kertomukset, joissa he kiistivät aiheuttaneensa lapsen vammoja. Vanhemmille vaadittiin rangaistusta törkeästä pahoinpitelystä tai törkeästä vammantuottamuksesta. Kysymys näytön arvioinnista.

KKO piti syytettyinä olleiden vanhempien kertomuksia epäuskottavina, siltä osin kuin syytetyt kertoivat vammojen todennäköisesti syntyneen heillä tuolloin hoidossa olleen koiran aiheuttamina. Samoin epäuskottavaa oli, että he eivät olleet tienneet vammojen syntymisajankohdasta ja -tavasta sekä havainneet vammat vasta neuvolakäynnillä, kun

¹³⁰ KKO 2004:24, kohta 18

¹³¹ KKO 2004:24, kohdat 21 ja 23

he olivat kuitenkin kertoneet lapsen olleen vammojen arvioituna syntyaikana heidän jatkuvassa hoidossaan ja valvonnassaan.¹³²

KKO katsoi, alempien oikeuksien tapaan, että muun näytön puuttuessa ei voida tehdä johtopäätöstä vanhempien syyllistyneen lapsensa pahoinpitelyyn, vaikka he ovat jättäneet kertomatta tapauksesta siitä tietämiään asioita. Vammojen laadun suhteen olisi ollut epätodennäköistä pitää niitä myös koiran aiheuttamina. Syytteet vanhempia kohtaan hylättiin.¹³³

Edellä käsitellyissä oikeustapauksissa on kaikissa ollut läsnä tilanne, jossa syytetylle on oikeudenkäynnissä muodostunut selitystaakka. Syytetyn selitystaakalla tarkoitetaan tilannetta, jossa todistusharkinnassa tehdään johtopäätöksiä syytetyn vahingoksi, koska syytetty ei ole antanut selitystä häntä vastaan osoittavasta seikasta, vaikka hän voisi sen näennäisen helposti tehdä. Käytännössä tämä tarkoittaa syyttäjän esittämän näytön olevan asiassa niin vahvaa, että syytetyn vain passiivisena pysyminen tosiasiallisesti helpottaa ja tukee syyttäjän syytteen toteennäyttämistä.¹³⁴

Selitystaakkaa ei pidä sekoittaa todistustaakkaan, jolla tarkoitetaan sitä, että kenellä on velvollisuus näyttää toteen vetoamansa oikeustositseikat ja kenellä on vastuu niistä haitallisista seuraamuksista, jos tässä näyttövelvollisuuden täyttämässä epäonnistutaan. Rikosprosessissa tämä todistustaakka on lain mukaan syyttäjällä (oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 3 §). Tämän taustalla on syytetyn syyttömyysolettama, eikä syytetyn tarvitse välttämättä esittää mitään todistelua syytteestä vapautuakseen.¹³⁵

Selitystaakan lisäksi myös todistustaakka voi tulla rikosoikeudenkäynnissä syytetyn itsekriminointisuojaan kannalta merkitykselliseksi. Todistustaakka voi nimittäin poikkeuksellisesti siirtyä rikosasiassa syytetylle, kun häneen kohdistuvassa syytteessä on rikoshyödyn menettämistä koskevia vaatimuksia.¹³⁶ Ns. käännetty todistustaakka on säädetty esimerkiksi rikoslain 10 luvun 8 §:n mukaisesta esineen tai omaisuuden arvon menettämisestä ja rikoslain 10 luvun 9 §:n mukaisesta menettämisseuraamuksesta, jonka 4 momentista ilmenee selkeästi rikosasian vastaajan eli syytetyn todistustaakka¹³⁷:

¹³² KKO 2013:77, kohdat 16–21

¹³³ KKO 2013:77, kohdat 29–31

¹³⁴ Pölönen 2003, s. 136–138

¹³⁵ Pölönen 2003, s. 133

¹³⁶ Tapanila 2019, s. 240–241

¹³⁷ Helenius ja Linna 2021, s. 468–469

Kantajan on vedottava niihin seikkoihin, joihin hänen vaatimuksensa perustuu, sekä näytettävä ne toteen. Kantajalla ei kuitenkaan ole todistustaakkaa 3 §:ssä tarkoitetun omaisuuden alkuperästä. Tällainen omaisuus voidaan tuomita menetetyksi, jollei vastaaja saata todennäköiseksi, että omaisuus on peräisin muusta kuin rikollisesta toiminnasta.

Käännetty todistustaakka on lain esitöiden mukaan otettu näissä tilanteissa käyttöön, koska syyttäjällä olisi käytännössä hankaluuksia saada ja esittää näyttöä tällaisen omaisuuden alkuperästä, kun omaisuuden haltijan taas on huomattavasti helpompaa esittää näyttöä omaisuuden laillisesta alkuperästä.¹³⁸ Perustuslakivaliokunta arvioi tuolloin käännettyä todistustaakkaa myös syytetyn itsekriminointisuojan kannalta. Valiokunta piti mahdollisena syntyä sellaisia tilanteita, joissa syytetty ei pysty täyttämään todistustaakkaansa ja tällä olevan tietynlainen todistusvaikutus varsinaisen syyteasian oikeudenkäynnissä. Valiokunta tähdensi, että käännetty todistustaakka ei saa kuitenkaan johtaa syytetyn itsekriminointisuojan loukkaamiseen.¹³⁹

4.2.2 Todistajan itsekriminointisuoja

Oikeudenkäymiskaaren (OK) 17 luvussa säännellään todistamisesta oikeudenkäynnissä. Tutkielman kannalta merkittävää on OK 17 luvun 18 §, joka perustuu oikeuteen itsekriminointisuojusta:

Jokaisella on oikeus kieltäytyä todistamasta siltä osin kuin todistaminen saattaisi hänet tai häneen 17 §:n 1 momentissa tarkoitetussa suhteessa olevan henkilön syytteen vaaraan tai myötävaikuttaisi hänen tai häneen mainitussa suhteessa olevan henkilön syyllisyyden selvittämiseen.

Sen estämättä, mitä 17 §:ssä ja edellä tässä pykälässä säädetään asianosaiseen 17 §:n 1 momentissa tarkoitetussa suhteessa olevan henkilön vaitiolo-oikeudesta, tuomioistuimien voi rikosasiassa päättää, ettei todistajana kuultavalla asianomistajalla, jolla ei ole vaatimuksia, ole vaitiolo-oikeutta, jos on syytä epäillä, ettei hän ole itse päättänyt vaitiolo-oikeuden käyttämisestä.

Säännöksessä viitataan asianosaisen itsensä lisäksi esimerkiksi sukulaisuuden tai parisuhteen vuoksi häneen läheisessä suhteessa olevaan henkilöön. Todistamisesta on

¹³⁸ HE 4/2016 vp, s. 15

¹³⁹ PeVL 8/2016 vp, s. 5

säännöksen 1 momentin mukaisesti oikeus kieltäytyä, mikäli tällainen läheinen henkilö joutuisi todistamisen vuoksi syytteen vaaraan tai todistaminen myötävaikuttaisi hänen syyllisyytensä selvittämiseen. Tätä oikeutta on toisinaan kutsuttu oikeuskirjallisuudessa myös läheiskriminointisuojuksi¹⁴⁰.

Lähtökohtaisesti todistajan halutaan puhuvan totta ja siihen myös tarvittaessa pakotetaan. Tuomioistuin voi velvoittaa oikeudettomasti kieltäytyvää todistajaa täyttämään todistusvelvollisuutensa sakon tai viimeistään painostusvankeuden uhalla (OK 17 luvun 63 §). Todistajan valehdellessa tai jättäessä kertomatta asiasta koko totuutta, ottaa tämä riskin rikoslain (RL) 15 luvun 1–4 §:ien mukaisen tunnusmerkistön täyttymisestä menettelynsä osalta (esim. 1 §: *Perätön lausuma tuomioistuimessa*).¹⁴¹

Totuusvelvollisuus ei saa kuitenkaan loukata todistajan itse- tai läheiskriminointisuojuja, minkä vuoksi todistajalla on edellä kuvatun 18 §:n 1 momentin mukainen kieltäytymisoikeus todistamisesta. Kieltäytymisoikeus on kaikilla, joita kuullaan oikeudenkäynnissä todistelutarkoituksessa eli rikosasiassa oikeus on nimenomaisten todistajien lisäksi myös oikeudenkäynnissä kuultavalla syytetyllä ja asianomistajalla.¹⁴²

Itsekriminointisuojujan ydinsisältönä voidaan pitää oikeutta vaieta asioista, jotka ilmi tullessaan saattaisivat myötävaikuttaa itseä tai läheistä koskevan rikosepäilyn tai syyllisyyden selvittämiseen.¹⁴³ Onko sitten todistamisesta kieltäytymisoikeuden perusteella oikeus vaikenemisen lisäksi antaa asiasta myös virheellisiä tietoja eli suoraan sanoen valehdella? Käytännössä voi ilmetä tilanteita, joissa pelkkä vaikeneminen ei välttämättä riitä itsekriminointisuojujan tehokkaaksi toteutumiseksi.

Lähtökohtaisesti rikosasian oikeudenkäynnissä syytetyllä ei ole totuusvelvollisuutta vaan hän voi periaatteessa antaa täysin sepitteellisen tarinan.¹⁴⁴ Rikosasiassa todistelutarkoituksessa kuultavalla asianosaisella on negatiivinen totuusvelvollisuus, joten hänen tulee pysyä totuudessa halutessaan lausua asiasta jotain tai vastatessaan kysymyksiin (OK 17 luvun 26 §). Todistajilla taas on positiivinen totuusvelvollisuus lausua kaikki asiasta tietämänsä totuudenmukaisesti, ja heitä koskevat myös

¹⁴⁰ Ks. esim. Helenius ja Linna 2021, s. 489

¹⁴¹ Rautio ja Frände 2020, s. 157

¹⁴² HE 46/2014 vp, s. 77 ja Rautio ja Frände 2020, s. 157

¹⁴³ Näin mm. Hirvelä ja Heikkilä 2017, s. 419; Hupli 2017, s. 76–77 ja Tapanila 2019, s. 134

¹⁴⁴ Syytetyn (ja epäillyn) totuusvelvollisuuden puuttumisesta ei ole nimenomaisesti laissa säännelty, mutta se voidaan johtaa epäsuorasti siitä faktasta, ettei syytetyn epärehellisyyttä ole haluttu laissa kriminalisoida. Rautio ja Frände 2020, s. 157. Kyse on myös syytetyn kahden tärkeän prosessuaalisen oikeuden toteuttamisesta: oikeudesta olla vaiti ja oikeudesta tulla kuulluksi. Hupli 2011, s. 228 ja Hupli 2017, s. 77

totuusvelvollisuutta koskevat sanktiot, kuten uhkasakko ja painostusvankeus (OK 17 luvun 63 §).¹⁴⁵

Todistajakin voi siis velvollisuuksistaan huolimatta vedota todistamisesta kieltäytymisoikeuteen OK 17 luvun 18 §:n 1 momentin perusteella. Vaikenemisen lisäksi jopa valehtelu saattaa olla poikkeuksellisesti lain kannalta hyväksyttävää, sillä RL 15 luvun 13 §:n 1 momentin 2 kohdan mukaan¹⁴⁶:

Perätöntä lausumaa koskevia säännöksiä ei sovelleta, jos totuudessa pysyminen on ollut mahdotonta ilman vaaraa joutua vastuuseen omasta rikoksesta tai siihen rinnastettavasta lainvastaisesta teosta.

Kyseisen perätöntä lausumaa rajoittavan lakisäännöksen esitöissä lainsäätäjätoteaa, että rajoitussääntö soveltuu vain, kun totuudessa pysyminen on ollut mahdotonta itsekriminointisuojan toteutumiseksi. Säännöksen tarkoituksenmukaisuuden kannalta totuudenvastainen kertomus tulisi olla käytännössä sellainen, jossa omaan rikokseen johtavat seikat jätettäisiin kertomatta. Tarkoituksenmukaista taas ei olisi aiheuttaa totuudenvastaisella kertomuksella haittaa jollekin toiselle esimerkiksi kertomalla tämän syyllistyneen johonkin tekoon itsensä sijasta.¹⁴⁷ Rajoitussäännöksen tarkoituksena ei ole myöskään estää vakavamman rikoksen selvittämistä sen vuoksi, että todistaja jättäisi jotain tämän rikoksen selvittämisen kannalta merkityksellistä kertomatta oman lievemmän rikkomuksensa salaamiseksi.¹⁴⁸

Viljanen on tarkastellut OK 17 luvun 18 §:n 1 momentin mukaista kieltäytymisoikeutta todistamisesta ja RL 15 luvun 13 §:n 1 momentin 2 kohdan rajoitussäännöstä vertaamalla niitä toisiinsa. Vertailun perusteella on huomattavaa, että kieltäytymisoikeuden käyttöön on oikeudenkäynnissä nimenomaisesti vedottava (OK 17 luvun 23 §), kun rajoitussäännöksen hyödyntämiseen tätä ei laissa vaadita. Lisäksi henkilö on oikeutettu kieltäytymään todistamisesta myös todistelun vaarantaessa läheiskriminointisuojan, kun rajoitussäännöksen mukaan totuudesta poikkeaminen on mahdollista vain henkilön oman itsekriminointisuojan vaarantuessa.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Rautio ja Frände 2020, s. 157–158 ja Jokela 2015, s. 306

¹⁴⁶ Rautio ja Frände 2020, s. 157

¹⁴⁷ Hallituksen esityksessä viitataan tällaista valehtelua sisältäneeseen tilanteeseen korkeimman oikeuden ennakkopäätöksessä KKO 1987:93: ”A:ta oli esitutkinnassa kuulusteltu asianomistajana. Tällöin hän oli salatakseen oman lainvastaisen menettelynsä antanut paikkansa pitämättömiä tietoja, jotka sittemmin olivat johtaneet toisen henkilön aiheettomaan syytteenpanoon. A tuomittiin rikoslain 17 luvun 4 §:n nojalla rangaistukseen perättömän lausuman antamisesta esitutkinnassa...” (lainaus ratkaisun otsikosta)

¹⁴⁸ HE 6/1997 vp, s. 49–50

¹⁴⁹ Viljanen 2018, s. 17–18

Kummankin vertailun säännöksen taustalla on itsekriminointisuoja, mutta rajoitussäännös vaikuttaisi oikeuttavan myös valehtelemaan tietyissä tilanteissa. Rajoitussäännös tulisi kysymykseen kuitenkin vain huomattavan poikkeuksellisesti, kun sen soveltaminen vaatii aina tuomioistuimen arvion siitä, että totuudessa pitäytyminen on ollut mahdotonta ilman vaaraa henkilön itsekriminointisuojan loukkaamisesta. Todistajan kieltäytymisoikeus taas kuuluu ”yleisemmän” itsekriminointisuojan piiriin, minkä vuoksi oikeuteen vetoamiseksi riittää se, että epäillyn tai syytetyn arvion mukaan on olemassa mahdollisuus siihen, että häneltä vaaditun tiedon luovuttaminen vahingoittaisi tämän puolustautumismahdollisuuksia rikosasiassa.¹⁵⁰

Korkeimman oikeuden ratkaisusta KKO 2015:6 saa hyvän käsityksen siitä, että miten edellä käsiteltyä todistajan kieltäytymisoikeutta tulisi asianmukaisesti käyttää. Lisäksi tapauksessa arvioitiin myös edellä käsitellyn perättömän lausuman rajoitussäännöksen soveltumista tapaukseen. Ratkaisun otsikko on seuraavanlainen:

A:ta ja B:tä oli kuultu käräjäoikeudessa todistajina riita-asiassa, johon liittyvien seikkojen johdosta heitä vastaan oli samaan aikaan vireillä rikossyyte. Myöhemmin syyttäjä vaati A:lle ja B:lle rangaistusta perättömästä lausumasta tuomioistuimessa sen johdosta, mitä he olivat käräjäoikeudessa todistajina kieltäytymisoikeuttaan käyttämättä kertoneet.

Korkeimman oikeuden tuomiossa lausutuun perustein katsottiin, ettei A:n ja B:n itsekriminointisuoja ollut loukattu ja ettei myöskään perätöntä lausumaa koskeva rajoitussäännös tullut sovellettavaksi. A ja B tuomittiin mainitusta rikoksesta rangaistukseen.

Tapauksessa oikeuden puheenjohtaja oli ennen todistamista ilmoittanut A:lle ja B:lle heidän kieltäytymisoikeutensa, jota he olivatkin käyttäneet jättäessään vastaamatta osaan heille esitetyistä kysymyksistä vedoten vireillä oleviin syytteisiinsä. He olivat kieltäytymisoikeutensa täten ymmärtäneet, mutta he olivat myös vastanneet joihinkin heille esitettyihin kysymyksiin totuudenvastaisesti.¹⁵¹

KKO katsoi, että ymmärtäessään kieltäytymisoikeutensa itsekriminointisuojojansa perusteella, A:lle ja B:lle ei ole aiheutettu sopimatonta pakkoa totuudenvastaisista lausumista seuraavalla rangaistusuhalla. Vaikka tilanne oli A:lle ja B:lle hankala, niin asiassa ei ilmennyt seikkoja, joiden mukaan totuudessa pysyminen olisi ollut heille

¹⁵⁰ Hupli 2017, s. 83

¹⁵¹ KKO 2015:6, kohdat 31–32

mahdotonta. KKO katsoi, että A:n ja B:n itsekriminointisuoja ei ollut loukattu ja perätöntä lausumaa koskeva rajoitussäännös ei myöskään tullut sovellettavaksi. A ja B tuomittiin totuudenvastaisten todistajankertomustensa vuoksi perättömästi lausumasta tuomioistuimessa.¹⁵²

Ratkaisu KKO 2015:6 on myös tärkeä ennakkopäätösratkaisu koskien rikosprosessin ulkopuolisessa menettelyssä tapahtuneen valehtelemisen sallittavuuden arviointia, kun tapauksen riita-asian kanssa oli ollut samanaikaisesti vireillä samoja asioita koskeva rikosprosessi. Tämän osalta tapaukseen palataan vielä jäljempänä tutkielman luvussa 5.3.

Todistajan kieltäytymisoikeus (OK 17 luvun 18 §:n 1 momentti) oikeuttaa kieltäytymään todistamisesta jo edellä todetun mukaisesti myös, kun todistaminen saattaisi todistajaan läheisessä suhteessa olevan henkilön syytteen vaaraan tai myötävaikuttaisi hänen rikoksensa selvittämiseen. Tätä läheiskriminointisuoja on käsitelty oikeuskäytännössä ratkaisussa KKO 2017:65, jonka otsikointi kuuluu näin:

Syyttäjä oli nimennyt rikosasiassa vastaajan äidin todistajaksi. Äiti kieltäytyi läheissuhteensa perusteella todistamasta.

Syyttäjän sallittiin esittää kirjallisina todisteina telekuunteluilla ja teknisellä kuuntelulla tallennetut äidin ja vastaajan sekä äidin ja kahden muun henkilön väliset, kirjalliseen muotoon saatetut keskustelut.

Kuten tutkielman luvussa 4.1.2 on jo selvitetty niin henkilön tulee sietää tietynlaisia viranomaisten pakkokeinoja itsekriminointisuojusta huolimatta. KKO katsoi, että läheiskriminointisuoja ei tule ulottaa merkitykseltään laajemmaksi kuin henkilön omaa itsekriminointisuoja. Niinpä läheiskriminointisuojavaikuttaminen ei estä pakkokeinoilla kerätyn todistusmateriaalin hyödyntämistä, kunhan sen hankkimiseen ei liity epäasiallista pakkoa tai painostusta.¹⁵³

Tapauksessa äidin puhelimeen oli kohdistunut poliisin telekuuntelua tätä koskevien pakkokeinolakien mukaisin perustein kuunneltujen henkilöiden tätä itse tietämättä. KKO katsoi, että äitiin ei ole viranomaisten puolesta kohdistunut mitään pakkoa tai painostusta ryhtyä keskustelemaan poikansa kanssa syytteenalaisista teoista. Telekuunneltuihin keskusteluihin on ryhdytty äidin puolesta vapaaehtoisesti. Äidin oikeutta olla

¹⁵² KKO 2015:6, kohdat 34–35

¹⁵³ KKO 2017:65, kohdat 12–13

myötävaikuttamatta poikansa rikoksen selvittämiseen ei ollut tapauksessa loukattu ja nämä telekuuntelulla saadut todisteet olivat oikeudenkäynnissä hyödynnettävissä.¹⁵⁴

Asianosaisen läheisellä on myös läheisasemansa perusteella laissa myönnetty ns. kokonaiskieltäytymisoikeus, jonka perusteella läheisellä on yleinen oikeus kieltäytyä todistamisesta (OK 17 luvun 17 §). Pykälän perusteella läheinen ei voi kuitenkaan peruuttaa jo kerran annettua suostumustaan todistaa tuomioistuimessa, jolloin hänet voidaan tarvittaessa pakkokeinoin velvoittaa todistamaan, ellei hän ole esimerkiksi itse tai läheiskriminointisuojaan perusteella oikeutettu kieltäytymään todistamasta.¹⁵⁵

Poikkeuksellisesti tuomioistuin voi rikosasiassa päättää, että läheissuhteeseen perustuvaa kieltäytymisoikeutta todistamisesta ei ole, kun kyseessä on asianomistajatodistaja ilman vaatimuksia ja on syytä epäillä, ettei läheinen ole itse päättänyt kieltäytymisoikeuden käytöstä (OK 17 luvun 18 §:n 2 momentti, ks. tutkielman s. 39).

Tuomioistuimelle on annettu kyseisenlainen vaitiolo-oikeuden poistamismahdollisuus, koska käytännössä on olemassa tilanteita, joissa asianomistajatodistajaa uhataan pidättäytymään todistamisesta. Kyseessä voi olla esimerkiksi perheensisäinen pahoinpitely tapaus, jossa pahoinpidelty uhri kertoo heti tapahtuneen jälkeen esitutkinnassa poliisille totuudenmukaisesti tapahtuneesta, mutta päättääkin myöhemmin oikeudenkäynnissä vedota kieltäytymisoikeuteensa todistamisesta perheenjäsenen painostuksesta. Uhkailijan ei tarvitse olla itse saman rikosasian asianosainen vaan esimerkiksi perheenjäsen tai asianosaisen muu tuntema rikostaustainen henkilö.¹⁵⁶

Lain esitöiden mukaan todistamisesta kieltäytymisoikeus on itsenäinen oikeus, jonka käyttämistä henkilön tulee voida itse punnita myös läheissuhteensa kannalta. Tämä ei toteudu, jos läheisen painostus sallitaan. Painostuksella pyritään saamaan epäasiallista etua oikeudenkäynnissä, kun läheisen todistamisesta kieltäytymisellä vältetään syytetyille epäedullisten seikkojen esiin tuleminen rikosprosessissa. Säännös ehkäisee painostuksen käyttöä ja siihen liittyviä epäasiallisia toimia, koska tuomioistuimella on kieltäytymisestä huolimatta oikeus määrätä läheinen todistamaan. Kynnys säännöksen soveltamiseksi on asetettu tuomioistuimelle matalaksi ”syytä epäillä” -asteikolle, koska painostustilanteista

¹⁵⁴ KKO 2017:65, kohdat 19–20

¹⁵⁵ Pölönen ja Tapanila 2015, e-kirjan luvussa ”6.6.8 Läheisten vaitiolo-oikeus”

¹⁵⁶ Rautio ja Frände 2020, s. 159

on usein vaikea saada näyttöä.¹⁵⁷ Läheistä ei velvoiteta kuitenkaan pakkokeinoin itse todistamaan, jos hän ei siihen tuomioistuimen määräyksestä huolimatta suostu. Todistelu voidaan ottaa oikeudenkäynnissä vastaan esimerkiksi käyttämällä näyttönä läheisen esitutkinnassa antamia kertomuksia tai kuulemalla poliisia, joka kuulusteli läheistä esitutkinnassa.¹⁵⁸

Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2019:17 oli kyse tapauksesta, jossa tuomioistuin poisti asianomistajalta tämän läheissuhteensa rikosasian syytettyyn perustuvan vaitiolo-oikeuden ja salli esitutkinnassa annettujen kertomusten käytön näyttönä. Ratkaisun otsikko kuuluu seuraavasti:

Asianomistaja, jolla ei ollut vaatimuksia, oli kieltäytynyt todistamasta asiassa, koska hän ja vastaaja olivat olleet avoliitossa ja heillä oli kaksi yhteistä lasta.

Korkein oikeus katsoi ratkaisusta tarkemmin ilmenevillä perusteilla, ettei asianomistajalla ollut oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 18 §:n 2 momentin perusteella vaitiolo-oikeutta, koska oli syytä epäillä, ettei hän ollut itse päättänyt vaitiolo-oikeutensa käyttämisestä. Sen vuoksi asianomistajan esitutkintakertomus voitiin ottaa huomioon oikeudenkäynnissä ja tapahtumapaikalle saapunutta poliisia voitiin kuulla siitä, mitä asianomistaja oli hänelle kertonut.

Tapauksessa oli kyse parisuhdeväkivallasta, missä syytetty A oli syytettynä muun muassa kahdesta tuolloiseen avopuolisoonsa B:hen kohdistuneesta pahoinpitelystä. KKO katsoi, että tapauksessa oli syytä epäillä, ettei B ole itse päättänyt vaitiolo-oikeutensa käyttämisestä läheissuhteensa perusteella, koska A oli kohdistanut väkivaltaa B:hen jo ennen nyt syytteenalaisia tapahtumia ja he olivat asuneet yhdessä melkein asian oikeuskäsittelyn aloittamiseen saakka. Painostamisen mahdollisuus oli siis ollut olemassa ja lisäksi merkitystä sai se, että B:ltä oli hovioikeudessa kysytty, miksi hän halusi vedota vaitiolo-oikeuteensa vasta oikeudenkäynnissä, kun B oli vielä kertonut tapahtumista avoimesti aiemmin esitutkinnassa. B ei ollut antanut kieltäytymiselleen tarkempia perusteluita. B:n kieltäytymisoikeus todistamisesta saatiin siis murtaa ja esitutkinta-aineistoa saatiin sen vuoksi hyödyntää tapauksessa näyttönä.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Myös lakivaliokunta on näytönhankkimisvaikeuksien vuoksi korostanut, että ”esitutkintaviranomainen ja syyttäjä mahdollisuuksien mukaan hankkivat ja varautuvat esittämään todistelua uhkaamisesta ja painostuksesta, mikäli sellaista epäillään esiintyneen.” LaVM 19/2014 vp, s. 15

¹⁵⁸ HE 46/2014 vp, s. 78–79

¹⁵⁹ KKO 2019:17, kohdat 25–27

5. ITSEKRIMINOINTISUOJA MUISSA MENETTELYISSÄ

5.1 Itsekriminointisuojan laaja soveltamisala

Itsekriminointisuoja on tunnettu pisimpään ja sitä on sovellettu vakiintuneimmin edellä käsitellyssä rikosprosessissa. Periaate on syntynyt osaksi rikosprosessia, jossa se kuuluu epäillyn sekä syytetyn merkittävimpiin oikeuksiin. Tarve ulottaa itsekriminointisuoja koskemaan myös rikosprosessin ulkopuolisia hallinnollisia tai siviilioikeudellisia menettelyjä perustuu kuitenkin siihen tosiasiaan, että useassa tällaisessa menettelyssä on esimerkiksi laissa säänneltyjä rangaistusuhalla noudatettavia tiedonantovelvollisuuksia eri viranomaisia kohtaan. Mikäli tällaisen velvollisuuden seurauksena henkilö joutuisi luovuttamaan tietoja, joista ilmenee tämän syyllistyneen johonkin rikokseen, ja näitä tietoja sitten voitaisiin käyttää hyödyksi esimerkiksi henkilön rikoksen esitutkinnassa, niin hän käytännössä joutuisi myötävaikuttamaan oman rikoksensa ilmituloon ja sen selvittämiseen.

Käsittelen jäljempänä tutkielmassa näistä muista menettelyistä itsekriminointisuojan esiintymistä konkurssi-, ulosotto- ja verotusmenettelyissä, joista on tullut runsaasti itsekriminointisuoja koskevia kysymyksiä tuomioistuinten ratkaistavaksi. Tässä yhteydessä on kuitenkin mainittava, että itsekriminointisuoja voi olla merkittävästi läsnä useissa muissakin merkittävässä rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä, kuten ulkomaalaisasioissa, tieliikennetapauksissa ja viranomaisten laillisuusvalvonnassa.¹⁶⁰

Itsekriminointisuojan soveltamisala on laajentunut koskemaan rikosasioiden ulkopuolisia menettelyjä Suomessa vasta vuonna 2009. Tätä aiemmin sovellettu linjaus oli, että itsekriminointisuoja oli yleisesti voimassa vain silloin, kun henkilöä kuultiin epäiltynä tai syytettynä rikosasiassa, ja itsekriminointisuoja ei lähtökohtaisesti sovellettu tämän rikosasian kanssa samanaikaisesti vireillä olleissa muissa menettelyissä.¹⁶¹

Aiemman tulkintalinjan havainnollistamiseksi on syytä tarkastella lähemmin korkeimman oikeuden ratkaisua KKO 2002:116, jossa oli kyseessä itsekriminointisuojan arviointi ulosottomenettelyssä.¹⁶² Ratkaisun otsikko on seuraava:

¹⁶⁰ Itsekriminointisuoja näissä menettelyissä ks. esimerkiksi Tapanila 2019, s. 124–134 ja 141–144

¹⁶¹ Vuorenperä 2011, s. 586–587

¹⁶² Aikaisemmasta tulkintalinjasta ks. myös KKO 2002:122, jossa syytetty oli salannut tietoja konkurssimenettelyssä.

Ulosottovelallisen epäiltiin syyllistyneen velallisen petoksiin. Asiaa koskevan esitutkinnan vireillä ollessa toimitettiin ulosotto selvitys, josta velallinen kieltäytyi käynnissä olleen esitutkinnan vuoksi. Kysymys ulosottovelallisen oikeudesta kieltäytyä ulosotto selvityksestä sillä perusteella, että velallinen saattoi joutua myötävaikuttamaan oman syyllisyytensä selvittämiseen. (Ään.)

Tapauksessa KKO katsoi, että pakkokeinojen uhalla tiedonantovelvollisuuksiaan täyttävä ulosottovelallinen ei ollut Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 6 artiklassa tarkoitettu henkilö, jolle kuuluivat rikoksesta syytetyn oikeudet. KKO arvioi, että poikkeuksellisesti itsekriminointisuojaalla voisi olla merkitystä ulosottomenettelyssä, jos siihen olisi ryhdytty pääasiassa sen epäasiallisen tarkoituksen vuoksi, että menettelyssä kerättäisiin näyttöä velallista vastaan käynnissä olevaa rikosepäilyä varten. Tapauksessa järjestetyllä ulosotto selvityksellä ei kuitenkaan katsottu olevan tällaista tarkoitusta ja näin ollen KKO katsoi, että velallinen ei ollut täyttänyt sakon uhalla asetettua tiedonantovelvollisuuttaan, ja tuomitsi velallisen uhkasakkoon.

Tulkintalinja kuitenkin muuttui vuonna 2009 Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) oikeuskäytännön ja sen Suomelle antaman langettavan ratkaisun *Marttinen v. Suomi* 21.4.2009 myötä. EIT:n ratkaisu *Marttinen v. Suomi* on edellä käsitelty KKO:n ratkaisema tapaus KKO 2002:116, joka eteni ratkaistavaksi uudelleen EIT:ssa.¹⁶³

Ratkaisussa *Marttinen v. Suomi* EIT katsoi, toisinkuin aiemmin KKO, että ulosottovelallinen sai vedota EIS 6 artiklan 1 kohdassa tarkoitettuihin syytetyn oikeuksiin, koska häntä vastaan oli vireillä samasta asiasta rikostutkinta ja häntä uhattiin sakolla, kun hän oli vedonnut oikeuteensa olla vaiti itsekriminointisuojaansa perusteella.¹⁶⁴

EIT totesi, että tapauksessa oli riidatonta se, että käynnissä ollut esitutkinta ja ulosotto selvitys koski samoja seikkoja. Vaikka ulosottoviranomaisella oli tapauksessa vaitiolovelvollisuus, niin velalliselta saatuja tietoja olisi voitu tuolloisen kansallisen lain tulkinnan mukaan hyödyntää rikosprosessissa. Ulosottovelallinen oli siis valinnan edessä: joko hän luovuttaisi ulosottoviranomaisen vaatimat tiedot tai ottaisi uhkasakon maksettavakseen. Tämä pakotus oli luonteeltaan sellaista, että se loukkasi olennaisesti velallisen itsekriminointisuojaaja, eikä sitä voinut tapauksessa perustella sallittavaksi

¹⁶³ Tapanila 2019, s. 54

¹⁶⁴ EIT *Marttinen v. Suomi* 2009, kohta 65

esimerkiksi kansallisen ulosottomenettelyn tavoitteiden kannalta. KKO katsoi ulosottovelallisen EIS 6 artiklan 1 kohtaan perustuvaa itsekriminointisuoja loukatun.¹⁶⁵

EIT:n *Marttinen v. Suomi* -ratkaisun johdosta itsekriminointisuojan uutta tulkintaa lähdettiin Suomessa soveltamaan saman tien. KKO nimittäin päätyi purkamaan, ratkaisussa KKO 2009:80, aiemmin samana vuonna antamansa ratkaisun KKO 2009:27, jossa itsekriminointisuoja oli tulkittu ilmeisen väärin uuden EIT:n ratkaisukäytännön valossa. Tapauksessa KKO 2009:27 oli kyseessä konkurssimenettely, jossa konkurssivelallinen oli jättänyt ilmoittamatta osan häneltä vaadituista tiedoista vedoten itsekriminointisuojaansa. KKO oli tuominnut velallisen vankeusrangaistukseen törkeästä velallisen petoksesta, koska velallisella ei katsottu olleen oikeutta kieltäytyä tiedonantovelvollisuudestaan itsekriminointisuojan nojalla.

Korkein oikeus purki antamansa tuomion samana vuonna ratkaisussa KKO 2009:80, jossa korkein oikeus tulkitsi itsekriminointisuoja aiemmasta oikeuskäytännöstään eroavalla tavalla. Tapaus on erittäin merkittävä käännekohta itsekriminointisuojan ulottuvuutta ja soveltamisalaa koskevassa tulkinnassa – ratkaisu KKO 2009:80 muutti suomalaisen oikeuskäytännön lisäksi myös suomalaisen oikeuskirjallisuuden esittämää tulkintaa itsekriminointisuojusta.¹⁶⁶ Ratkaisun otsikko kuuluu seuraavanlaisesti:

Samanaikaisesti kun A oli asetettu henkilökohtaiseen konkurssiin ja hänet oli määrätty vannomaan pesäluettelo, A oli ollut syytteessä velallisen epärehellisyysrikoksista. A oli pesäluettelo vanhoessaan jättänyt ilmoittamatta osan omaisuudestaan katsoen, että hänellä oli oikeus olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. A oli tuomittu Korkeimman oikeuden ratkaisulla KKO 2009:27 vankeusrangaistukseen törkeästä velallisen petoksesta, koska hän oli jättänyt pesäluettelo vanhoessaan omaisuuttaan ilmoittamatta.

A vaati tuomion purkamista, koska siinä oli rikottu Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan turvaamaa itsekriminointisuoja. Korkein oikeus katsoi, että konkurssissa annettaviksi vaaditut tiedot olivat sellaisessa yhteydessä samanaikaisesti vireillä olleeseen rikosasiaan, että Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen asiaa koskeva oikeuskäytäntö huomioon ottaen A:lla oli pesäluettelo vanhoessaan ollut oikeus olla ilmoittamatta omaisuuttaan siltä osin kuin hänet oli tuomittu rangaistukseen törkeästä velallisen petoksesta. Päätöksestä ilmenevin perustein tuomio, jossa omaksuttu tulkinta

¹⁶⁵ EIT *Marttinen v. Suomi* 2009, kohdat 71–76

¹⁶⁶ Vuorenperä 2011, s. 586

itsekriminointisuojan sisällöstä oli ristiriidassa Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan kanssa, purettiin ja syyte hylättiin.

Ratkaisussaan KKO katsoi, että uuden EIT:n oikeuskäytännön valossa sen aiemmin samana vuonna antama ratkaisu KKO 2009:27 oli itsekriminointisuojan tulkinnan suhteen ristiriidassa tämän uuden oikeuskäytännön kanssa. Aiempi tuomio purettiin siltä osin, että konkurssivelallinen vapautettiin syytteestä koskien törkeää velallisen petosta ja tämän syytekohtan mukaisista vahingonkorvausvelvollisuuksista, koska velallisella oli ollut itsekriminointisuojaan perustuva oikeus kieltäytyä ilmoittamasta osaa omaisuudestaan konkurssipesälle.

KKO:n ennakkoratkaisun aiheuttama merkittävin muutos oli tulkinta siitä, että itsekriminointisuoja voi olla voimassa myös muissa menettelyissä kuin henkilöä koskevassa rikosprosessissa.¹⁶⁷ Ratkaisussaan KKO arvioi laajasti EIT:n ratkaisukäytäntöä ja teki johtopäätöksensä niiden vallitsevasta tulkintalinjasta itsekriminointisuojan soveltamisalan suhteen. KKO:n johtopäätöksistä ratkaisun kohta 17 on nostettava erityisesti esille, jossa KKO toteaa seuraavasti:

Oikeudenmukaisen rikosoikeudenkäynnin keskeisiin takeisiin joka tapauksessa kuuluu rikoksesta epäillyn oikeus sekä esitutkinnassa että muussa viranomaismenettelyssä vaieta ja olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön mukaan tämä oikeus on voimassa myös esimerkiksi konkurssimenettelyssä, jos siinä vaaditaan samaan aikaan rikoksesta epäiltynä olevaa velallista antamaan painostusvankeuden uhalla sellaisia tietoja, joilla voi olla velallisen kannalta haitallista merkitystä vireillä olevassa rikosasiassa. Ihmisoikeustuomioistuimen uudemman oikeuskäytännön mukaan riittävää tässä suhteessa on jo se, ettei tietoja vaadittaessa ole voitu sulkea pois sitä mahdollisuutta, että tiedot saattavat olla merkityksellisiä rikosasiassa. Oikeutta pysyä vaiti on arvioitava syytetyn näkökulmasta ja niiden tietojen perusteella, joita hänellä on silloin, kun häneltä pakon tai rangaistuksen uhalla vaaditaan tietoja. Syytetyllä ei ole velvollisuutta antaa sellaisia tietoja, joiden hän on perustellusti voinut arvioida vaarantavan tai heikentävän omia puolustusmahdollisuuksiaan. Samasta lähtökohdasta on arvioitava myös sitä, miten läheisesti tiedot liittyvät siihen rikokseen, josta häntä samaan aikaan epäillään.

¹⁶⁷ Vuorenää 2011, s. 587

Vuorenpää on KKO:n ratkaisua analysoituaan jaotellut itsekriminointisuojan soveltamisen edellytykset rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä viiteen eri kriteeriin. Näiden kaikkien kriteerien täytyessä henkilöllä on oikeus itsekriminointisuojaan myös rikosprosessin ulkopuolella. Nämä kriteerit ovat *samanaikaisuusvaatimus*, *yhteysvaatimus*, *relevanttiusvaatimus*, *ns. palomuurin puuttuminen* ja *pakko*.¹⁶⁸

Henkilöön liittyvällä rikosprosessilla ja hänen kuulemisellaan muussa menettelyssä tulee olla riittävä ajallinen yhteys (**samanaikaisuusvaatimus**). Tämä vaatimus täyttyy ainakin silloin, kun henkilö on esitutkinnassa määritelty asemaltaan rikoksesta epäillyksi. Muussa menettelyssä annetuilla tiedoilla tulee olla myös riittävän kiinteä yhteys vireillä olevaan rikosasiaan (**yhteysvaatimus**). Tätä riittävyttä tulee arvioida syytetyn näkökulmasta ja siihen riittää syytetyn arvio siitä, että on olemassa mahdollisuus tietojen liittymisestä vireillä olevaan rikosasiaan.¹⁶⁹ Tietojen tulee myös olla sellaisia, että ilmi tullessaan niillä voi olla syytetylle haitallista merkitystä tämän rikosasiassa (**relevanttiusvaatimus**). Tätäkin arvioidaan lähtökohtaisesti syytetyn näkökulmasta, mutta itsekriminointisuoja ei voi kuitenkaan ulottua sellaisiin tietoihin, joilla objektiivisesti arvioituna ei ole mitään merkitystä samanaikaisesti vireillä olevassa rikosprosessissa.¹⁷⁰

Merkittävää on myös, että ovatko muussa menettelyssä annetut tiedot lain kannalta hyödynnettävissä rikosprosessissa tietoja luovuttaneen henkilön vahingoksi. Mikäli laissa ei ole riittävän tehokkaita oikeussuojakeinoja takaamaan, ettei tällaisia tietoja käytetä niitä luovuttaneen henkilön vahingoksi rikosprosessissa, niin itsekriminointisuoja voi ulottua näihin rikosasian ulkopuolisiin menettelyihin (ns. **palomuurin puuttuminen**). Palomuurilla tarkoitetaan siis sellaista lakiin säädettyä oikeussuojakeinoa, joilla tällaisten tietojen kulkeminen rikosprosessiin riittävän tehokkaasti estetään.¹⁷¹ Tällaisista palomuurisäädöksistä nähdään tutkielmassa esimerkkejä jäljempänä.

Edellytyksenä itsekriminointisuojan soveltamiseksi on tietysti myös se, että henkilöltä vaaditaan tietoja jonkinasteista pakkoa tai painostusta käyttämällä (**pakko**).

¹⁶⁸ Vuorenpää 2011, s. 588 ja Vuorenpää 2020, s. 96. Tapausta ovat kommentoineet myös esimerkiksi Frände 2010, s. 233–237 ja Tapanila 2010, s. 577–579, joissa itsekriminointisuojan soveltuvuuden edellytyksiä on tulkittu hieman Vuorenpään tavasta eroavasti. Tutkielmassani käytetään kuitenkin Vuorenpään mallia sen selkeyden vuoksi, jonka avulla havainnollistuvat hyvin ne merkitykselliset seikat, joilla on itsekriminointisuojan kannalta asiassa merkitystä. Vuorenpään viiden kriteerin malli on myös käytössä esimerkiksi verohallinnon ohjeessa A93/200/2016: ”Rikosoikeudenkäynnissä sovellettava itsekriminointisuoja ja sen vaikutus verotusmenettelyssä”.

¹⁶⁹ Ks. edellä siteerattu KKO 2009:80 kohta 17

¹⁷⁰ Vuorenpää 2020, s. 96–98

¹⁷¹ Vuorenpää 2020, s. 98

Vapaaehtoisesti annettuihin lausuntoihin itsekriminointisuoja ei siis ulotu vaan läsnä tulee olla esimerkiksi sakon tai painostusvankeuden uhka, mikäli henkilö ei suostuisi antamaan vaadittuja tietoja taikka antaisi totuudenvastaisia tietoja.¹⁷²

Näiden viiden kriteerin osalta lainsäätäjän on mahdollista puuttua niistä kahteen: palomuurisäännöksen puuttumiseen ja pakkoon. Säättämällä tehokkaan palomuurin siviilimenettelyyn, koskien menettelyssä saatujen tietojen hyödyntämisen estämistä mahdollisesti samanaikaisesti vireillä olevassa rikosasiassa, tai poistamalla siviilimenettelystä pakon elementin, voidaan välttyä ongelmista itsekriminointisuojan suhteen näissä siviilimenettelyissä.¹⁷³

Lainsäädännöllä ei kuitenkaan pystytä vastaamaan kaikkiin itsekriminointisuojan soveltamisalasta ilmeneviin kysymyksiin ja yksittäistapauksissa oikeudenharjoittajalta vaaditaankin omaa tulkintataittoa koskien itsekriminointisuojan soveltamisen edellytyksiä. Kansallisen lainsäädännön yksityiskohtaisempi sääntely EIT:n itsekriminointisuojan tulkintalinjan noudattamiseksi ei ole tarkoituksenmukaista, jotta itsekriminointisuojaletulle annettu lisäpainoarvo lainsäädännössä ei johtaisi vaikeisiin ristiriitatilanteisiin muiden sen kanssa kilpailevien perus- ja ihmisoikeuksien kanssa.¹⁷⁴

Esimerkiksi todistusaineiston hyödyntämiskieltoon asettaminen oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 25 §:n 2 momentin hyödyntämiskieltoisäännöksellä¹⁷⁵ itsekriminointisuojan loukkaamistilanteissa voi olla käytännön tilanteissa haastavaa. Todisteen hyödyntämisharkinnassa voidaan yrittää hakea tulkintaohjetta pykälän 3 momentista:

Muussa tapauksessa tuomioistuim sa hyödyntää myös lainvastaisesti hankittua todistetta, jollei hyödyntäminen vaaranna oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista ottaen huomioon asian laatu, todisteen hankkimistapaan liittyvä oikeudenloukkauksen vakavuus, hankkimistavan merkitys todisteen luotettavuudelle, todisteen merkitys asian ratkaisemisen kannalta ja muut olosuhteet.

Tällainen erilaisten arvojen punnitseminen tapahtuu yksittäistapauksissa, kun todisteen hankintaan voi liittyä itsekriminointisuojan loukkauksen lisäksi useita muita tärkeitä seikkoja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin kannalta. Tulkintaohjetta voi hakea myös

¹⁷² Vuorenää 2020, s. 98–99

¹⁷³ Vuorenää 2020, s. 99

¹⁷⁴ Tapanila 2019, s. 86

¹⁷⁵ Ks. tutkielman s. 13–14

seuraavanlaisesta yksityiskohtaisemmasta todisteen hyödyntämistä rajoittavien ja puoltavien seikkojen vastakkainasettelusta:¹⁷⁶

Todisteen hyödyntämistä voi rajoittaa...	... ja toisaalta puoltaa
<ul style="list-style-type: none"> – <i>Ratkaisun ennakoitavuus</i> – <i>Syytetyn (perus- ja ihmis) oikeudet</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>oikeuden laatu (esim. itsekriminointisuoja, menettelyn kontradiktorisuus)</i> • <i>oikeudenloukkauksen vakavuus</i> • <i>pakon laatu ja voimakkuus</i> • <i>mahdollinen kompensointi/kyselyoikeus</i> – <i>Todistamiskieltonormin rikkominen (korjaamiskelpoisuus/peruuttamattomuus)</i> – <i>Olisiko todiste voitu saada myös laillisin keinoin?</i> – <i>Mahdolliset palomuurisäännökset</i> – <i>Ajallinen ja asiallinen yhteys (toiseen) rikosasiaan</i> 	<ul style="list-style-type: none"> – <i>(Aineellisen) totuuden selvittäminen eli selvittämistäintressi</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>teon (rikoksen) vakavuus, vastuu</i> • <i>asian yhteiskunnallinen merkitys</i> • <i>muiden asianosaisten oikeudet</i> – <i>Järjestelmän tehokkuus</i> – <i>Hyödyntämiskielloratkaisun oikeasuhtaisuus</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>todisteen näyttöarvo</i> • <i>kenen eduksi todiste vaikuttaa?</i> – <i>Painavat syyt (OK 17:25.3):</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>asian laatu</i> • <i>todisteen hankkimistapa</i> • <i>todisteen merkitys ja</i> • <i>muut olosuhteet</i>

Seuraavaksi tarkastellaan, minkälaiseen itsekriminointisuojan sääntelyyn lainsäätäjä on ratkaisun KKO 2009:80 jälkeisen tulkintalinjan muutoksen osalta päätenyt ulosotto-, konkurssi- ja verotusmenettelyissä. Samoin tarkastellaan, millaista oikeuskäytäntöä on annettu itsekriminointisuojan soveltamisesta näissä menettelyissä.

5.1.1 Ulosottomenettely

Ulosottomenettelyssä ulosottovelallisella on tietojen antamisvelvollisuus, mutta velallisen ilmoitusvelvollisuus ei vaadi häneltä oma-aloitteisuutta.¹⁷⁷ Velallisen tulee antaa totuudenmukaisesti tietoja ulosottomiehelle, kun tämä niitä ulosottomenettelyn

¹⁷⁶ Ks. taulukointi on peräisin Tarkka 2016, s. 513

¹⁷⁷ Koulu 2021, e-kirjan luvussa ”III Ulosotto-oikeus” – ”4. Ulosoton yleiset menettelysäännökset” – ”Ulosottomiehen tiedonhankinta” – ”Velallisen tiedonantovelvollisuus”

tarkoituksen toteuttamiseksi kysyy (ulosottoaaren [UK] 3 luvun 52 §). Tietojen antamisvelvollisuuden toteuttamiseksi ulosottomies voi määrätä velalliselle uhkasakkoa (UK 3 luvun 63 §).

Ulosottovelallinen ei voi kieltäytyä antamasta näitä tietoja edes itsekriminointisuojaansa vetoamalla. Velalliselle ei ole UK:ssa myönnetty vastaavaa vaitiolo-oikeutta kuin jäljempänä käsiteltävässä konkurssimenettelyssä. Ulosottomenettelyssä velallisen itsekriminointisuoja suojataan sen loukkauksilta ns. palomuurisäännöksellä, jolla pyritään estämään ulosotossa UK 3 luvun 52 §:n perusteella saatujen tietojen hyödyntäminen rikosprosessissa.¹⁷⁸ Tämä itsekriminointisuoja koskeva palomuurisäännös löytyy UK 3 luvun 73 §:n 1 momentin 2 kohdasta:

Ulosottomies ei saa luovuttaa tietoa, joka on olennaisin osin saatu velalliselta kysyttäessä 52 §:n 6–8 kohdassa tarkoitetusta seikasta, jos vastauksesta käy ilmi, että velallinen on saattanut syyllistyä muuhun kuin ulosottomenettelyssä tehtyyn rikokseen, ja tiedon luovuttaminen saattaa hänet siinä menettelyssä syytteen vaaraan.

Säännös perustaa ulosottomiehelle salassapitovelvollisuuden koskien tällaisia velallisen omaisuuteen ja omaisuusjärjestelyihin liittyviä tietoja. Lisäksi UK 3 luvun 91 § täydentää palomuurisäännöstä asettamalla myös ulosoton hakijalle kiellon palomuurisäännöksessä tarkoitettujen tietojen käyttämisestä velallisen syytteeseen saattamiseksi.¹⁷⁹ Huomionarvoista on myös, että oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 25 §:n 2 momentin hyödyntämiskielto¹⁸⁰ täydentää yleissäännöksenä UK:n palomuurisäännöstä varmistaen, ettei ulosottomenettelyssä saatuja tietoja voi käyttää myöhemmin todisteena rikosasiassa.¹⁸¹

Tämä UK:n palomuurisäännös tuli ensimmäistä kertaa voimaan vuonna 2004, millä lainsäätäjät pyrki toisaalta varmistamaan kaiken ulosoton toimittamisen kannalta tarpeellisen tiedon saatavuuden ulosottomiehelle sen rikollisista liittynöistä huolimatta, ja toisaalta turvaamaan ulosottovelallisen itsekriminointisuoja yleisesti tunnustettuna ihmisoikeusperiaatteena.¹⁸² Säännöksen tarkoituksena on näin ollen sekä velkojien että velallisten oikeuksien samanaikainen turvaaminen ulosottomenettelyssä. Koska

¹⁷⁸ Koulu 2021, e-kirjan luvussa ”III Ulosotto-oikeus” – ”4. Ulosoton yleiset menettelysäännökset” – ”Ulosottomiehen tiedonhankinta” – ”Itsekriminointisuoja”

¹⁷⁹ Linna 2019, s. 107

¹⁸⁰ Ks. tutkielman s. 13–14

¹⁸¹ HE 46/2014 vp, s. 88

¹⁸² HE 216/2001 vp, s. 170

palomuurisäännös ei ollut vielä ehtinyt voimaan EIT:n ratkaisussa *Marttinen v. Suomi* tapahtuneen ulosottomenettelyn aikana, niin EIT ei tuolloin ryhtynyt kommentoimaan palomuurisäännöstä sen kannalta, että onko säännös riittävä turvaamaan ulosottovelallisen oikeuden itsekriminointisuojaan. Palomuurisäännöstä ei ole siis vielä ”testattu” EIT:ssa. Oikeuskirjallisuudessa on nimittäin esitetty myös epäilyksiä palomuurisäännöksen riittävydestä, vaikkakin yleinen näkemys on positiivinen sen suhteen, että palomuurisäännös on riittävän tehokas turvaamaan velallisen itsekriminointisuoja ainakin tyypillisimmissä esille tulevissa tilanteissa.¹⁸³

Palomuurisäännös ei kuitenkaan estä sellaisten tietojen luovuttamista, mitkä ulosottomies on saanut olennaisilta osiltaan itse selvitettyä.¹⁸⁴ Ulosottomiehen on kuitenkin tällöin tietoja luovutettaessa syytä toimia varovaisesti, sillä velalliselta ja ulosottomieheltä saatujen tietojen suhteesta voi käytännössä ilmetä epäselvyyksiä.¹⁸⁵ Palomuurisäännöstä ei sovelleta rikoksiin, joihin ulosottovelallinen syyllistyy ulosottomenettelyn aikana esimerkiksi antaessaan ulosottomiehelle väärää tietoa tai kieltäytyessään tietojen antamisesta. Tällöin on mahdollista velallisen syyllistyminen velallisen petosrikoksiin (rikoslain 39 luvun 2 tai 3 §).¹⁸⁶

Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2014:82 päädyttiin arvioimaan UK:n palomuurisäännöksen riittävyttä suojaamaan henkilön itsekriminointisuoja ulosottomenettelyssä. Ratkaisun otsikko on seuraava:

A oli velvoitettu sakon uhalla saapumaan ulosottoselvitykseen ja täyttämään tietojenantovelvollisuutensa. A ei ollut täyttänyt hänelle asetettua tietojenantovelvollisuuttaan vedoten siihen, että hän saattaisi itsensä ja läheisensä syytteen vaaraan ja myöhemmin siihen, että ulosottovelkojat olivat nostaneet häntä vastaan rikossyytteen, johon ulosottoselvityksessä esitetyt kysymykset liittyivät.

Kysymys siitä, oliko A:lla esittämillään perusteilla oikeus kieltäytyä tietojenantovelvollisuutensa täyttämisestä ottaen huomioon mitä ulosottokaaren 3 luvun 73 ja 91 §:ssä on säädetty ulosottoselvityksessä saatujen tietojen luovutus- ja hyödyntämiskiellosta.

¹⁸³ Marttila 2011, s. 555 ja 562

¹⁸⁴ HE 216/2001 vp, s. 170

¹⁸⁵ Kukkonen 2015, s. 258 alaviite 54

¹⁸⁶ HE 216/2001 vp, s. 170

Tapauksessa ulosottovelallinen A oli ilmoittanut ulosottomiehelle oikeudestaan olla vaiti sellaisista seikoista, jotka saattaisivat johtaa hänet tai läheisensä syytteen vaaraan. A:ta on veloitettu täyttämään tiedonantovelvollisuutensa 20 000 euron uhkasakolla, koska UK:n perusteella A:lla ei ollut oikeutta vaieta asiasta, vaan tällä oli UK:n perusteella velvollisuus antaa kyseessä olevat tiedot totuudenmukaisina ulosottomiehelle. UK sisälsi itsekriminointisuojaan suojaamiseksi palomuurisäännöksen. KKO:n mukaan säännöksen tarkoituksena on toisaalta turvata tietojen saaminen ulosottomenettelyn täytäntöönpanon toteutumiseksi myös tilanteissa, joissa velallinen voi vedota itsekriminointisuojaan, ja toisaalta turvata, ettei näitä velalliselta saatuja tietoja käytetä hänen vahingokseen hyödyksi rikosprosessissa.¹⁸⁷

KKO totesi, että kyseessä on tilanne, jossa tulee arvioida ovatko ulosottomenettelyn prosessuaaliset takeet olleet riittävät sen varmistamiseksi, että A:n itsekriminointisuojaan ydinsisältö on saanut asianmukaista suojaa. KKO katsoi, että palomuurisäännös esti ulosottomiestä ja A:n velkojia luovuttamasta A:lta vaadittuja tietoja rikosprosessiin. Lisäksi palomuurisäännöstä täydensi itsekriminointisuojaan vastaisesti hankittujen todisteiden hyödyntämiskielto oikeudenkäynnissä.¹⁸⁸ Näin ollen A:lla ei ollut vaitiolo-oikeutta häneltä vaadittujen tietojen suhteen, koska ulosottomenettelyssä oli ollut riittävät takeet sille, ettei luovutettuja tietoja käytettäisi häntä vastaan rikosprosessissa.¹⁸⁹

Ratkaisun KKO 2012:16 vuonna 2003 toimitettujen ulosottoselvitysten aikoihin UK:ssa ei vielä ollut voimassa vuonna 2004 voimaantullutta palomuurisäännöstä, kuten edellä käsitellyssä KKO:n tapauksessa. Kyseessä oli ollut ulosotto- ja konkurssivelallinen, joka oli näissä menettelyissä jättänyt ilmoittamatta omaisuuttaan, minkä johdosta häntä vastaan oli nostettu syytteet velallisen epärehellisyysrikoksista. KKO katsoi, että koska palomuurisäännös ei ollut ulosoton aikaan vielä voimassa, velallisella oli ollut oikeus vaieta ulosottomenettelyssä häneltä vaadituista tiedoista, koska velallinen ei voinut sulkea pois mahdollisuutta siihen, että tietoja käytettäisiin häntä vastaan rikosprosessissa. Osa syytteistä velallista vastaan hylättiin itsekriminointisuojaan perusteella.¹⁹⁰

¹⁸⁷ KKO 2014:82, kohta 29

¹⁸⁸ Ratkaisun KKO2014:82 aikana oikeudenkäymiskaareissa ei ollut nykyistä hyödyntämiskieltoisäännöstä (OK 17 luvun 25 §), joka tuli voimaan vuonna 2016, mutta hyödyntämiskielto oli jo ennen säädöksen voimaantuloa ollut voimassa ja sovellettavissa oikeuskäytännön vaikutuksesta. KKO 2014:82, kohta 34

¹⁸⁹ KKO 2014:82, kohdat 27 ja 35–36

¹⁹⁰ KKO 2012:16, kohta 43

5.1.2 Konkursssimenettely

Konkursssimenettelyssä konkurssivelallisella on konkurssilain (KonkL) 4 luvun 5 §:n mukaisesti yleinen myötävaikutusvelvollisuus, joka voi tarkoittaa esimerkiksi konkurssipesän omaisuuteen liittyvien tarpeellisten tietojen oma-aloitteista luovuttamista pesänhoitajalle. Mikäli velallinen ei täytä näitä laajoja myötävaikutus- tai tietojenantovelvollisuuksiaan, niin tuomioistuin voi asettaa velalliselle uhkasakkoa tai määrätä painostusvankeuteen (KonkL 4 luvun 11 §).

Itsekriminointisuojaan takaamiseksi KonkL:n velallisen myötävaikutusvelvollisuuteen on säädetty poikkeus, joka tuli nykyisessä muodossaan voimaan vuonna 2013. KonkL 4 luvun 5a § kuuluu seuraavasti:

Jos velallinen on epäiltynä esitutkinnassa tai syytteessä rikoksesta, hän ei ole velvollinen antamaan pesänhoitajalle 5 §:ssä tarkoitettuja tietoja niistä seikoista, joihin epäily tai syyte perustuu.

Konkursssimenettelyssä lainsäätäjällä on siis päätynyt takaamaan itsekriminointisuojaan asianmukaisen toteutumisen poistamalla menettelystä pakon elementin antamalla konkurssivelalliselle mahdollisuuden käyttää vaitiolo-oikeutta. Lainsäätäjällä ei lähtenyt toteuttamaan itsekriminointisuojaan konkurssiasioissa esimerkiksi ulosottomenettelyn kaltaisella palomuurisäännöksellä, koska se olisi muun muassa vääjäämättä monimutkaistanut konkurssilainsäädäntöä.¹⁹¹ Konkursssimenettelyyn valikoituneesta vaitiolomallista on esitetty oikeuskirjallisuudessa runsaasti kritiikkiä esimerkiksi sen vuoksi, koska se voi rajoittaa huomattavasti konkurssimenettelyn omia tärkeitä tarkoituksia, kuten velkojien omaisuudensuojan toteutumista.¹⁹²

Konkurssivelallisen tulee ilmoittaa pesänhoitajalle, jos hän on jättänyt 5a §:n perusteella antamatta tietoja, viimeistään silloin, kun pesäluettelo vahvistetaan oikeaksi velallisen allekirjoituksella tai valalla tuomioistuimessa (KonkL 4 luvun 6 §). Lisäksi velallisen tulee kertoa mihin vireillä olevaan rikosasiaan luovuttamatta jätetyt tiedot liittyvät. Velallinen syyllistyy velallisen petokseen (rikoslain 39 luvun 2 tai 3 §), jos hän vahvistaa pesäluettelon oikeaksi ilmoittamatta jättäneensä luovuttamatta siihen tietoja 5a §:n perusteella.¹⁹³ Linna on kuitenkin arvioinut, että EIS:n nykytulkinnan mukainen

¹⁹¹ Hallituksen esityksessä tosin todettiin myös, että palomuurimallilla (HE:ssä puhutaan jälkikäteissuojasta) velkojien edut konkurssimenettelyssä olisi otettavissa paremmin huomioon, kun sillä saataisiin käytettäväksi myös ne tiedot, jotka liittyvät vireillä olevaan rikosasiaan. HE 86/2012 vp, s. 11

¹⁹² Kritiikkiä on esittänyt muun muassa Linna 2012, s. 250–253

¹⁹³ HE 86/2012 vp, s. 20–21

itsekriminointisuoja ei välttämättä ole poistettavissa tällaisella kansalliseen lakiin otetulla konkurssivelallisen ilmoittamisvelvollisuudella, vaikka velallinen tätä velvollisuutta laiminlöisi.¹⁹⁴

KonkL 4 luvun 5a §:n mukainen velallisen vaitiolo-oikeus on voimassa vain, kun velallista koskeva rikosprosessi on jo alkanut. Linnan mukaan tämä aiheuttaa vakavia ongelmia itsekriminointisuojan suhteen tilanteessa, jossa konkurssivelallinen pakotetaan antamaan menettelyssä tietoja, joista ilmenee velallisen aikaisempi rikollinen toiminta, kun tästä rikoksesta ei ole vielä rikosprosessia aloitettu, ja konkurssipesänhoitaja on velvoitettu tekemään tästä rikosilmoitus. Myös oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 25 §:n 2 momentin mukainen hyödyntämiskielto on rajattu koskemaan vain tilanteita, joissa tietoja on hankittu rikosprosessin oltua jo samanaikaisesti vireillä, joten tätäkään kautta itsekriminointisuoja ei Suomessa toteudu Linnan mainitsemassa tilanteessa.¹⁹⁵

Konkurssivelallisen itsekriminointisuojaa turvataan siis vain silloin, kun rikosprosessi on vireillä samanaikaisesti konkurssimenettelyn kanssa. Muussa tapauksessa velallinen on lain mukaan velvollinen tiedot antamaan, eivätkä nämä tiedot ole myöskään hyödyntämiskiellon alaisia rikosoikeudenkäynnissä. Tilanne ei ole vallitsevan itsekriminointisuojan tulkintalinjan mukainen ja Linnan mielestä näissä tapauksissa tulisikin soveltaa itsekriminointisuoja suoraan siten, kuin periaatteen sisältö ilmenee EIS:sta ja EIT:n ratkaisukäytännöstä.¹⁹⁶

EIT:n ratkaisussa *Kansal v. Yhdistynyt kuningaskunta* 27.4.2004 oli kyseessä konkurssimenettely, jossa konkurssivelallinen oli luovuttanut uhkasakon ja painostusvankeuden painostuksen alaisena tietoja, joiden perusteella hänet myöhemmin tuomittiin kansallisessa tuomioistuimessa syylliseksi muun muassa omaisuuden hankkimisesta petoksella. EIT ei perustellut ratkaisua erityisen laajasti, koska tapauksessa oli selvää, että konkurssimenettelyssä velalliselta saadut tiedot olivat olleet tapauksessa ratkaisevan todisteen asemassa ja velallisen syyksi lukeva tuomio oli sen vuoksi loukannut EIS:n mukaista itsekriminointisuojaa. Vastapuolena ollut valtio oli myös toisaalta käytännössä myöntänyt kansallisessa oikeudenkäynnissä tapahtuneen itsekriminointisuojan loukkauksen, ainakin sen osalta, että konkurssimenettelystä saatuja

¹⁹⁴ Könkkölä ja Linna 2020, s. 586 alaviite 107

¹⁹⁵ Könkkölä ja Linna 2020, s. 587–588

¹⁹⁶ Könkkölä ja Linna 2020, s. 588. Tätä ns. etukäteisen myötävaikuttamisen ongelmaa käsittelem jäljempänä tutkielman luvussa 5.2.

tietoja oli rikosprosessissa hyödynnetty velallisen vahingoksi EIT:n aiemman oikeuskäytännön vastaisesti.¹⁹⁷

Kotimaisessa oikeuskäytännössä itsekriminointisuoja konkurssimenettelyssä on ollut esillä tulkintalinjaa muuttaneen ennakkoratkaisun KKO 2009:80 lisäksi ratkaisussa KKO 2012:5. Tapauksen otsikko on seuraavanlainen:

Käräjäoikeuden määräyksen mukaan A:ta pidettiin erään osakeyhtiön konkurssissa velallisena konkurssilain velallisen velvoitteita koskevia säännöksiä sovellettaessa. A oli määrätty sakon uhalla täyttämään myötävaikutus- ja tietojenantovelvollisuutensa.

Kysymys siitä, oliko velallisen velvollisuuksia koskevien säännösten soveltamispiiri voitu laajentaa koskemaan A:ta ja siitä, oliko uhkasakko voitu tuomita pesähoitajan hakemuksessa väitetyllä perusteella maksettavaksi, kun A oli samaan aikaan vireillä olevassa esitutkinnassa epäiltynä yhtiön toiminnassa tehdyistä rikoksista.

Tapauksessa pesähoitaja oli vaatinut konkurssivelallinen A:lle maksettavaksi uhkasakkoa, koska A ei ollut täyttänyt konkurssilain mukaisia tiedonanto- ja myötävaikutusvelvollisuuksiaan konkurssimenettelyssä. A oli ollut rikoksen esitutkinnassa epäiltynä koko sen ajan, kun häneltä oli vaadittu konkurssimenettelyssä tietoja sakon uhalla, ja nämä tiedot olivat saattaneet olla osittain samoja, mihin A:n rikosepäily perustui. KKO antoi merkitystä sille, että pesähoitajan vaatimukset eivät olleet sillä tavoin yksilöityjä koskemaan esimerkiksi tiettyjä seikkoja, että A olisi voinut täyttää myötävaikutusvelvollisuutensa vaarantamatta omaa itsekriminointisuojaansa. Uhkasakkoa ei määrätty A:lle maksettavaksi.¹⁹⁸

Ratkaisun KKO 2012:5 aikana konkurssilaissa ei vielä ollut säädettyä nykyisenlaista vaitiolo-oikeutta (KonkL 4 luvun 5a §), joten itsekriminointisuojan vaikuttavuutta konkurssimenettelyssä perusteltiin vallitsevan oikeuskäytännön tulkinnoilla (KKO viittasi ratkaisuihin: KKO 2009:80, EIT Kansal v. Yhdistynyt kuningaskunta 2004 ja EIT Marttinen v. Suomi 2009).¹⁹⁹

¹⁹⁷ EIT Kansal v. Yhdistynyt kuningaskunta 2004, kohdat 27–29

¹⁹⁸ KKO 2012:5, kohdat 19–21

¹⁹⁹ KKO 2012:5, kohdat 12–14

5.1.3 Verotusmenettely

Verotusmenettelyssä verovelvollisella on lähtökohtaisesti laaja ilmoittamisvelvollisuus antaa totuudenmukaisia ja riittäviä tietoja verotuksen toimittamiseksi. Esimerkiksi verotarkastuksessa verovelvolliselle on säädetty laajat tiedonantovelvollisuudet (verotusmenettelylain [1558/1995] [VML] 14 § ja oma-aloitteisten verojen verotusmenettelylain [768/2016] [OVML] 24 §).²⁰⁰ Tällaiset velvollisuudet koskevat myös läheisesti veroilmoituksen tekemistä (VML 7 § ja OVML 16 §) ja verotietojen täydentämistä veroviranomaisen kehotuksesta (VML 11 § ja OVML 21 §).²⁰¹

Näitä verovelvollisen myötävaikutusvelvollisuuksia tehostaa mahdollisuus veronkorotuksen määräämiselle, mikäli verovelvollinen laiminlyö velvoitteitaan ja verotiedot ovat virheellisiä (VML 32 § ja OVML 37 §). Verovelvollisen laiminlyönti voi myös täyttää rikoslain 29 luvun 1–3 §:n mukaisen tunnusmerkistön veropetoksesta, jolloin verovelvollinen voidaan tuomita veropetoksesta veronkorotuksen sijasta.²⁰²

Toisinkuin ulosottokaareissa ja konkurssilaisissa, verotusmenettelyä tai yleistä hallintomenettelyä koskevissa laeissa ei ole säädetty erityisiä itsekriminointisuoja koskevia säännöksiä. Itsekriminointisuojan soveltaminen verotusmenettelyssä on täten oikeuskäytännöstä ja itsekriminointisuoja koskevista lainvalmisteluaineistoista²⁰³ ilmenevien tulkintalinjojen varassa.²⁰⁴ Verohallinto on kaukonäköisesti täydentänyt tätä hieman tulkinnanvaraiseksi jäänyttä oikeustilaa 30.9.2016 antamallaan ohjeella: ”Rikosoikeudenkäynnissä sovellettava itsekriminointisuoja ja sen vaikutus verotusmenettelyssä” (A93/200/2016).

Itsekriminointisuoja tulee merkitykselliseksi verotusmenettelyssä, kun veroasian kanssa on samanaikaisesti vireillä samoja seikkoja koskeva verovelvollisen esitutkinta tai rikosoikeudenkäynti. Tällöin verovelvollisen verolainsäädännön mukaiset myötävaikutus- ja tiedonantamisvelvollisuudet ovat ristiriidassa rikosepäilyn tai -syytetyn vaitiolo-oikeuksien kanssa. Verotusmenettelyn tarkoituksena on saada riittävät ja oikeat tiedot verotusta varten, kun puolestaan rikosprosessissa näitä ilmi tulleita tietoja saatettaisiin käyttää todisteena verovelvollisen vahingoksi.²⁰⁵

²⁰⁰ Ansamäki 2017, s. 18

²⁰¹ Rabinä, Myrsky ja Myllymäki 2017, s. 178

²⁰² Ks. tarkemmin veronkorotuksesta ja veropetoksesta seuraamuksina Äimä 2017, s. 47–51

²⁰³ Erityisesti HE 46/2014 vp ja siihen liittyvä lakivaliokunnan mietintö LaVM 19/2014 vp

²⁰⁴ Rabinä, Myrsky ja Myllymäki 2017, s. 177–178

²⁰⁵ Verohallinnon ohje A93/200/2016, kohta 3.2

Verohallinnon ohjeistuksen mukaan verovelvollisen laajasta tietojenantovelvollisuudesta ja sitä tehostavasta veronkorotusuhasta tulee käytännössä luopua, kun verotusmenettelyn kanssa on samanaikaisesti vireillä samoja asioita koskeva rikosprosessi. On nimittäin olemassa vaara, että verotusmenettely ”pilaa” rikosprosessin, koska verotusmenettelyssä voidaan saada verovelvolliselta veronkorotusuhan avulla tietoja, jotka sitten luovutetaan esitutkintaan, ja nämä todisteet joutuvat myöhemmin oikeudenkäynnissä oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 25 §:n 2 momentin mukaisesti hyödyntämiskieltoon (ks. tutkielman s. 13–14).²⁰⁶

Verotusmenettelyssä ei ole ulosottokaaren kaltaista palomuurisäännöstä, joten estettä ei ole sille, että esitutkintaviranomaiset saavat käyttöönsä kaikki verovelvollisen ilmi tulleet verotustiedot. Siksi on tärkeää, että verovelvolliselle kerrotaan tämän rikosprosessuaalisista vaitiolo-oikeuksista ja että verotusmenettelyyn annettuja tietoja voidaan käyttää rikosprosessissa. Jos verovelvollinen antaa itsekriminoivia tietoja verotusmenettelyssä tämän ilmoituksen jälkeen vapaaehtoisesti, niin saadut tiedot eivät ole enää OK 17 luvun 25 §:n 2 momentin perusteella hyödyntämiskiellossa.²⁰⁷

Itsekriminointisuoja verotusmenettelyssä oli korkeimman hallinto-oikeuden tulkittavana sen ratkaisussa KHO 2016:100. Kyseessä oli tilanne, jossa verohallinto oli saanut ulkomaiselta veroviranomaiselta tiedon, että verovelvollinen A:lla oli ollut vuosina 2005–2010 huomattavia pääomatuloja ulkomailta. A:n verotusta oikaistiin ja hänelle määrättiin veronkorotusta. A vastusti veronkorotusta eikä suostunut antamaan häneltä kysyttyä selvitystä asiasta itsekriminointisuojaansa vedoten verotustarkastuksesta lähtien, pysyen kannassaan myös hänelle määrätystä veronkorotuksesta valittaessaan. A valitti, että häneltä oli vaadittu veromenettelyssä selvityksiä itsekriminointisuojaan rikkoen.

KHO katsoi, että tapauksessa ei ollut käsillä itsekriminointisuojan loukkaaminen seuraavanlaisilla perusteilla. A oli ensinnäkin ollut oikeudestaan itsekriminointisuojaan tietoinen tapauksen verotusmenettelystä lähtien eikä ole antanut verohallinnolle mitään selvitystä, joka voisi olla itsekriminointisuojaan loukkaavasti hankittua. Veronkorotus määrätään vain sen perusteella, että verovelvollisen veroilmoituksen sisältö on väärä. Veronkorotuksen määrääminen ei siis perustu siihen, että A ei ole antanut selvitystä nyt

²⁰⁶ Verohallinnon ohje A93/200/2016, kohta 3.2

²⁰⁷ Verohallinnon ohje A93/200/2016, kohta 3.2, ohje sisältää myös viranomaisille tarkempaa opastusta siitä, miten itsekriminointisuoja otetaan huomioon esitutkinnan kanssa samanaikaisesti suoritettavassa verotarkastuksessa. Tällöin edellytetään huolellista yhteistyötä vero- ja esitutkintaviranomaisten välillä sen varmistamiseksi, ettei todistusaineistoa päätyisi myöhemmin oikeudenkäynnissä hyödyntämiskieltoon.

toimitetussa verotarkastuksessa, vaan se perustuu siihen, että A ei ole toimittanut totuudenmukaisia veroilmoituksia verovuosilta 2005–2010. A:lle verotarkastuksen aikana lähetetty kuulemiskirje ei ole ollut uhkaus, vaan tilaisuus antaa selvitystä ennen verotuksen toimittamista, eikä selvityksen antamatta jättäminen ole ollut perusteena veronkorotuksen määräämiselle. A:n itsekriminointisuoja ei ollut vaarantunut, kun A:lta oli kysytty ilman pakkokeinojen tai rangaistuksen uhkaa selvitystä verotusta varten.

EIT:n oikeuskäytännön mukaan verotusmenettelyssä käy toisin, jos verovelvolliselta on vaadittu verotietoja verotarkastusta varten nimenomaisten pakkokeinojen avulla. EIT:n ratkaisujen J.B. v. Sveitsi 3.5.2001 ja Chambaz v. Sveitsi 5.4.2012 tapauksissa verovelvollisille oli määrätty useita uhkasakkoja heidän tiedonantovelvollisuutensa tehostamiseksi. Kummassakin tapauksessa EIT katsoi menettelyn rikkoneen verovelvollisen itsekriminointisuoja, kun heiltä oli vaadittu sakkojen uhalla tietoja, joiden perusteella heitä kohtaan olisi voinut aiheutua syyte veropetosrikoksista.²⁰⁸

Tapauksen J.B. v. Sveitsi verotusmenettelyn kanssa ei ollut samanaikaisesti vireillä verovelvollista koskevaa rikosprosessia, mutta EIT rinnasti tapauksessa käsillä olleen verotusmenettelyn rikosprosessiin, jossa itsekriminointisuojan soveltaminen oli mahdollista, koska tässä verotusmenettelyssä voitiin määrätä verovelvolliselle rangaistusluonteisia sanktioita.²⁰⁹ Tämä tulkinta ei kuitenkaan johda siihen, että suomalaisia veronkorotusmenettelyjä rinnastettaisiin lähtökohtaisesti rikosprosessiin. Veronkorotus seuraamuksena ei tähän ole nimittäin riittävää, koska suomalaiseen verolainsäädäntöön on omaksuttu kaksoisrangaistavuuden kieltö (*ne bis in idem*), mikä tarkoittaa sitä, ettei sekä veronkorotusta että rikosoikeudellista seuraamusta voida määrätä rangaistusluonteisina seuraamuksina samasta veroasiasta.²¹⁰

Suomalaiseen verolainsäädäntöön on omaksuttu tämä *ne bis in idem* -kieltö EIT:n oikeuskäytännön vaikutuksesta ja sen asianmukaiseksi toteuttamiseksi vuoden 2013 joulukuussa säädettiin voimaan uusi laki erillisellä päätöksellä määrättävästä veron- tai tullinkorotuksesta (VerKorL 781/2013, jäljempänä myös veronkorotuslaki).²¹¹

Veronkorotuslaki vaikuttaa nykyään merkittävästi itsekriminointisuojan sovellettavaksi tulemiseen verotusmenettelyissä. Veronkorotuslaki nimittäin mahdollistaa veroviranomaisen tekemän veronkorotuspäätöksen jättämisen toistaiseksi tekemättä

²⁰⁸ EIT J.B. v. Sveitsi 2001, kohdat 65–66 ja EIT Chambaz v. Sveitsi 2012, kohdat 53–54

²⁰⁹ EIT J.B. v. Sveitsi 2001, kohdat 47–49

²¹⁰ Tapanila 2019, s. 111–112

²¹¹ Rabinä, Myrsky ja Myllymäki 2017, s. 409

verotuspäätöksen yhteydessä. Veronkorotuspäätös tulee tehdä lain mukaan viimeistään verotuspäätöksen tekemistä seuraavan kalenterivuoden loppuun mennessä, jos veroviranomainen ei ole tehnyt siihen mennessä asiasta rikosilmoitusta tai saanut tietoa esitutinnan aloittamisesta (VerKorL 2 §). Jos veronkorotus on jo määrätty, niin rikosilmoitus voidaan tällöin tehdä samasta asiasta vain, jos asiasta on ilmennyt tämän jälkeen uutta ja olennaista näyttöä, eikä se ole jäänyt aiemmin huomioimatta viranomaisesta johtuvasta syystä (VerKorL 3 §).

Veronkorotuslailla varmistetaan, ettei luonnollinen henkilö, kotimainen kuolinpesä tai yhtymä tule rangaistuksi samasta asiasta kahteen kertaan sekä veronkorotus- että rikosoikeudellisella seuraamuksella (*ne bis in idem* -kielto). Toisaalta laki antaa veroviranomaiselle harkintavaltaa lykätä veronkorotuksen määräämistä, kun verotusmenettelyssä ilmenee seikkoja, joiden takia viranomaisen on harkittava rikosilmoituksen tekemistä. Näin varmistetaan, että tehdyistä verorikoksista voidaan määrätä tekoon nähden oikeanlainen seuraamus.²¹²

Veronkorotuslain voimaantulon seurauksena verotusmenettely on yhä harvemmin samanaikaisesti vireillä samoja asioita koskevan rikosprosessin kanssa. Itsekriminointisuoja ei tällöin oikeuta verovelvollista vaitioloon verotustietojensa suhteen eivätkä verovelvollisen antamat tiedot ole lähtökohtaisesti myöskään OK 17 luvun 25 §:n 2 momentin mukaisessa hyödyntämiskiellossa, vaikka näiden tietojen perusteella veroviranomaisen rikosilmoituksesta aloitettaisiin myöhemmin esitutkinta.²¹³ Seuraavaksi käsitellään vielä kahta korkeimman oikeuden tapausta, joissa kyseessä olleiden verotusmenettelyjen aikaan veronkorotuslaki ei ollut vielä voimassa.

Ratkaisussa KKO 2011:46 KKO katsoi, että verovelvollisen itsekriminointisuoja oli loukattu, kun häntä oli verotarkastuksen yhteydessä velvoitettu antamaan samanaikaisesti vireillä olleeseen esitutkintaan läheisesti liittyneitä tietoja veroviranomaiselle.²¹⁴ Verovelvolliseen ei ollut kohdistettu tietojen saamiseksi erityistä uhkasakkoa tai painostusvankeutta, mutta KKO katsoi, että verovelvolliseen kohdistui veronkorotuksen uhka ja erityisesti veropetossäännöksen rangaistusuhka kyseessä olleen veromenettelyn seuraamuksena.²¹⁵

²¹² HE 191/2012 vp, s. 17

²¹³ Tähän ns. etukäteisen myötävaikuttamisen ongelmaan palataan jäljempänä tutkielman luvussa 5.2.

²¹⁴ KKO 2011:46, kohta 19

²¹⁵ KKO 2011:46, kohta 16

Ratkaisussa KKO 2015:1 verovelvollisen itsekriminointisuoja ei ollut loukattu ja verovelvollinen voitiin tuomita törkeästä veropetoksesta, kun hän oli tehnyt virheelliset veroilmoitukset verovuosilta 2004 ja 2005. Verovelvollinen väitti tapauksessa, että hän ei olisi voinut täyttää veroilmoituksiaan tuolloin totuudenmukaisesti, koska hän olisi tuolloin pakotettu myötävaikuttamaan rikostensa ilmituloon. KKO katsoi, että verovelvollinen ei ollut vielä vuosina 2004 ja 2005 rikoksesta epäillyn tai syytetyn asemassa, kun hän oli tehnyt kyseiset veroilmoitukset totuudenvastaisesti. Esitutkinta oli käynnistynyt vasta vuonna 2011, joten verovelvollinen ei ole ollut itsekriminointisuojaan oikeuttavassa asemassa veroilmoitukset jättäessään. Lisäksi veroilmoitusvelvollisuus poikkesi KKO:n mielestä tilanteesta, koska siihen ei sisälly samalla tavalla pakkoa kuin esimerkiksi lisäselvityksen vaatimiseen verovelvolliselta veronkorotuksen uhalla tai esitutkinnan kanssa samanaikaiseen verotarkastukseen, jollainen oli kyseessä ratkaisun KKO 2011:46 tapauksessa. KKO katsoi myös, että totuudenmukainen tulotietojen kertominen veroilmoituksessa ei voisi yleensä aiheuttaa välitöntä itsensä ilmiantamista rikoksesta.²¹⁶

5.2 Itsekriminointisuojan alkamisajankohta

Pääsääntöisesti itsekriminointisuojan on katsottu voivan soveltua muihin viranomaismenettelyihin vain silloin, kun menettelyn kanssa on samanaikaisesti alkanut rikosprosessi eli henkilö on asetettu esitutkinnassa epäillyn tai rikosoikeudenkäynnissä syytetyn asemaan. Tähän tulkintaan on päädytty esimerkiksi itsekriminointisuojan kansallista tulkintalinjaa merkittävästi muuttaneessa ratkaisussa KKO 2009:80 (ks. tutkielman s. 48–50). Samoin sekä konkurssilain 4 luvun 5a §:n vaitiolo-oikeus (ks. s. 56) että oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 25 §:n 2 momentin hyödyntämiskiellösäännös (ks. s. 13–14) on lainsäätäjän toimesta sidottu siihen edellytykseen, että niitä voidaan soveltaa vain, kun rikosprosessi on samanaikaisesti vireillä muun menettelyn kanssa.

Kuten aiemmissa luvuissa on todettu, eri siviiliprosesseissa ja viranomaismenettelyissä henkilölle on asetettu laajoja tiedonanto- ja myötävaikutusvelvoitteita. Näiden velvoitteiden takia henkilö voi kohdistaa itseensä rikosepäilyn, vaikka esitutkinta ei olisi vielä alkanut. Kun esitutkinta sitten aloitetaan viranomaismenettelyssä saatujen tietojen perusteella, herää kysymys tulisiko itsekriminointisuoja ulottaa ajallisesti koskemaan

²¹⁶ KKO 2015:1, kohdat 17–20

myös aikaa ennen rikosprosessin alkua.²¹⁷ Tällaisesta tilanteesta ennen esitutinnan aloittamista käytetään jatkossa termiä *etukäteinen myötävaikuttaminen*.²¹⁸

Etukäteisen myötävaikuttamisen sisällyttäminen itsekriminointisuojan soveltamisalaan, voi vaikuttaa perustellulta kannanotolta, kun ajatellaan tilannetta, jossa henkilö joutuu luovuttamaan viranomaismenettelyssä tietoja viime kädessä esimerkiksi uhkasakon velvoittamana ja saatujen tietojen perusteella aloitetaan myöhemmin tätä vastaan esitutkinta. Toisaalta tällainen itsekriminointisuojan ajallinen laajentaminen voisi tehdä sanktiouhkaiset siviilikuulemiset mahdottomiksi toteuttaa, jos kuultavalla olisi aina rikosprosessin ulkopuolellakin esimerkiksi vaitiolo-oikeus tiedoista, jotka perustaisivat häneen kohdistuvan esitutinnan alkamisriskin. Itsekriminointisuojan soveltuessa vain rikosprosessin kanssa rinnakkaisiin menettelyihin, vältetään itsekriminointisuojan väärinkäytökset siviilikuulemisten tarkoitusten mitätöimiseksi.²¹⁹

Tapanila on arvioinut EIT:n oikeuskäytäntöä etukäteistä myötävaikuttamista sivunneiden ratkaisujen suhteen. EIT:n tulkinnan mukaan itsekriminointisuoja tulee viimeistään voimaan silloin, kun henkilö asetetaan esitutkinnassa epäillyn asemaan. EIT on kuitenkin tunnistanut oikeuskäytännössään myös tilanteita, joissa on ollut ajallisesti kiinteä yhteys vielä aloittamattomaan rikosprosessiin ja asianosainen on voinut ennakoida tietojen käyttämisen oman syyllisyytensä toteennäyttämiseksi rikoksesta. EIT:n ratkaisussa *Funke v. Ranska* 25.2.1993 rikostutkintaa ei ollut aloitettu, kun tulliviranomaiset vaativat asianosaista luovuttamaan tietoja tehtyään poliisien avustamina kotietsinnän hänen taloonsa. Toisessa ratkaisussa *Heaney ja McGuinness v. Irlanti* 21.12.2000 oli kyseessä esitutkintaa alustavien puhuttelujen kaltainen tilanne, jossa rikosprosessi ei ollut vielä alkanut, mutta asianomaisia velvoitettiin pakkokeinoin antamaan tietoja tapahtuneesta rikoksesta. Kummassakin tapauksessa EIT katsoi, että asianosaisilla oli ollut tilanteissa oikeus vaitioloon itsekriminointisuojan perusteella.²²⁰

Tapanila on mielestäni perustellusti todennut, että itsekriminointisuojan alkamisajankohtaa ei voida sitoa ainoastaan rikosprosessin aloittamiseen, jos ns. tosiallinen rikosepäily on syntynyt viranomaisille jo ennen tätä. Muuten sallittaisiin viranomaisten erilaiset taktikoinnit, joilla voitaisiin hankkia siviiliprosesseissa

²¹⁷ Kysymystä ovat pohtineet mm. Marttila 2013, s. 803–809; Tapanila 2019, s. 71–82 ja Vuorenää 2020, s. 102–105

²¹⁸ Termiä ovat käyttäneet ensin Marttila 2013, s. 804 ja sittemmin myös Tapanila 2019, s. 72

²¹⁹ Vuorenää 2020, s. 104–105

²²⁰ Tapanila 2019, s. 79–80

itsekriminointisuojan estämättä näyttöä asianosaista vastaan ennen varsinaisen rikosprosessin aloittamista. Tapanila mainitsee esimerkkinä esitutkintaviranomaisen, joka saa tietää rikosepäilystä salaisia pakkokeinoja käyttämällä toisen rikosasian yhteydessä ja ryhtyy sitten teettämään asiasta ulosottoselvitystä epäilyn varmistamiseksi, kun asianosainen ei ole itse vielä tietoinen häneen kohdistuvasta rikosepäilystä.²²¹

5.3 Itsekriminointisuojan suhde valehteluun

Rikosasian epäillyllä ja syytetyllä ei ole Suomessa totuusvelvollisuutta, eikä heitä kohtaan oli säädetty rangaistusseuraamuksia antaessaan rikosprosessissa epätosia lausuntoja. Toisaalta valehtelu on mahdollista ottaa tuomioistuimen todistusharkinnassa huomioon heitä vastaan puhuvana näyttönä. Myös rikosoikeudenkäynnin todistajalla voi olla poikkeuksellisesti lain mukainen oikeus poiketa totuudesta vaitiolo-oikeuden lisäksi.²²²

Valehtelua rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä on arvioitu itsekriminointisuojan suhteen muutaman kerran kotimaisessa oikeuskäytännössä. Jo tutkielman luvussa 5.1.3 käsitellyssä ratkaisussa KKO 2011:46 verovelvollinen oli antanut vääriä tietoja häntä koskeneessa verotarkastuksessa, joka oli ollut samanaikaisesti vireillä veropetosta koskeneen esitutkinnan kanssa. KKO lausui seuraavanlaisesti itsekriminointisuojan ulottumisesta väärin tietojen antamiseen:

Korkein oikeus toteaa, että itsekriminointisuoja on kysymys ennen muuta oikeudesta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Rikoksesta epäiltyä tai syytteessä olevaa ei saa pakottaa tai painostaa myötävaikuttamaan omalla toiminnallaan syyllisyytensä selvittämiseen. Itsekriminointisuoja ei myöskään edellytä, että syylliseksi epäilty nimenomaisesti vetoaa oikeuteensa. Suomessa rikoksesta epäillylle ei ole esitutkinnassa tai rikosoikeudenkäynnissä asetettu totuudessapysymisvelvollisuutta eikä väärin tietojen antamista rikosprosessin kuluessa ole säädetty rangaistavaksi. A on kuitenkin tuomittu rangaistukseen siitä, että hän on antanut vääriä tietoja asiaa selvittäneelle viranomaiselle seikoista, joista samanaikaisesti vireillä olevassa esitutkinnassa häntä on epäilty törkeästä veropetoksesta. Tällaisen menettelyn

²²¹ Tapanila 2019, s. 81–82

²²² Tutkielmassa on jo edellä käsitelty näitä epäillyn (s. 17) ja syytetyn sekä todistajan (s. 40–42) totuusvelvollisuuksia ja niiden poikkeuksia

*katsominen rangaistavaksi hävittäisi olennaisilta osiltaan syylliseksi epäillyn oikeuden vaieta tai olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. Väärien tietojen antamista ei ole sen vuoksi syytä arvioida toisin kuin oikeutta vaieta tai jättää tietoja antamatta ja itsekriminointisuoja voidaan katsoa ulottuvan myös tällaiseen menettelyyn.*²²³

KKO näyttää ratkaisussa rinnastavan väärien tietojen antamisen ja vaitiolo-oikeuden toisiinsa ja valehtelu näyttäisi olevan itsekriminointisuoja perusteella hyväksyttävää. Kuitenkin KKO:n uudemmassa ratkaisussa KKO 2015:6 (ks. tutkielman s. 42–43), KKO katsoi, ettei riita-asian oikeudenkäynnin todistajilla ollut itsekriminointisuoja perusteella oikeutta valehteluun, kun heitä vastaan oli samanaikaisesti vireillä rikossyyte. Keskeisenä perusteena KKO:n ratkaisulle näyttää olleen oikeudenkäynnin todistajan aseman arvostaminen eri tavalla kuin verovelvollisen tai konkurssivelallisen:

*...Toisin kuin konkurssivelalliselta ja verovelvolliselta ennakkoratkaisuissa KKO 2009:80 ja 2011:46 tarkoitetuissa menettelyissä vaaditut tiedot, todistajalle esitetyt kysymykset liittyvät ensisijaisesti asiaan, jossa hänen kuulemisensa todistajana on tarpeen, ja kysymysten tarkoituksena on saada selville totuus asiassa. Tähän nähden on tärkeää, että tuomioistuin saa tietää, mikäli todistajan kertomukseen jää aukko, ja syyn siihen. Todistajan vetoaminen kieltäytymisoikeuteensa ja sen syyn ilmoittaminen palvelevat siten oikeudenkäynnin tarkoitusta. Sitä merkitystä, mikä todistajanlausuman totuudenmukaisuudella on, ilmentää perättömästä lausumasta tuomioistuimessa säädetty varsin ankara rangaistusasteikko.*²²⁴ (lihavointi oma)

Tähän perusteluun ovat kiinnittäneet huomiota Hupli ja Vuorenpää. Onko todistajan asema todella niin erilainen verrattuna konkurssivelalliseen tai verovelvolliseen, että itsekriminointisuoja oikeuttaa valehteluun eri tavoin tämän aseman perusteella.²²⁵ Perustelu herättää nimittäin hämmentävän kysymyksen siitä, että eikö konkurssi- ja verotusmenettelyn tarkoituksena sitten ole selvittää totuutta niissä käsiteltävissä asioissa.²²⁶

Ratkaisussa KKO 2017:78 oli kyse takaisinsaantia konkurssipesään koskevasta tuomioistuinkäsittelystä, jossa asianomistaja oli todistajana kertonut asioista totuudenvastaisesti samalla tavalla kuin oli asioista kertonut samanaikaisesti vireillä

²²³ KKO 2011:46, kohta 18

²²⁴ KKO 2015:6, kohta 27

²²⁵ Hupli 2017, s. 85

²²⁶ Vuorenpää 2020, s. 112

ollessa häntä koskeneessa esitutkinnassa. KKO ei pitänyt valehtelua sallittavana eikä syytteitä tullut hylätä itsekriminointisuojan loukkauksen perusteella.²²⁷

KKO:n ratkaisut KKO 2015:6 ja KKO 2017:78 näyttävät edustavan nykyään sovellettavaa tulkintalinjaa itsekriminointisuojan suhteesta valehteluun. Tapanila pitää tapauksia perusteltuina, koska niissä KKO oli arvioinut, oliko valehtelevä ollut itsekriminointisuojan toteutumisen kannalta ainoa vaihtoehto. Näin ei tapauksissa katsottu olleen, vaan myös vaikeneminen olisi ollut mahdollista. Lisäksi tapauksessa KKO 2017:78 totuudenvastainen kertomus siviiliprosessissa oli aiheuttanut vahinkoa muille prosessin osapuolille.²²⁸

Hupli vastaisi kysymykseen itsekriminointisuojan oikeuttamisesta valehteluun rikoslain 15 luvun 13 §:n 1 momentin 2 kohdan mukaisen perätöntä lausumaa koskevan rajoitussäännöksen (ks. tutkielman s. 41) avulla. Täten arvioitaisiin yksittäistapauksittain riittääkö vaikeneminen turvaamaan itsekriminointisuojan. Mikäli riittää, valehtelu olisi rangaistavaa ja mikäli ei, niin valehtelusta ei rangaistaisi.²²⁹

Vuorenpää taas pitää ratkaisun KKO 2011:46 tulkintalinjaa perusteltuna, koska syytetyllä tulee olla oikeus valehdella eikä itsekriminointisuojan kannalta syytettynä pidettävän henkilön oikeuksiin tulisi vaikuttaa se, että millaisessa menettelyssä häntä kuullaan. Kun henkilö on EIS:n 6 artiklassa tarkoitetulla tavalla rikoksesta syytetty, niin hänen oikeutensa, esimerkiksi valehteluun, eivät saa olla rikosprosessin ulkopuolella heikommat kuin häntä koskevassa vireillä olevassa rikosprosessissa.²³⁰

²²⁷ Hovioikeus oli ratkaissut tapauksen ensin KKO 2011:46 kannan mukaisesti katsoessaan ”ettei A:lta ollut voitu edellyttää takaisinsaantioikeudenkäyntien yhteydessä, että hän silloin kertoisi tapahtumienkuluista eri tavalla kuin hän oli puolustukseksi kertonut törkeää velallisen epärehellisyyttä koskevassa esitutkinnassa. Siviiliasian yhteydessä annetun totuudenvastaisen kertomuksen katsominen rangaistavaksi loukkaisi olennaisesti syylliseksi epäillyn oikeutta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen samaan aikaan vireillä olleeseen rikosepäilyyn liittyen. A:n väärin tietojen antamista ei sen vuoksi nyt kysymyksessä olleessa tilanteessa ollut syytä arvioida toisin kuin hänen oikeuttaan vaieta tai jättää tietojaan antamatta. Itsekriminointisuoja ulottui nyt kysymyksessä olleeseen menettelyyn. A:n syytteessä kuvattua menettelyä ei siten voitu pitää rangaistavana ja syytteet oli hylättävä.”

²²⁸ Tapanila 2019, s. 140–141

²²⁹ Hupli 2017, s. 86

²³⁰ Vuorenpää 2020, s. 110–111

6. JOHTOPÄÄTÖKSET

Itsekriminointisuoja on kulkenut pitkän matkan periaatteesta, joka oikeutti aluksi lähinnä olemaan ilmiantamatta itseään rikoksesta. Itsekriminointisuojan ydinajatus, että ketään ei pakottamalla ja etenkin kiduttamalla saada myötävaikuttamaan oman rikoksensa selvittämiseen, on hyvin tärkeä sivistyneelle oikeusvaltiolle. Itsekriminointisuoja on yksi tärkeimmistä periaatteista, jotka takaavat rikosprosessin epäillylle ja syytetylle tasaveroisen prosessuaalisen aseman viranomaisiin nähden ja mahdollistavat tämän tehokkaan puolustautumisen rikosprosessissa.

Tutkielmassa halusin selvittää itsekriminointisuojan nykyistä asemaa Suomen oikeusjärjestyksessä ja millainen on käytännössä sen nykyinen tulkintalinja. Tätä varten tutkielmassa selvitettiin minkälaista sääntelyä ja oikeuskäytäntöä itsekriminointisuojaan liittyy sekä kansallisen rikosprosessimme sisällä että sen ulkopuolisissa menettelyissä.

Aiheen laajuuden vuoksi jouduin rajaamaan itsekriminointisuojan käsittelyä koskemaan vain sen tutkielmassa esiin nostetuille soveltamisalueille, mutta aiheesta jäi väistämättä joko kokonaan tai osittain käsittelemättä sitä koskevia aihealueita, kuten itsekriminointisuojan asema muunlaisissa rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä kuin ulosotossa, konkurssissa tai verotuksessa. Tutkielmassani onnistuin kuitenkin mielestäni tuomaan hyvin esille itsekriminointisuojan ydinsisällön ja miten se otetaan suomalaisessa oikeudenkäytössä pääosin huomioon.

Itsekriminointisuojaan perehtyessä ei voi olla huomaamatta sitä tosiasiaa, että eurooppalaisen itsekriminointisuojan kehitys nojaa käytännössä erittäin vahvasti Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) oikeuskäytännöstä ilmenevän periaatteen tulkintalinjan varaan. Kansallisen lainsäätäjän ja tuomioistuinten tulee seurata tarkasti EIT:n tuoretta oikeuskäytäntöä, joka määrittää itsekriminointisuojuille annettavaa merkitystä yksittäistapauksissa. Viime kädessä EIT joutuu antamaan jäsenmaalle langettavan tuomion, kuten Suomelle ratkaisussa *Martinen v. Suomi* vuonna 2009, jos jäsenmaassa käytetty menettely on loukannut henkilön itsekriminointisuojuja.

Jäsenmaan tulee siis järjestää itsekriminointisuojujen turvaaminen omassa oikeusjärjestelmässään, siinä laajuudessa kuin EIT:n oikeuskäytäntö sen käytännössä määrittää. Tässä tulee kuitenkin huomata se, ettei yksittäisten EIT:n ratkaisujen

tulkinnosta pitää välittömästi tehdä kauaskantoisia johtopäätöksiä. Hätköityihin lainsäädäntötoimiin ei pidä ryhtyä heti, vaan vasta silloin kun ennakkopäätöksestä pääteltävä tulkintalinja saa tukea useammista samankaltaisista EIT:n ratkaisuksista.

Itsekriminointisuojaan asema Suomessa on melko lyhyen ajanjakson aikana kokenut runsaasti muutoksia, kun kansallista menettelyä on pyritty yhdenmukaistamaan EIT:n vaatimukset täyttäväksi. Rikosprosessin kannalta on merkittävää, että vuoden 2014 uuteen esitutkintalakiin otettiin säännökset siitä, että epäilylle ilmoitetaan nykyään entistä laajemmin ja kattavammin tämän oikeudet avustajan käyttöön ja itsekriminointisuojaan. Vanhan esitutkintalain (449/1987) aikaista oikeuskäytäntöä tarkastelemalla selvisi erityisesti se, että esitutkintavaiheessa on tapahtunut paljon itsekriminointisuojaan loukkauksia, koska epäilylle ei ollut riittävällä tavalla ilmoitettu tämän oikeuksia ennen esitutkintakuulusteluja.

Uuden esitutkintalain käyttöönoton jälkeen itsekriminointisuojaan kannalta ongelmalliseksi jäävät lähinnä tilanteet, joissa epäilyn katsotaan olevan erityisen haavoittuvassa asemassa. Tällöin esitutkintaviranomaisilta vaaditaan näissä yksittäistilanteissa tilannearvion tekemistä siitä, että onko epäilyn oikeudet asiaankuuluvalla tavalla järjestetty pelkän ilmoitusvelvollisuuden täyttämiseksi vai tuleeko viranomaisen käytännössä avustaa epäiltyä normaalimenettelyä laajemmin.

Esimerkiksi ratkaisun KKO 2016:76 tapauksessa (ks. tutkielman s. 32) epäilyn katsottiin olevan erittäin haavoittuvassa asemassa tehtyjen mielentilatutkimusten perusteella, eikä esitutkintaviranomainen ollut tämän ja kyseessä olevan rikoksen vakavuuden vuoksi voinut kuulustella epäiltyä ilman avustajaa. KKO ei antanut merkitystä edes sille, että epäilty oli ennen kuulusteluja ilmoittanut, ettei tarvitse avustajaa. Viranomaisen tulee harkita ymmärtääkö epäilty todella oikeudesta luopumisensa seuraukset ja hankkia tarvittaessa viran puolesta epäilylle lainoppinut avustaja. Huomattavaa on, että poliisin työ on nykyään melkoisen vaativaa, kun esitutkinnan tarkoituksen eli rikoksen selvittämisen rinnalla poliisin tulee edellä kuvatulla tavalla huolehtia myös epäilyn oikeuksien turvaamisesta.

Rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä itsekriminointisuoja tulee lähtökohtaisesti sovellettavaksi vain, kun muun menettelyn kanssa on samanaikaisesti vireillä esitutkinta tai rikosoikeudenkäynti. Olen tutkielmassa käsitellyt näistä muista menettelyistä tarkemmin ulosotto-, konkurssi- ja verotusmenettelyä, joissa itsekriminointisuoja toteutuminen on turvattu eri tavoin.

Ulosottokaareen otettu palomuurisäännös perustaa ulosottoviranomaiselle (ja ulosottovelkojalle) salassapitovelvollisuuden sellaisista ulosottovelalliselta saaduista tiedoista, jotka voisivat saattaa velallisen syytteen vaaraan. Palomuurisäännös ei välitä siitä, onko ulosottomenettelyn kanssa samanaikaisesti vireillä olevaa rikosprosessia.

Sen sijaan konkurssilakiin otettu säännös konkurssivelallisen vaitiolo-oikeudesta tulee sovellettavaksi vain, kun rikosprosessi on samanaikaisesti vireillä. Konkurssivelallisen tulee vain ilmoittaa pesänhoitajalle käyttävänsä vaitiolo-oikeutta itsekriminointisuojaansa perusteella eikä hänen sen jälkeen tarvitse antaa tietoa kyseessä olevasta asiasta.

Verotusmenettelyä varten sitä koskeviin lakeihin ei ole säädetty nimenomaisia säännöksiä itsekriminointisuojusta, joten siellä verovelvollisen itsekriminointisuoja turvataan yleisen itsekriminointisuojan tulkintalinjan mukaan silloin, kun rikosprosessi on samanaikaisesti vireillä. Vuonna 2013 voimaantullut laki erillisellä päätöksellä määrättävästä veron- tai tullinkorotuksesta on toisaalta vähentänyt mahdollisuutta verotusmenettelyn kanssa samanaikaisesti vireillä olevan rikosprosessin olemassaoloon samasta asiasta, minkä vuoksi itsekriminointisuoja tulee yhä harvemmin sovellettavaksi verotusasioissa.

Viime kädessä, mikäli menettelyissä käytetyt itsekriminointisuojan suojakeinot eivät ole toimineet, itsekriminointisuoja loukaten saadut todisteet voidaan asettaa oikeudenkäyntivaiheessa hyödyntämiskieltoon oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 25 §:n 2 momentin nojalla. Hyödyntämiskielto säännös täydentää esimerkiksi ulosottokaaren palomuurisäännöstä, mikäli itsekriminointisuoja loukkaavalla tavalla saatuja tietoja on päässyt palomuurista huolimatta rikosprosessiin.

Mielestäni itsekriminointisuojan soveltaminen näissä siviili- ja hallinto-oikeudellisissa menettelyissä näyttäytyy sekä lainsäädännössä että käytännössä sekavalta. Itsekriminointisuoja on järjestetty aivan eri tavoin esimerkiksi konkurssia ja ulosottoa verrattaessa, mikä ei ole mielestäni tarkoituksenmukaista ainakaan oikeustilan selkeyden ja lainsäädännön tasavertaisuuden kannalta.

Tässä vallitsevassa oikeuden tilassa velallisen onkin kannattavampaa hakeutua ulosoton sijasta konkurssiin, sillä konkurssissa hän voi itsekriminointisuojaansa perusteella käyttää vaitiolo-oikeuttaan ja olla täten kertomatta tietoja omaisuudestaan. Tietoja salaamalla konkurssivelallinen voi saavuttaa velkojiinsa nähden etua, sillä konkurssimenettelyn

täytäntöönpano voi vaikeutua huomattavasti, jos kaikesta konkurssiin kuuluvasta omaisuudesta ei saada tietoa.

Kun täsmällistä lainsäädäntöä taas ei ole, ollaan itsekriminointisuojaan yleisen sisällön varassa. Tällainen tilanne on Suomessa esimerkiksi tutkielman käsittelemässä verotusmenettelyssä. Itsekriminointisuojaan yleinen sisältö ilmenee lähinnä oikeuskäytännöstä ja itsekriminointisuoja koskeneiden säädösehdotusten esitöistä. Tärkeimpänä itsekriminointisuojaan yleisen sisällön kannalta voidaan kuitenkin pitää EIT:n oikeuskäytäntöä, joka voi viime kädessä määrätä Euroopan ihmisoikeussopimukseen liittyneelle jäsenmaalle langettavan päätöksen, mikäli kansallinen tulkinta eroaa merkittävästi EIT:n vastaavasta.

Itsekriminointisuoja muodostaa hankalasti tulkittavia ristiriitoja, kun on kyseessä sen soveltuminen rikosprosessin ulkopuolisiin menettelyihin. Itsekriminointisuoja vastustavat tällöin rikosvastuun toteutumisen lisäksi, myös näiden siviili- ja viranomaismenettelyjen avulla tavoiteltavat periaatteet, kuten konkurssi- ja ulosottovelkojen omaisuuden suoja. Kun tällaiset periaatteet ovat ristiriidassa rikosasian syytetyn ja epäillyn oikeuksien kanssa, mielestäni itsekriminointisuoja tulee väistämättä olla vaikutukseltaan rajoitetumpi rikosasian ulkopuolisissa menettelyissä kuin itse rikosprosessissa. Itsekriminointisuoja ei saa vaikuttavuudeltaan laajentua niin merkittäväksi, että se voisi tosiasiallisesti rajoittaa tai jopa mitätöidä siviilimenettelyjen tavoitteita.

Itsekriminointisuoja tulee toteuttaa siten, että henkilön itse antamia tietoja ei saa käyttää häntä vastaan vireillä olevassa rikosprosessissa näyttönä, jos hänet siihen pakotuksen keinoin velvoitetaan. Jotta rikosprosessin ulkopuoliset menettelyt voisivat kuitenkin tehokkaasti toimia, myös rikosprosessiin liittyvät tiedot tulisi varmistaa niiden käytettäväksi.

Mielestäni ulosottokaassa käytössä oleva palomuurimalli on tämän tavoitteen kannalta tarkoituksenmukainen. Palomuurimalli tulisi järjestää lakiin riittävän tehokkaaksi, jotta siviili- ja viranomaismenettelyissä pakkokeinoin saadut tiedot eivät pääse vaikuttamaan rikosprosessiin. Katsoisin, että palomuurimallilla rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä saavutettaisiin huomattavasti enemmän kuin vaitiolo-oikeuteen perustuvalla itsekriminointisuojaan turvaamismallilla.

Palomuurimalli olisi myös käytännössä helpompi järjestää verrattuna vaitiolo-oikeuteen, koska palomuurimalli vaatisi vain viranomaisten (joissakin tapauksessa siviilien, kuten konkurssipesänhoitajan) salassapitovelvollisuuksien laajentamista koskemaan myös itsekriminointisuojaan oikeutetun rikosasiaa koskevia tietoja. Vaitiolo-oikeuteen perustuva ratkaisu tekisi puolestaan selvän poikkeuksen menettelyissä niiden lähtökohtana oleviin asianosaisen myötävaikuttamis- ja tiedonantovelvoitteisiin. Tällöin viranomaisten tulisi tiedottaa vaitiolo-oikeuksista niihin oikeutetuille mahdollisuuksiensa mukaan ja asianosaisen tulisi toisaalta osata oikeuksiinsa asianmukaisesti vedota. Vaitiolo-oikeusmalli aiheuttaa myös asianosaiselta saatujen tietojen puutteellisuuden lisäksi menettelyyn myös suuremman vaaran siitä, että asianosainen kertoo epätosia tietoja, mikä taas voi loukata suurestikin muiden siviiliprosessin lopputuloksen varassa olevien ihmisten oikeutettuja odotuksia. Jos vaitiolo-oikeudesta luovuttaisiin palomuurimallien käyttöönottamiseksi, myös vaitiolo-oikeuksien väärinkäytöksistä alkunsa saavat oikeusprosessit vähenisivät.

Itsekriminointisuojaan ja valehtelemisen suhteen on mielestäni merkittävää rajoittaa itsekriminointisuojaan nojautuvaa oikeutta kertoa asioista totuudenvastaisesti rikosprosessin ulkopuolella. Rikosprosessissa epäillyllä ja syytetyllä tulee olla oikeus valehdella. Rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä valehtelulle ei kuitenkaan ole nähdäkseni riittäviä sitä oikeuttavia perusteita, kun sitä vastaan puhuvat niin merkittävät seikat. Ensinnäkin rikosprosessissa epäillyn ja syytetyksen kertomukset otetaan vastaan yleensä näyttöarvoltaan muuta näyttöä heikompana. Valehtelu rikosprosessissa ei myöskään yleisesti ottaen vaikuta haitallisesti sivullisten oikeuksiin.

Rikosprosessin ulkopuolisissa menettelyissä ollaan mielestäni huomattavan paljon kokemattomammassa ja turvattomammassa asemassa valehtelun suhteen. Jos henkilö päättää vaiti olemisen sijasta kertoa asiasta totuudenvastaisesti niin nämä valheet voivat ohjata siviili- tai viranomaismenettelyinkin ratkaisun lopputulosta huomattavasti helpommin kuin rikosprosessin ratkaisua. Lisäksi, kuten tapauksessa KKO 2017:78 oli käynyt (ks. tutkielman s. 66–67), nämä seipitteelliset kertomukset voivat siviiliprosessissa aiheuttaa huomattavasti vahinkoa muille prosessin osapuolille.

Palomuurimallin laajalla käyttöönotolla vältettäisiin myös valehtelusta aiheutuvia ongelmia. Kun totuusvelvollisuus säilytetään ja vaitiolo-oikeutta ei ole niin valehtelu tulee nimenomaisesti kielletyksi rikosprosessin ulkopuolella. Joka tapauksessa valehtelu

voitaisiin sallia vain tilanteissa, joissa tuomioistuin on arvioinut sen perustelluksi eli ainoaksi mahdollisuudeksi välttää henkilön itsekriminointisuojaan loukkaaminen.

Itsekriminointisuoja on merkittävä periaate sivistyneelle oikeusvaltiolle, mutta sen merkityksellisyyttä ja ulottuvuutta etenkin rikosprosessin ulkopuolella pitää mielestäni soveltaa varoen. Perus- ja ihmisoikeusmyönteisessä yhteiskunnassa periaatteet saavat helposti ”tuulta alleen” kannatuksen muodossa, mutta mielessä tulee pitää myös ne mahdolliset muut arvot, jotka sotivat tätä suosiota vastaan. Itsekriminointisuojaan ydinsisältö on se, että jokaisella on oikeus olla myötävaikuttamatta oman rikoksensa selvittämiseen. Tämä tavoite tulee mielestäni saavuttaa keinoin, joilla itsekriminointisuojaan tosiasiallinen vaikutus ei ulottuisi merkittävästi tämän tavoitteen ulkopuolelle. Itsekriminointisuojaan täydellinen toteuttaminen yhteiskunnassa ei nähdäkseni ole sen takia mahdollista, koska myös itsekriminointisuojaan pitää antaa tietyissä tilanteissa periksi muiden merkittävien ihmisoikeuksien toteutumisen turvaamiseksi.